

„Waartoe zou het leiden, mijne heren, als we zo zacht-aardig met hem omsprongen als U dat doet. Zonder mij en mijn verstrekkende maatregelen zouden wij hier vandaag niet bij elkaar zitten. Het zou al lang met ons gedaan zijn.” En hij begon in grote trekken te beschrijven, dat hij reeds voor de brand een bewijsstuk van geweldige betekenis in handen had gekregen, het plan voor een gewapende communistische opstand. De hoogverraders zouden zich in de uniformen van nationaal-socialisten steken en dan zouden ze er toe overgaan geweld uit te oefenen: ze zouden gebouwen in brand steken, willekeurige mensen arresteren en mishandelen, vrouwen en kinderen gijzelen, kortom precies zo te keer gaan als later inderdaad de echte S.S. en de S.A. hadden gedaan, de S.S. en S.A. die Goering hierbij dank bracht omdat ze Duitsland hadden gered.

Jammer, dat Dimitrov er niet meer was! Hij zou Goering vast en zeker gevraagd hebben, dat bewijsstuk te laten zien. Niemand durfde dat, Torgler's advocaat in zijn toga deed zijn mond niet open en de welbespraakte getuige bleef maar modder spuwen om het Hof zand in de ogen te strooien. Gamza kende dat soort mensen uit zijn praktijk. Om de schijn van waarheid op te houden, vertelden ze de dingen precies zoals ze hadden plaatsgevonden, alleen schoven ze de verantwoordelijkheid op de rug van een ander en probeerden zelf vrijuit te gaan.

Goering begon daarna uitgebreid te vertellen, hoe hij gemerkt had dat er brand was. Hij had eerst gedacht, dat die door onachtzaamheid veroorzaakt was en pas toen hij langs de Brandenburger Tor kwam, op weg naar de plaats van het ongeluk, hoorde hij iemand zeggen: „Ze hebben brand gesticht.” Toen ging hem een licht op, want de stem van het volk is de stem van God, het was alsof de schellen hem van de ogen vielen en bij ingeving begreep hij — de groep om de Führer heen oor-

deelde gewoonlijk „bij ingeving”, — dat de communisten het hadden gedaan. Goddank waren ze die avond door een bijzondere schikking van het lot allemaal in Berlijn: de Führer, Goebbels, Goering, kortom de hele kring die rechtstreeks met de Voorzienigheid samenwerkte. Het had gemakkelijk kunnen gebeuren dat ze er niet waren geweest, in de laatste week voor de verkiezingen.

Want in die tijd vloog Hitler, als de ijverigste leerling van Benito Mussolini, gewoonlijk in zijn vliegtuig boven Duitsland. Hij vloog van Frankfort naar München, van Leipzig naar Breslau en van Hamburg naar Königsbergen, elke avond was hij ergens anders en sprak, sprak, sprak. Gamza had thuis een doorslag van de agenda van Hitler's verkiezingscampagne. Daar stonden netjes op volgorde de namen van de plaatsen met de data op en er bleek uit, dat de Führer de dagen van de 25ste tot en met de 27ste Februari (de dag van de brand) vrij had gehouden. Duitsers zijn nu eenmaal „gründlich” en de man, die de agenda had opgesteld, tekende onder de bladzijde aan, dat ook op de 25ste en 26ste Februari misschien manifestaties zouden worden gehouden.

Daaruit bleek dus duidelijk, wat er stond te gebeuren. De 27ste Februari viel uit. Op die dag verlieten nóch de Führer, nóch zijn getrouwen Berlijn en hoewel ze anders niet wisten, waar ze het eerst heen moesten gaan, hadden ze op die avond vreemd genoeg geen enkele bijeenkomst.

Ze kwamen dan ook het eerst op de plaats van het ongeluk. Wat zou het beangste Berlijn zonder hen moeten beginnen! Nauwelijks waren ze op de plaats van de misdaad aangekomen, zo vertelde Goering, of ze voelden zich er onmiddellijk thuis en aan de reusachtige afmetingen van de brand zagen ze, dat er een hele bende brandstichters aan het werk moest zijn geweest. En dan brandstichters, die de weg in het gebouw uit hun hoofd kenden! zo verklaarde minister-president

Hermann Goering, die tegelijk voorzitter van de Rijksdag was. Zijn stem sloeg over en de blik die hij uit zijn lodderige ogen in het opgeblazen gezicht op de gewezen afgevaardigde Torgler richtte was verschrikkelijk. „Die Hollandse wroeter,” voegde de minister-president er op zijn typische manier aan toe, „liep als een verschrikte egel door de gangen en liet zich pakken. Maar de overige slimmerikken, die in het Rijksdag-gebouw thuis zijn, zijn hem gesmeerd. En wij weten ook langs welke weg.” zei hij, terwijl hij weer in vuur raakte, „ze konden langs geen andere weg verdwijnen dan door de onderaardse gang die de Rijksdag met mijn huis verbindt. De gang leidt naar de machine-kamer van de gemeenschappelijke centrale verwarming en van daar uit is het een kleinigheid om over de muur te klimmen en aan de Spree te komen.”

Wat jammer dat Dimitrov er niet was om er zijn verwondering over uit te spreken, dat juist het paleis van de minister van Binnenlandse Zaken, de opperste chef van de Rijkspolitie, zo slordig werd bewaakt. Hoe was het mogelijk, dat de misdadigers de beruchte waakzaamheid van de chef van de S.A., die dag en nacht zijn residentie bewaakte, hadden kunnen verschalken? Het was een raadsel en zou vermoedelijk ook wel een raadsel blijven in het land van Hoffman's vertellingen.

Of zou de tweede kroongetuige het toch ophelderen, de jonge man met de dwepende ogen, die in het licht van de twee lampen op het zwarte kruis de eed aflegde, dat hij de waarheid en niets dan de waarheid zou zeggen? De negen rechters in hun bloedkleurige gewaden en het cordon van opgepoetste politieagenten — de ene marionet leek op de ander als twee druppels water — dat hem van het publiek scheidde, opdat hem geen haar zou worden gekrenkt, deden de delicate tengerheid van de jonge man in zijn eenvoudige colbert-costuum nog beter uitkomen. Direct toen hij binnenkwam zagen de

buitenlandse journalisten dat hij mank liep aan zijn ene been. Waar die persmensen al niet op letten! Die slepende gang was een aantrekkelijkheid te meer bij deze dandy. Het gaf hem een air van hooghartige onverschilligheid, Byron hinkte immers ook?

„Om elk misverstand te voorkomen” zei de president hoffelijk, „neem ik de vrijheid, mijnheer de minister, U erop attent te maken, dat U zich zeker niet tegenover het Bruinboek behoeft te rechtvaardigen. Wij weten allemaal wat wij van dit smaadschrift, bijeengeraapt door het omkoopbare politieke gepeupel, moeten denken. Het is ons uitsluitend te doen om Uw getuigenverklaring, die ons misschien kan helpen deze ingewikkelde zaak op te lossen. De getuigenverklaring uit een zo deskundige mond als de Uwe, mijnheer de minister, zal des te waardevoller voor ons zijn omdat U zelf lid van de Rijksdag bent en daar alle verhoudingen, zowel in politiek, en psychologisch als in topografisch opzicht kent. Wij zullen U voor Uw verklaringen zeer dankbaar zijn.”

Die Goebbels! Hij zag eruit als een schooljongen met zijn gladgekamde haar, zijn vlinderdasje en zijn onschuldig stralende ogen. Waar had Gamza deze bezielde ogen toch eerder gezien? Ze kregen nu een dromerige uitdrukking, alsof ze bedroefd waren over de lage laster der mensen.

De leiders van de partij waren in Berlijn bijeengekomen voor een politieke bespreking, zoals dat van tijd tot tijd nodig was, om voor de nationaal-socialisten een vaste lijn in de verkiezings-campagne vast te stellen. Ze waren er waarachtig niet op verdacht geweest, dat die bewuste Maandag de dag van een nationale ramp zou worden. Goebbels keek de rechters met zijn prachtige pathetische ogen vol aan en hoewel de president hem uitdrukkelijk had gezegd, dat hij zich niets van het Bruinboek behoefde aan te trekken, verdedigde hij zich toch tegen de beschuldigingen daarin, die hem als de

intellectuele aanstichter van de brand aanwezen, met de rustige, superieure, een beetje lankmoedige woordkeus van iemand, die slechts kan glimlachen om een dergelijke zielige onzin.

Niemand was door de brand meer verrast dan Goebbels. De Führer had bij hem gegeten en het gesprek aan tafel was, zoals gewoonlijk, levendig en hartelijk, toen de gastheer aan de telefoon werd geroepen. Hij werd opgebeld door dr. Hanfstängel, de leider van de buitenlandse pers-dienst, die hem vertelde dat de Rijksdag in brand stond. „Hou nou op,” had Goebbels gezegd, „maak geen gekke grapjes”, en hij had de haak opgehangen.

Hij had niet het minste geloof aan het bericht gehecht. De minister van propaganda was er van overtuigd, dat het een grap was. Hij had namelijk geen erg goed geweten, zei hij, met schalkse ogen. Niet, omdat hij in het holst van de nacht een geheim plan had opgesteld hoe hij de Rijksdag in brand zou steken (het Duitse publiek lachte) — dat plezier zou hij het Bruinboek niet gunnen. Maar een poosje geleden had hijzelf die beste Hanfstängel beet genomen met een sensationeel bericht over een filmster. (De heren maakten wel eens grapjes en wie zou het hen kwalijk nemen bij hun moeilijk staatsmanswerk?). Daarom had hij dat telefoongesprek beschouwd als een revanche en was teruggegaan aan tafel zonder de Führer er iets van te zeggen. Ook het bezoek van de Führer bij Goebbels beviel het Bruinboek niet, dat vond het erg verdacht. Maar er was een heel eenvoudige verklaring voor. De Führer had toen in Berlijn nog geen particuliere woning. Wanneer hij eventjes in de hoofdstad kwam, woonde hij in een hotel, waar ook de politieke besprekingen plaats vonden en na het werk placht hij in de gezellige familie-kring van Goebbels wat bij te komen. Maar kort daarna werd er weer opgebeld: de directeur van de buitenlandse persdienst

verzekerde, dat hij tegenover het Rijksdaggebouw zat en dat hij vanuit zijn raam de vlammen zag opblaaien.

Inderdaad, hij woonde bij minister-president Goering, wiens paleis tegenover het Rijksdag-gebouw stond. De minister lachte toen niet meer: hij stond voor de zware taak zijn Führer op de hoogte te stellen van de ramp. Maar ook Adolf Hitler geloofde het eerst niet. Ze gingen in hun auto zitten en reden in razende vaart naar de Rijksdag. Bij de tweede poort kwam Goering naar hen toe en vertelde hen opgewonden, dat het een politieke aanslag was en dat ze een van de daders, de een of andere Hollandse communist, al hadden opgepakt.

Goebbels had een soepele, overredende bariton, die in alle toonaarden kon klinken, van fijne ironie af tot jeugdig enthousiasme en heilige verontwaardiging toe. Even later begon hij over Horst Wessel te praten, de held en martelaar die volgens hem door de communisten was doodgeschoten en daaruit leidde hij met een mescherpe logica af, dat zij ook de Rijksdag in brand hadden gestoken. Hij drukte zich uit in verzorgd Duits met pathetische „t's" en donkere umlaut's — je kon de vroegere literator er zo uit halen. Voordat hij de schone letteren de rug had toegekeerd had hij romans geschreven, die geen succes hadden, maar de politiek had hem voor dit falen rijkelijk schadeloos gesteld. En ook daar had de Voorzienigheid de hand in gehad. Als de Joodse critici Goebbels' romans hadden geprezen, als Hitlers tekeningen succes hadden gehad — wat zou er dan met Duitsland zijn gebeurd? Wie zou dan de politiek hebben gemaakt? Hoe zou de geschiedenis er dan hebben uitgezien? De God van de Duitsers had gemaakt dat het allemaal zo liep en zodoende de beide kunstenaars voor het Rijk bewaard.

Goebbels en Goering — dat was een hemelsbreed verschil. Goering had aller ogen tot zich getrokken door

zijn laarzen — Goebbels door zijn blik. Waar had Gamza die stralende zwarte ogen toch eerder gezien?

Goering was een vaatje buskruit, dat bij de eerste de beste aanleiding ontplofte. Bij hem wist je meteen, waar je aan toe was. Maar Goebbels was glad als een aal en onkwetsbaar.

Het was helaas noodzakelijk Dimitrov bij dit verhoor toe te laten.

Hij begon opnieuw met zijn misplaatste vragen en vroeg b.v., wie nu eigenlijk Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg hadden vermoord, waarop Goebbels glimlachend antwoordde: „Zouden we niet liever bij Adam en Eva beginnen? De Führer lag toen blind in het militaire hospitaal.” Maar doctor Bünge, getroffen door deze vreemde gedachtensprong, gaf toen de al te vriendelijke getuige in overweging, zich van het antwoord op dergelijke vragen geheel te onthouden, daar ze in geen enkel verband stonden met het Rijksdagproces en op een heel ander doel waren gericht, namelijk het maken van goedkope propaganda.

„Laat hem maar, mijnheer de president,” zei de minister onverschillig, „ik heb wel met andere kerels te maken gehad dan dit communistisch agitator-tje. Gaat Uw gang” zei hij met een vriendelijke glimlach tegen Dimitrov en op dat moment wist Gamza, op wie hij leek. Een huwelijkszwendelaar in grote stijl, wiens proces in Praag veel stof had doen opwaaien, had dezelfde betoverende ogen. Maar die van Goebbels waren nog mooier.

Ze brandden weer van heilig vuur toen hij zich voor de tweede maal naar de beklaagdenbank wendde en Torgler, de wolf in schaapsvacht, aanwees als een van de voornaamste brandstichters. Nee, hij had nooit met hem gesproken, maar hij had vele jaren oplettend naar hem geluisterd in het parlement. En hij durfde beweren, dat de verzoenende redevoeringen waar Torgler zich nu op beriep, en waarmee hij, naar hij zei, geprobeerd had het

langs vreedzame weg met de nationaal-socialisten eens te worden omdat hij een politieke overtuiging als een levensbeschouwing zag waarover men rustig kon discussiëren, niets anders geweest waren dan een dekmanteltje voor de gewelddaden, die door de communisten altijd werden en worden gepleegd. Naar zijn mening was deze man tot alles in staat.

De minister van propaganda vertrok als overwinnaar, onopvallend hinkend met zijn horrelvoet, die werd gesteund door een speciale schoen en omjubeld door de Hitler-groet van het enthousiaste publiek en de grootscheepse politiemacht. Het proces, dat sleepte als een duizendpoot, was geen stap verder gekomen.

Dit boek gaat verder dan de Rijksdagbrand alleen en daarom heeft het geen zin om de hele processie van getuigen, die door de onvermoeibare Officier van Justitie werden opgeroepen en die zongen, zoals de beruchte rechter-commissaris Vogt hen had voorgetijlpt, langs de lezer te leiden. Het koor werd goed gedirigeerd en het feit dat de stemmen wel eens vals klonken veranderde niets aan de vrome bedoelingen. De voor deze kruistocht gehuurde soldaten waren doorgaans mensen, die gezegend waren met een rijke verbeeldingskracht. Sommigen waren ook verziend. Zo had een kellner, die Helmer heette, Dimitrov op de vooravond van de brand in een Berlijns restaurant, de „Bayers Hof” bediend, terwijl de schurk door een boosaardige gril van het noodlot in het echte Beieren, in München zat. Een even scherpziende kastelein had de zomer daarvoor van der Lubbe in zijn kroeg met de Bulgaren zien drinken, terwijl de Hollander op die tijd in de gevangenis in Den Haag zat, omdat hij in Leiden de ruiten van het gemeentehuis had ingeslagen. Een ander vooraanstaand man uit Berlijn had met zijn vrouw en zijn dienstmeisje door een verreijker Popov op een samenzweeters-vergadering gezien. En dat moest inderdaad wel een wonder

van een kijker zijn geweest om de Bulgaar op zulk een afstand te zien, want Popov bevond zich toen in de Sowjet-Unie. Er gebeurden vreemde, geheimzinnige dingen. In de villa van de minister-president had het een paar dagen voor de brand gespookt. In de onderaardse gang klonken voetstappen. De angstige portier had de deur met smalle repen papier dichtgeplakt om er zeker van te zijn, dat zijn oren hem niet bedrogen en de volgende morgen waren de repen papier gescheurd. Hij had het gebeurde aan de bewaker van de villa, Skrannowitz, verteld en hem gevraagd wat hij moest doen. „Wat je al gedaan hebt,” bromde Skrannowitz, „goed opletten.” En wat zeg je me daar van? Bijna elke morgen waren de repen papier op de deur doormidden gescheurd.

Hoe was dat te verklaren in de bewaakte villa? Er gebeurden merkwaardige dingen. Een andere kruisvaarder, een Pruis die de eertijds Slavische naam Karwahne droeg, had met zijn eigen ogen gezien en zijn eigen oren gehoord hoe de Bulgaarse schoenmaker, die geen Duits kende, met de Duitse afgevaardigde praatte die geen woord Bulgaars verstond. Waarschijnlijk was de Heilige Geest met vlamme tongen op hen neergedaald, en waren ze de taal van de brandstichters gaan spreken. De tovenares, die door Torgler niet was gegroet, had met haar heksenogen door het leer van de twee tassen die hij onder de arm droeg heen gekeken en had er potjes met brandbare stof in ontdekt: voor haar ogen waren ze in vlammen opgegaan! De rover die voor 25 zilverlingen iemand had overvallen weigerde vol zedelijke verontwaardiging de 12000 — ja zeker, zulke wonderen gebeurden — die Torgler hem had aangeboden om brand te stichten in de Rijksdag. Ze hadden die reuzen-vent uit het cachot laten komen, hem zijn rechterhand op het Evangelie laten leggen en zijn twee vingers voor de eed laten opheffen, ze hadden hem laten getuigen tegen de beklagde, net als Hermann Goering en Jo-

seph Goebbels. Het was juist zo prachtig in de beweging van de Führer, dat het enthousiasme voor de heilige zaak, de leden van de regering in gelijke tred deed optrekken met een inbreker, een valse munter en een schaapherder! En dan wou men nog beweren, dat het nationaal-socialisme niet volks was!

Maar er waren ook mannen, die uit de concentratiekampen kwamen, die kampen omgeven door prikkeldraad waar een dodelijke stroom doorheen ging. Het was nog een wonder, dat ze niet in een bosje aan elkaar gebonden werden binnengebracht. De mannen uit de concentratiekampen zagen eruit alsof ze heel veel geleden hadden. Ze hadden hen van alles beloofd. Ze hadden hen de vrijheid beloofd, als ze voor het Hof de woorden wilden spreken van hen, die zich verzadigden aan zuchten en laafden aan tranen. Maar de getuigen waren hard, ze luisterden niet en ze spraken niet. Hoewel ze nauwelijks op hun benen konden staan hadden ze geen last van hallucinaties zoals de kruisvaarders. Hun ja was ja en hun nee was nee, ze spraken dezelfde taal als de held Dimitrov en de held Thälmann. Het waren Duitsers die van de waarheid getuigden. Ze keerden terug naar het prikkeldraad, dat geladen was met moordende stroom en ze zullen nu waarschijnlijk niet meer leven.

XV

De laatste rechtzitting

Een vrolijk Kerstfeest en een gelukkig Nieuwjaar! De vlotte postbode en het guitige schoorsteen-vegertje wensen U het allerbeste toe! U moet niet verbaasd zijn, dat ze zich al vertoonden vóór de huisvrouwen hun geld voor de feestdagen hadden uitgegeven.

Maan-gele citroenen en sinaasappels in de kleur van de ondergaande zon, ieder apart in een bedje van zaagsel zodat ze niet stuk konden gaan, kwamen uit het schiereiland in de vorm van een laars, waar Mussolini stampvoetend rondliep, en uit het schiereiland in de vorm van een vliegende draak, uit Spanje, waar het volk de koning had verdreven en zijn eigen zaken was gaan besturen. Ze werden naar het Noorden gestuurd. Schepen, beladen met rijkdommen uit alle vijf werelddelen kwamen in de havens aan en de kranen pikten de zakken koffie op, de koffie waar je hoofd zo helder van wordt en de kisten thee, geplukt door gele handen, de thee die gouden gedachten weet op te roepen. De gezellige Melniker wijn, de lichtende champagne, het aapje, verborgen in de fles met perzik-brandewijn, het hele gekkenhuis onder de kurk kon het eind van het oude jaar nauwelijks afwachten. Bloemen voor de actrice, verpakt in katoen om niet te bevriezen waren per vliegtuig van de Côte d' Azure gekomen; de krabben kropen uit de zee tot achter de etalage-vensters van de delicatessenwinkels. De vissen werden uit de meren naar de bassins in de markthallen gesleept, waar het water net zo borrel-

de als de gesprekken van de dames met hun boodschappennetten. De straatzanger zong Kerstliederen en de kleine juffrouw Kazmarova met de bril, de lerares in het Tsjechisch aan het meisjes-Gymnasium in Praag, stapte wat vlugger door. Het hele jaar had ze in de boeken gesnuffeld, ze moest alles op het laatste ogenblik doen! Wat moest ze voor haar vader kopen? Hij dronk niet, rookte niet, las niet wat niet strikt noodzakelijk was, had geen belangstelling voor schilderijen, was niet gesteld op mooie kleren, droeg het hele jaar door dezelfde das — dat zou me een mooie klant zijn voor Jafeta! Hij had alles en had niets nodig. Juffrouw Kazmarova kwam in de buurt van Uly: de firma Jafeta had haar poppen in de etalage in Noorse ski-pakken gestoken.

Ro Häuslerova bracht de Kerstavond met haar man in de bergen door. „Maar meisje,” had hij gezegd, „zouden we nu niet naar Nechleby gaan, nu we die villa eenmaal hebben?” Maar Ro wou er niet van horen. Naar Nechleby? Geen denken aan! Daar was de wereld met oude kranten dichtgeplakt. De gravin had een kasteel in Nechleby en was toch naar het Engadin gegaan — waarom zou Ro niet naar Spindel *) gaan? Häusler zuchtte alleen maar. Als iemand al tegen de zestig loopt, durft hij niet zo goed meer op ski's te staan. Jonge mannen zouden Ro de Christiania leren, 's avonds zou ze met Pruisische officieren dansen en zodra ze met zijn tweeën in de slaapkamer waren, zou ze in slaap vallen *een gelukkig huwelijk met pyama's Jafeta*.

Lidka Horynkova had de rechte revers genaaid voor de Kerst-collectie. Ze had mooie overuren gemaakt. Maar de Baas hoefde niet bang te zijn, dat hij dat geld niet terug kreeg. Waar zouden de bruidjes van Uly hun uitzet anders kopen dan in de Jafeta-bazar? Die schattige aluminium pannetjes waren net zilver! „Je moet eens voelen hoe licht ze zijn!”

*) Tsjechische wintersportplaats.

Haar bruidegom deed haar dat plezier. Je moest geduld hebben met een vrouw. Daar stond hij dan, de lange kerel, met het speelgoed in zijn handen en hij glimlachte onzeker — bij het kiezen van de uitzet was de bruidegom bijzaak. Hajek was een goeie vent. Hij kreeg als bankwerker een behoorlijk loon en had eerlijke blauwe ogen. Hij was een goeierd, hij zou voor zijn vrouw zeker de kinderwagen duwen, maar op dat roze potje met lelietjes van dalen was Lidka werkelijk verliefd. „Daar ga je koffie uit drinken,” zei ze. En ze zette het op zij, het keuken-stilleven groeide. „Ik houd meer van bier,” zei de bruidegom en de verkoopster lachte. Maar de bruid liet zich niet in de war brengen. Met een kleine rimpel van inspanning in haar voorhoofd maakte ze haar keuze tussen een stenen vijzel en een van messing. Het was immers voor haar hele leven! Ze zou er peper en vanille mee stampen, de stamper zou bonzen, in Lidka was zoveel ongebruikte kracht, het gestamp van de glimmende vijzel klonk als huwelijks-klokken. Twee vrijers van haar waren de wereld ingetrokken, twee kwamen uit Dresden, maar deze hier kwam uit Beroun. Hun namen waren al afgeroepen van de kansel, Goddank, het zou niet weer mis gaan. Ze zou een keukentje hebben als een speelgoed-kraam, gordijnen als suikergoed, een kamertje om door een ringetje te halen. Naar de fabriek ging ze, omdat ze moest, maar haar handen waren geschapen voor dit gereedschap.

Ze streek met haar hand over de ruwe rasp, ze hield de zeef tegen het licht, ze probeerde de soepele eierklopper — maar een vleesmolen? Het bruidspaar keek elkaar aan. Het leven was duur. Zouden ze het kunnen bekostigen? „Neem hem maar,” zei de bruidegom met zijn betrouwbare bas-stem. Een vleesmolen is iets wat erg duurzaam en een beetje mannelijk is en de bruid bloosde van vreugde. Ze had een jongen die werkelijk van haar hield! Ze legde de boodschappen in een was-

mand, die kraakte van nieuwhed en ze pakten hem elk aan een kant beet. Vrienden van de fabriek riepen grappes tegen het bruidspaar, Lidka diende ze uitgebreid van replek, ze liep met opgeheven hoofd en haar mooie borsten vooruit in de wind. Uit hun mond kwam de rook van hun adem en zo stapten ze samen door de geurende vorst de toekomst tegemoet.

Een vrolijk Kerstfeest en een gelukkig Nieuwjaar! De smerige schoorsteenveger op de kalender heeft een sneeuw-witte pet op en de vlotte postbode op de Nieuwjaarskaarten brengt U in een spik-splinter-nieuwe tas allemaal hoofdprijzen! En dat is wel nodig! „Stan, kom je alweer een voorschot halen? Schrijf dan tenminste een aandoenlijk Kerstverhaaltje! Het is me wat om dat Kerstnummer voor elkaar te krijgen!” Helenka, Tom en Mitja waren natuurlijk in Gorki — zouden ze er wel aan denken, dat het Kerstavond was? Als de oude mevrouw Vitova dat wist! Ze zou zich in haar graf om draaien! En wanneer zou Gamza terugkomen uit Leipzig? Er waren belangrijker dingen dan een schaal met moeder's slakken, een pakje onder de Kerstboom en een takje hulst aan de lamp, dat wist Nella wel, Nella heeft ook niets gezegd, Nella heeft glimlachend geknikt toen Stanislav haar zei dat hij op Kerstavond wat later zou komen. Maar toch kreeg ze het een beetje benauwd als ze aan die oude tradities dacht en ze voelde het verlangen om zich te mengen onder al die dik-ingepakte mensen, die al een paar dagen lang op alle wegen naar Bethlehem liepen, beladen met geschenken en met Kerstboompjes onder de arm. Mevrouw Gamzova liet Barbara op het gistende deeg passen en ging naar overgrootmoeder in Krets om haar voor de Kerstdagen thuis te halen. Het oudje werd er somber en verlegen van. De uitnodiging bezorgde haar grote moeilijkheden. Er zou iets veranderen. Wat wilden ze van haar? Iedere nieuwe gebeurtenis kostte haar een bovenmenselijke inspan-

ning. Ze zat maar voor zich uit te kijken. Ze zweeg lange tijd voordat ze kuchte, ze kuchte een paar maal voordat ze sprak. Het zou mevrouw de Raad en mejuffrouw de onderwijzeres erg spijten, als overgrootmoeder de Kerstdagen niet over zou blijven! Er zou een gemeenschappelijke maaltijd zijn, mijnheer de controleur had beloofd iets te spelen en het zou hem kwetsen als zij er niet was. Overgrootmoeder had niet eens een fatsoenlijke hoed, ze kon toch geen doekje om haar hoofd doen, zoals een of ander wijf! „Weet je wat, Nelletje, breng het broodje maar hier,” (overgrootmoeder had haar leven lang het Kerstbrood „broodje” genoemd, Nella herinnerde zich, hoe vreemd ze dat als kind had gevonden) — „Vis wil ik niet, daar zitten graten in, die mogen jullie alleen opeten,” zei de oude vrouw onvriendelijk, „een of ander appeltje mag je wel meebrengen en sinaasappelen, maar van die zoete, Messina's en een klein beetje lekkers en taart. Wat voor taart hebben jullie, dadeltaart? Dadeltaart? En denk erom, dat Barbara het niet weer helemaal verknoeit,” riep ze kwaad en hijgend, „en maak je een pastei?”

Nella begon iets over Stanislav te vertellen, maar overgrootmoeder onderbrak haar:

„En schuimpjes ook?”

Plotseling, ze wist niet waarom, voelde mevrouw Gamzova zich week worden, de tranen kwamen haar in de ogen.

„Grootmoeder ga met me mee, ik zal het zo eenzaam hebben.”

Het oudje luisterde niet naar haar.

„Breng de pastei en de schuimpjes maar hier,” zei ze bevelend, „en ik blijf hier. Voor mij is reizen niets meer gedaan.”

Nella beloofde het, wat bleef haar anders over? Ze nam afscheid en ging weg.

Overgrootmoeder riep haar bij de deur terug.

„Luister eens, kom eens even hier. Als je die pastei brengt, moet je hem niet uitpakken waar mevrouw de Raad en de juffrouw bij zijn. Je moet wachten, tot ze de kamer uit zijn. Heb je me begrepen?”

Ere zij God in den Hoge, vrede op aarde, in de mensen een welbehagen!

De Duitse vrouwen waren klaar met het breien van het laatste paar witte kousen, de Winterhulp sloot met een schitterend saldo. Vooral de Hitlerjeugd had zijn best ervoor gedaan. Gamza had heel wat moeite om de bussen te ontlopen, waarmee jongetjes met een fikse dolk opzij en keurige meisjes met vlechten en jekkers, de jekkers waar de kleine Bertha haar hart aan had verloren, voor zijn ogen rammelden. Ere zij God in den Hoge, vrede op aarde, in de mensen een welbehagen! In de etalages van de bloemisten in Leipzig stonden klokken, geheel van witte hyacinthen gemaakt, de portretten van de Führer waren omkransd met dennetakken, de dennetakken uit het volkslied, dat zijn stamgenoten zo bijzonder dierbaar was.

Goering's regering, die zich wel bewust was van de Duitse liefde voor poëtische familie-feesten had ervoor gezorgd dat de onverkwikkelijke strijd zou zijn uitgestreden en dat het Hof het oordeel in het proces van Leipzig aan de vooravond van Kerstmis zou vellen.

De Officier van Justitie had reeds zijn eis, de doodstraf voor Van der Lubbe en Torgler, ingediend en doctor Sack, de kruisridder-verdediger van de communisten, stroopte zijn mouwen op en begon in hetzelfde water zowel zijn cliënt als de drie nationaal-socialisten, die tegen hem getuigd hadden, schoon te wassen.

Ze hadden het goed bedoeld, ze hadden zich alleen maar vergist. De een had Torgler met Van der Lubbe gezien, de tweede met Popov, de derde met Tanjev. En ondertussen was het de communist Kaiser, die zich nu

in een concentratiekamp bevond geweest, die een onderhoud met Torgler had gehad in het clubgebouw van de Rijksdag. Een psychologische vergissing, zoiets kon gebeuren.

Niemand behoefde zich over de nationaal-socialisten te verwonderen. Ze waren opgewonden en vol goede wil om te helpen het geval op te lossen. Voor zover het de getuigen betrof die beroeps-misdadigers waren, wees doctor Sack met verontwaardiging hun getuigenverklaringen, waaraan iedereen kon ruiken dat het leugens waren, af en nam hij het volledig voor zijn cliënt op. Torgler was een man met een haast ziekelijk eergevoel. „Die rare vent,” zei zijn verdediger woordelijk, „is naar de politie gelopen, hoewel hij zo onschuldig was als een lam. Misschien heeft hij het juist daarom gedaan. Hij haastte zich om zich te rechtvaardigen, hij is overdreven precies, hij verdraagt geen schaduw van een verdenking — en door zijn pietluttigheid heeft hij een verwarring gesticht, waar hij nu zwaar voor moet boeten. Mijne heren, wees streng maar rechtvaardig. Torgler is een fatsoenlijk mens, daar leg ik mijn hand voor in het vuur. Hij had noch een valse pas, noch een geheime woning, zoals meestal de loffelijke gewoonte is van de heren van zijn partij en hij was, zoals bekend, niet van plan te vluchten. Ik durf te beweren,” zei Sack, met rhetorische verheffing van stem, „dat Ernst Torgler bij vergissing communist is geworden.”

Gamza keek naar Dimitrov. Hij zat onbewegelijk, met zijn armen over elkaar gekruist en nam Sack op met een uitdrukking op zijn gezicht, waar je het benauwd van zou krijgen.

„Zonder een zekere onhandige ambtenaar, die indertijd Torgler een beurs heeft geweigerd zodat de begaafde jongen een bijverdienste moest zoeken in het bezorgen van rode kranten,” ging de verdediger voort, „zonder deze ongelukkige omstandigheid, mijne heren, ga-

randeer ik U dat Torgler nu een vurig nationaal-socialist zou zijn. Zijn hele gevoel gaat onwillekeurig naar onze edele beginselen uit."

Die maakte Torgler prachtig te schande! Als kame-raad Wilard dat kon horen! Maar die was er niet meer, de Nazi's hadden hem over de grens gezet en Detsjev en Grigorijev ook, toen ze al te levendig protesteerden tegen de valse getuigen-verklaringen.

Maar wat zei Torgler in vredesnaam van dit alles? Niets. Helemaal niets. De stakker had vanaf het ogenblik dat de Officier van Justitie de doodstraf tegen hem eiste er bij gezeten, alsof hij al dood was.

Doctor Sack verloochende de Duitser in zich niet. Hij overhandigde het Hof een overzichtelijke tabel, waarin hij op de minuut af had uitgerekend en aangetekend, waar de beklaagde geweest was en wat hij gedaan had in de verdachte tijd.

„Ik heb de documenten, die mij zogenaamd voor Torgler's bestwil door de heren van het leugen-hof in Londen werden opgedrongen niet willen aannemen," verklaarde doctor Sack triomfantelijk. „Torgler heeft het niet nodig, de hulp van de gevluchte Duitse landverraders aan te nemen om zijn onschuld te bewijzen. Toen hebben ze me gebombardeerd met beledigende telegrammen. Ze hebben gezegd, dat ik mijn cliënt verried. En toch is het hen niet gelukt, de goede verstandhouding tussen hem en mij te vertroebelen. Ik verdedig niet de communist Torgler, ik verdedig de mens Torgler, die een witte raaf is tussen de rode kraaien."

Met élan goot de verdediger de emmer vuil water, waarin hij zijn cliënt had schoongewassen, over diens politieke partij uit. „Hij is onschuldig," zei hij met plechtige stemverheffing, „en alleen omdat dat mijn heilige overtuiging is, heb ik de verdediging op mij genomen. U, mijne Heren rechters, zult ongetwijfeld het koren van het kaf weten te scheiden en de eerlijke man weten

te ontdekken tussen de communistische leugenaars."

Had Torgler er iets bij op te merken? De man, die in de Rijksdag zijn stem liet horen uit naam van de communistische Partij van Duitsland? De afgevaardigde Torgler, die door zijn eigen verdediger was volgespuwd van het hoofd tot de voeten? Hij was zo wit als een doek. Hij bewoog zijn lippen nauwelijks. Hij dankte mijnheer de president en zei, dat hij later zou spreken.

Toen stond Dimitrov op om zichzelf te verdedigen en in de ouderwetse zaal viel een stilte als in een kerk.

„Als ik mijn leven te danken moest hebben aan een verdediging als die van doctor Sack," zei hij, „zou ik liever dood willen zijn. Mijn hoogste wet is de Komintern — mijn hoogste gerecht: de contrôle-commissie van de Komintern. Daarmee wil ik geenszins het Rijksgerecht kleineren. Het vertegenwoordigt de maatschappelijke orde van het hedendaagse Duitsland, ik heb voor het Hof de waarheid gesproken. U hebt mij in de loop van het proces verschillende malen verweten, dat ik communistische propaganda maakte. Dat deed ik, ik ontken het niet. U hebt mij van een misdaad beschuldigd, die ik niet heb gepleegd en door Uw toedoen heb ik een tribune gekregen, zoals ik het nooit had gedroomd. Ik heb de mogelijkheid gekregen, tot de hele wereld te spreken. In het buitenland weten ze allang, dat wij onschuldig zijn. Zelfs mijn politieke tegenstanders in Bulgarije twijfelen daar niet aan, en dat hebben ze U zwart op wit meegedeeld toen U inlichtingen over mij vroeg. Maar mij gaat het erom, dat elke Duitse arbeider, boer en kleine ambtenaar weet, wat hun kameraden van over de grens allang weten: dat wij met zijn vieren onschuldig zijn. En bovendien iets, wat nog veel belangrijker is: dat de communistische partij geen enkele schuld heeft aan deze onzinnige, roekeloze misdaad, die reeds zoveel ellende heeft veroorzaakt en dat zij haar ten strengste veroordeelt."

„Dat doet hier niets ter zake,” zei de president.

„U hebt in ons de communistische idee beledigd en in mij hebt U mijn volk beledigd. Mijnheer de Officier van Justitie, de Duitse staatslieden en de Nazi-journalisten hebben gescholden op de duistere Balkanezen en de Bulgaarse barbaren. Wij staan in ons land wat materiële beschaving betreft nog ten achter. Maar ik geloof dat een volk, dat ondanks vijfhonderd jaar van onderdrukking zijn geestelijke goederen, zijn taal, zijn schrift, zijn volksliederen, zijn nationale gebruiken en zijn nationale trots heeft weten te bewaren, niet duister is. En wat de barbarij betreft, ja zeker, het Bulgaarse fascisme is barbaars, maar dat is elk fascisme.”

De Nazi's in de zaal werden onrustig.

„Ik verzoek U met nadruk, dergelijke toespelingen achterwege te laten!”, zei de president, „ter zake!”

„Heren rechters, wij met zijn vieren, Torgler, Dimitrov, Tanjev, en Popov, zijn zoals we hier in de beklagdenbank voor U verschijnen geen schuldenaars maar schuldeisers. Ik verzoek het Opperste Hof van het Rijk dit ter kennis te willen nemen. Wij werden door ongehoorde verdachtmakingen vernederd, wij werden in de gevangenis geworpen en geboeid, wij werden behandeld als gewone misdadigers, niet als politieke gevangenen. Wij werden van een jaar van ons leven beroofd en geen mens kan ons dat vergoeden. Zelfs een vonnis, waardoor we onze vrijheid herkrijgen, kan ons dat verloren jaar niet terug geven. Al zou U ieder van ons ons gewicht in goud betalen — ik weet, dat U dat niet zult doen (het Duitse publiek begon te lachen) — dan nog zou dat geen vergoeding zijn voor wat we hebben geleden. Het is geen grap, als het hoofd van een onschuldige op het spel staat! De gedachte alleen al zou je krankzinnig kunnen maken. Gelukkig ben ik wel wat gewend en heb ik geen ogenblik de moed verloren. Dat komt, omdat ik me zelfs niet verlaten en eenzaam heb gevoeld,

toen ik alleen in een cel zat. De kameraden op de hele wereld zijn ervan overtuigd, dat onze strijd een rechtvaardige strijd is. Dat houdt een mens staande en geeft hem moed. Zij hebben de wanhoop belet om bezit te nemen van mijn ziel en daar dank ik ze voor."

"Spreek tot het Hof en niet tot het publiek," snauwde de president.

"We zijn benadeeld, heren rechters, en we stellen eisen. Ten eerste, dat de beklaagden Torgler, Dimitrov, Tanjev en Popov worden vrijgesproken op grond van gebleken onschuld en niet wegens gebrek aan bewijs. Ten tweede.... U hebt allemaal wel gezien," zei Dimitrov en hij wees op van der Lubbe, wiens hoofd op de borst was gezakt als bij een marionet, waarvan het draadje is gebroken, „hoe die zwakzinnige stumper zich gedragen heeft, toen de Officier van Justitie het doodvonnis tegen hem eiste. Hij stond te suffen, net zo hard als hij nu staat te suffen. Hij heeft er zich nauwelijks iets van aangetrokken. Waarschijnlijk weet hij niet eens waar het om gaat. Ik eis, dat uitdrukkelijk wordt vastgesteld, dat van der Lubbe een instrument was, dat misbruikt werd door onbekende daders.... Ten derde...."

"U hoeft Uw eisen niet te nummeren," zei de president nerveus.

"Wij eisen, dat de daders dáár gezocht worden waar ze te vinden zijn en niet steeds maar weer daar waar ze niet zijn. En tenslotte eisen we zeer nadrukkelijk, dat de mensen, die de zaak opzettelijk hebben vertroebeld en op een vals spoor geleid in naam van het recht ter verantwoording worden geroepen en voorbeeldig gestraft."

Dat had hij mooi gezegd, die reus van een Dimitrov! Waar was de tijd, dat Gamza hem had willen verdedigen? Alsof hij daar behoefte aan had!

Hij had zijn alibi allang in zijn zak — een ander zou

zijn mond gehouden hebben, om het op het laatste ogenblik niet te bederven. Maar daar bekommerde Dimitrov zich niet om — hij sloeg er op los. Die held van een Dimitrov. Maar hij wist waarvoor, hij wist waarvoor.

Toen Gamza nog student was, verlangde hij vurig, dat hij in de tijd van de Hussieten-oorlogen geleefd had. Maar hier waren ze, de onweerswolken, positief en negatief geladen, ze kwamen steeds dichterbij opzetten aan de paarse hemel. Hoe lang zou het duren voor de bliksem oversprong?

Er was een geur van ozon in de lucht en Gamza voelde zich jong: het was iets als een verliefdheid op een hoger peil, dit volkomen opgaan in deze held.

Wat was onverschrokkenheid toch mooi! En hoe gezond was de onverzoenlijkheid van een idee, zo gezond als het ontsmette mes van een chirurg.

Naast elkaar zaten vijf vrouwen, zo stil alsof ze in de kerk waren. Het deed er niets toe, uit welke eeuw de klederdracht stamde die ze droegen. Hun stamboom was oud, oeroud, want alle menselijke eigenschappen zijn ouder dan de haastige stervelingen vermoeden.

Misschien zat Niobe onder hen, misschien de moeder die onder het kruis stond. Ze hadden het cederhout van het kruis met haken beslagen en daaruit was het hakenkruis ontstaan, dat de beide moeders belaagde. Wanneer ze hun mond zouden opendoen en spreken, zouden ze geen woord van elkaar verstaan. Maar ze hadden allebei voor hun zonen wiegeliedjes in hun moedertaal gezongen toen die nog klein waren en hun angst was dezelfde. Het deed er niets toe, dat de een een verfromfaaid hoedje op had, zoals de oude vrouwen dat in de voorsteden van de Rijks-hoofdstad dragen en de ander een hoofddoek, zoals de pelgrims die van ver komen. De mijnwerkers van Pernik, de havenarbeiders van de Zwarte Zee, de steenhouwers en de arbeiders van de tabaksfabrieken en de rozen-plantages hadden on-

der elkaar de belasting opgebracht, die aan de Tsaar moest worden betaald om Parastjeva Dimitrova de toestemming te geven het Bulgaarse land te verlaten. Ze had haar drie kruisjes onder de vele papieren gezet, die ze nodig had om de grens over te komen en toen was ze op haar twee en zeventigste jaar voor het eerst in een trein gestapt om de mensen van goede wille er van te overtuigen, dat haar zoon onschuldig was. (Gamza herinnerde zich nog de moeder van Andy en Roy, de neger-madonna. De verdrukking kwam voor in alle vijf werelddelen!) De moeder was uit Sofia gekomen en de zuster uit Moskou, ze hadden voor het rechtvaardige Hof in Londen getuigd, ze hadden overleg gepleegd met vooraanstaande rechtsgeleerden, ze hadden tot de internationale arbeidersklasse gesproken, ze hadden het geweten van de wereld wakker geschud. Ze hadden gedaan wat in menselijke macht stond om te doen. Nu restte hen niets, dan in intense liefde hun handen in de schoot te leggen en af te wachten. Sinds de tijden dat er over mensen recht gesproken wordt, en er wordt al sedert eeuwen recht gesproken, wachten op deze wijze moeders, echtgenoten en zusters van beklaagden met een pijnlijk hart op het vonnis.

De minuten sleepten en de vrouwen werden jaren ouder. De zwart-ogige geliefde van Tanjev zou het liefst willen opspringen en de wijzers op de wijzerplaat verzetten. Maar mevrouw Torgler zou dan haar hand tegenhouden. Wie weet of het niet beter was dat de tijd stil bleef staan, wie weet wat voor verschrikkelijks er zou gebeuren als het gordijn opging! Het proces was een drama, het proces was een toneelstuk en de scènes volgden elkaar op. Alleen de film-operateurs hadden daar geen oog voor en liepen overal tussendoor met hun lasso's en mitrailleurs. Ze hadden hun plaats tegenover de beklaagdenbank ingenomen, ze stonden op de gevangenen te loeren alsof ze ze neer wilden schieten,

zodra ze na de pauze, waarin de rechtbank beraadslaagde, binnen zouden komen.

IN NAAM VAN HET RIJK!

Negen rechters in scharlaken toga's, drie verdedigers in zwarte talaren, politie, vertegenwoordigers van het Corps Diplomatique, de journalisten: de hele zaal stond op en de beklaagden ook. Een tengere man met glad achterover gekamd haar, vermagerd tot op het been; een held met een gezicht vol leedvermaak onder de opstandige kuif en zijn beide donker-ogige kameraden. Kijk ze voor het laatst maar eens goed aan, de spelers tegen wil en dank in een zo sensationeel drama.

U hebt ze gezien als film-sterren in deze teugelloze eeuw en misschien zult U ze nooit weer terug zien. Zelfs keizer Wilhelm in zijn kleurige uniform stond recht over-eind vanaf de muur naar hen te kijken. Alleen de Hollander, die gebroken marionet, moest door de agenten bij zijn armen omhoog gehouden worden.

IN NAAM VAN HET RIJK!

DE VROEGERE COMMUNISTISCHE AFGE-
VAARDIGDE ERNST TORGLER WORDT VRIJ-
GESPROKEN.

DE BULGAARSE STAATSBURGER GEORGIJ
DIMITROV WORDT VRIJGESPROKEN.

DE BULGAARSE STAATSBURGER BLAZEJ
POPOV WORDT VRIJGESPROKEN.

DE BULGAARSE STAATSBURGER KONSTAN-
TIN TANJEV WORDT VRIJGESPROKEN.

DE HOLLANDSE STAATSBURGER MARINUS
VAN DER LUBBE WORDT SCHULDIG BEVON-
DEN AAN HOOGVERRAAD EN OPRUIENDE
BRANDSTICHTING EN WORDT VEROORDEELD
TOT DE DOODSTRAF EN LEVENSLANG EER-
VERLIES.

De foto-toestellen klikten, de film-mitrailleurs ratelden en de ongelukkige Herostratos van Leiden, die zo van de roem had gehouden, werd voor het laatst vereeuwigd. Maar niemand slaagde erin, zijn verdwaasd gezicht vast te leggen. Een bosje weerbarstig haar boven het geknakte hoofd was alles wat men te zien kreeg.

„De stakker,” zei Nella, die medelijden met hem had, „ze hebben die stakker op hun geweten.”

Ze sneed een ster-appeltje open. Wie zou dat nou gedacht hebben! Het leek zo'n mooi appeltje, maar er zaten wormen in en ze legde het onopvallend opzij bij de notedoppen. Ze was gelukkig niet bijgelovig zoals haar moeder was geweest.

„Dimitrov heeft het voor allemaal gewonnen,” zei Gamza en hij dronk somber van de Kerst-punch („Hij is niet helemaal tevreden,” dacht Nella, „misschien zit het hem toch dwars dat hij hem niet kon verdedigen.”)

„Hij heeft het proces geleid,” lachte Gamza, „je had moeten zien, Nella, hoe hij de valse getuigen verhoorde! Karwahne loog, dat de stukken eraf vlogen toen hij zei, dat hij Popov met Torgler had zien praten in de Rijksdag. „In welke taal?” vroeg Dimitrov en daar ging de kroon-getuige. Juist voor deze klassieke vanzelfsprekendheid is de grootste intelligentie nodig. Iedere keer sloeg hij de spijker op de kop. En vooral bij Hennigsdorf. Ze konden zich draaien en keren zoveel ze maar wilden, hij kreeg op het laatst toch nog gedaan dat ze zo'n beetje gingen onderzoeken bij wie van der Lubbe de laatste twee dagen voor de brand had gewoond.”

„Bij de Nazi's, dat weet ik,” viel Nella hem in de rede, „een wonder, dat ze die bekentenis uit van der Lubbe hebben losgekregen. Wel, vandaag zullen ze bij de Dimitrov's en bij de Torgler's tenminste een mooi Kerstfeest vieren. Een mens kan zich nauwelijks indenken wat het betekent om je leven te winnen en weer in vrijheid te zijn.”

„Je vergist je,” zei Gamza verwijtend. De strenge trek op zijn gezicht werd scherper. „Ze zijn in Schutzhaft. Doctor Sack heeft er voor zijn cliënt zelf om gevraagd.”

„Hoe kan dat, in hechtenis, ze zijn toch in vrijheid gesteld?”

„Dat zijn ze juist niet,” viel Gamza uit, zo scherp, of het haar schuld was. „Ik zeg je toch dat ze alle vier nog zitten!”

Cornelia Gamzova geboren Vitova, dochter van een jurist, echtgenote van een jurist, sloeg de handen in elkaar. Hoe was dat mogelijk!

„Waarom niet. In het Derde Rijk is alles mogelijk. De Führer is toch een super-mens!”

Nella werd bedroefd. Ze had een levendig voorstellingsvermogen en ze voelde zo innig met die vier mee, als we maar in staat zijn met mensen mee te voelen die we nog nooit in ons leven hebben ontmoet. En ze had er ook spijt van, dat Gamza's Kerstavond bedorven was. Het hemd is nu eenmaal nader dan de rok. „Goddank, dat ik je thuis heb,” dacht ze met het dierlijke gezelligheids-gevoel van een mens, die weggedoken in de kussens luistert hoe buiten in het donker de regen neerplent en het onweer te keer gaat. „Wij zijn thuis, wij zijn in de republiek en hier kan zoiets niet gebeuren.”

XVI

Ontmoeting na Jaren

De ster-appeltjes glommen onder de blauwe hemel, de lucht geurde van zoete tevredenheid: het was September, je kon van verre zien, hoe de mensen langs de weg liepen en hoe de roofvogels cirkelden in de lucht, je kon zelfs in het park van Uly de top van elke spar in de bergen onderscheiden.

Lidka zat onder een lichtend-gele berkenboom en breide aan een rood wintertruitje voor Stjepaantje. Het kind speelde aan haar voeten.

Van dit ogenblik van de dag hield ze het meest. Als ze de blinkende scheplepel en het schoon-geboende pannetje weer netjes op hun plaats had gehangen, en de kolenkit en het opgepoetste fornuis bedekt had met het „Nieuws van Uly” draaide ze de sleutel om achter haar huishoud-werk van die dag en ging met Stjepaantje in het wagentje „vader” tegemoet. Het dekentje werd opgeschud en daar ging Lidka: het dekentje was blauw en iedereen kon zien dat er een jongetje in het wagentje zat. De vader, nou ja! Die kon haar niet eens zo veel schelen als ze de jongen maar had en met hem kon pronken: achter het wagentje aan liep ze vlug de heuvel van de Zatorjanka af, tussen de blokkendoos-huisjes door naar het asfalt rondom de fabrieksgebouwen. Wat ging dat lekker!

De tuinlieden hadden de kale bomen, die stonden langs de weg die Stjepaantje ging, bijgeknipt, de bomen

hadden bloemen op zijn bedje gestrooid terwijl hij sliep en nu viel er een rotte vrucht van een boom en rolde in het wagentje — het kind stak er zijn handje naar uit en lachte. Wat ging de tijd toch vlug! Wat vloog die tijd! Stjepaantje's patent-wagentje uit de Jafeta-bazar had al door vier jaargetijden gereden, het was veranderd van een rijdend wiegje in een wandelwagentje, waar de jongen rechtop in kon zitten, maar ook dat was voor hem nog niet voldoende: hij rekte zich uit onder de riemen, waar hij mee vastgebonden was, hij wilde eruit! Hij liep al los, vader had een gestreepte bal voor hem gekocht en als hij hem achterna liep was hij net een klein teddy-beertje. „Niet te ver weglopen, hoor! Anders krijg je op je bibs!” Vader zag zichzelf in de jongen terug, Lidka moest hem remmen, anders gaf hij veel te veel geld uit aan speelgoed. Maar dat was nog altijd beter dan dat hij het in de kroeg bracht. Nou en of!

De woorden van de jonge moeders, die daar in het zonnige park op de sirene zaten te wachten, hadden een sussende klank alsof ze wiegeliedjes zongen; zo nu en dan bewoog er een het wagentje heen en weer, of riep iets tegen een kind; de wagentjes van het kabelbaantje van de fabriek gleden langzaam boven hun hoofden, beladen met rollen weeftouw en geweldige pakken inslag; Stjepaantje luisterde naar het „he-chech, he-ch-ch, hech” van de kabelbaan. Allemaal tentzeil; en hoeveel van die riemen zouden ze wel niet geweven hebben, daarmee konden ze de hele aardbol wel omspannen, ze zeggen dat die voor veldbedden zijn. En hebt U al gehoord, dat de zestien omgeschakeld wordt op gasmaskers? O, er wordt zo veel gekletst! „Al dat gepraat”, dacht Lidka en er verscheen een harde, boerse trek om haar mond. „Toen de mensen geen werk hadden mopperden ze en nu er werk is, is het weer niet goed en denken ze weer een of andere onzin uit. Laat me met rust! Als er maar werk is. Als het zaakje maar draait!” Tot in

het park was het te horen hoe de fabriek trilde en bromde in de berglucht, die geurde naar noten en verse appretuur.

„Jij aap!” gilde Lidka en liep Stjepaantje achterna. Wel ja, toen zijn moeder aan het kletsen was, was het jongetje maar op stap gegaan; toen hij merkte dat zijn moeder achter hem aan kwam ging hij vlugger lopen, hij liep zo hard als hij maar kon. Voor hem uit rolde de gestreepte bal, recht de rijweg op. Iemand strekte zijn armen uit en ving de vluchteling op.

„Wacht even, kleine voetballer,” zei hij, „anders val je op je neus.” Hij bukte zich om de bal op te rapen en gaf bal en kind aan de moeder terug.

Ze was zo geschrokken dat ze vergat te bedanken, ze nam de jongen op, gaf hem een tik, zette hem op haar arm, zo resoluut en kwaad als moeders dat kunnen doen en stapte door.

Stjepaantje zette een keel op.

„Huil maar niet, molodsje*),” zei de man met een lage stem „ik zou me wat schamen. Mannen huilen niet.”

Stjepaantje keek hem met grote ogen aan en zweeg.

Het was een grote bruin-gebrande man met een blote hals, met een jasje en een trui aan en met kort geknipt haar, blauw-zwart als maanzaad. Hij zag er niet uit, alsof hij haast had; zijn onverschillige gebaren en iets exotisch, dat er om hem heen hing, gaven hem een groot overwicht over de gediensstige Kazmar-lieden, die met hun acte-tassen onder de arm hun plicht achterna liepen over het asfalt van Uly. Het was een vreemdeling, dat was zeker. Een zeeman, dacht Lidka. Ze bleef met het kind op haar arm staan en bedankte hem nu pas.

Hij maakte een onverschillige beweging met zijn hand, zei dat het de moeite niet was en wees op de jongen.

„Daar heb je vast wel plezier van, hè Lidka?” zei hij heel gewoontjes.

*) Jongetje in het Russisch.

Toen de vreemdeling glimlachte, zag ze plotseling iets bekends, iets van heel lang geleden, van haar jeugd, iets wat hoorde bij de eerste Mei en Lidka riep verbaasd:

„Frantsjek! Lieve hemel Frantsjek, waar kom jij zo ineens vandaan? Ik heb gehoord, dat je in Rusland was!”

„Zondag liep ik nog over de Njevsky-boulevard en dat is erg prettig, Lidka,” zei hij en hij lachte zo ongedwongen, alsof ze elkaar de vorige dag bij het poortje van de Zatorjanka wel te rusten hadden gewenst. „Die Kazmar moest eens weten, dat ik met zijn vliegtuig ben gekomen.”

„Met de Kazmar-vliegmachine?”

„Ja, met het vliegtuig-Jafeta. Er was toch een excursie van jullie naar de Sowjet-Sojoes? *) Eén van de leden is in het ziekenhuis van Leningrad blijven liggen — typhus — er kwam een plaats vrij en toen hebben ze mij als landgenoot meegenomen. Mijn papieren waren in orde, ik wachtte net op mijn vertrek naar Abo.”

„Waar ligt dat, Frantsjek?”

„In Finland. Maar dit kwam me beter uit. Wel ja, dacht ik bij mezelf, waarom zou ik niet eventjes in Uly gaan kijken of Lidka nog altijd zo knap is?” Hij maakte grapjes met haar, zoals men dat met jonge meisjes doet en keek haar plagend van opzij aan.

„Houd je de mensen nog altijd voor de gek?” zei Lidka snibbig en ze bloosde donkerrood.

„Je begrijpt natuurlijk, dat ik er tegenover die Kazmar-mensen niet prat op ben gegaan, dat ik hier al eens heb gewerkt en dat ze me er toen hebben uitgegooid. Gelukkig is Uly net een duiventil, het wisselt hier nogal vlug. Geen sterveling kende me meer. Ze hadden er geen flauw idee van wat voor zwart schaap ze aan boord hadden.”

„Die is goed,” zei Lidka een beetje onzeker en streek met haar vrije hand door haar haar.

*) Unie in het Russisch.

Dat ze nu net vandaag haar oude schoenen had aangetrokken!

Het was Frantsjek Antenne, Frantsjek, die zo'n herrie geschopt had op de eerste Mei en er ging een jeugdige onrust van hem uit, die Lidka ontwend was in de jaren van haar rechtschapen huwelijk; nu ze naast Frantsjek stond kreeg ze het heet en benauwd. Ze schaamde zich: zij zat maar achter de kachel en Frantsjek leerde onder-tussen de wereld kennen.

„Vertel eens,” zei ze, „ben je teruggekomen, omdat het je in Rusland niet beviel?”

„Het beviel me er geweldig goed. Bakoe is een pracht van een gorod, *, wild, daar hou ik van. Vol olie-werkers en zeelieden. Je kunt je wel voorstellen, dat het daar vrolijk toegaat. Ik heb in een raffinaderij gewerkt, ze noemen de nafta daar „tsjernoje zoloto” **. En knappe vrouwen hebben ze daar, zulke,” Frantsjek hield deskundig zijn hand een eind van zijn borst af. „Maar ik heb nu ergens anders werk.”

Lidka aarzelde even. Maar ze kon het toch niet laten.

„Weet je niets van Ondrej af?” vroeg ze terloops.

Frantsjek schudde zijn hoofd.

„Ik heb hem toen overgehaald naar Tasjkent te komen, daar was het goed, daar heb ik fijn gegeten, na dat ellendige leven hier en hij schreef dat hij zou komen. Maar of hij het werkelijk gedaan heeft....” Frantsjek haalde zijn schouders op — „ik ben toen weggegaan, je verliest elkaar uit het oog. Maar oude liefde roest niet hè Lidka?” zei hij plagend.

„Ik heb een goede man,” zei Lidka eenvoudig, „hij rookt niet, hij drinkt niet, hij kaart niet, hij brengt alles thuis tot de laatste cent. Het is zo'n goeierd. Zo'n goeierd. Ik heb niet te klagen.” Ze keek naar de blauwe bergen en de verblekende hemel en de tranen kwamen haar

*) Stad in het Russisch.

**) Zwart goud.

in de ogen. „En jij,” vroeg ze een beetje krampachtig, „ben jij getrouwd?”

Hij lachte met zijn spottende bas-stem.

„Ik? Geen sprake van. Dat is niets voor mij om een vrouw te moeten gehoorzamen en op de kinderen te passen. Chatsju—poljublu, chatsju—razljublu. We storen ons aan geen ander commando dan het militaire, hè molodsje,” zei hij tegen Stjepaantje die met de gestreep-te bal in zijn handjes op het wagentje zat als het Jezus-kindje met de aardbol.

„Ik vraag me alsmaar af,” zei Lidka terwijl ze hem onderzoekend aankeek, „wat er aan jou veranderd is. Waar heb je je kuif gelaten? Je gooide je manen altijd achterover als een paard, dat stond je zo goed.”

„Meisje-lief, in het leger hebben ze luizen.”

„Bèn jij in dienst geweest?”

„Ik ga in dienst, meisje. Bij de internationale brigade.” Hij zette zijn voeten militair neer, met zijn tenen naar buiten en kwam naast haar lopen. Lidka duwde de kinderwagen langzaam voort. „Daarom moet ik naar Parijs en daarna verder. We gaan naar Spanje, we gaan vechten tegen een zekere mijnheer. Hij heet bijna net als ik — Franco, vind je dat geen pech? Franco, die ellendeling uit Afrika, die de Spanjaarden hun republiek wil afnemen.”

Lidka zag in gedachten een exotische brunette, met een scheve kam in haar haar en een rode papaver achter haar oor, die een geel-gebloemde doek met franjes van haar heupen nam. En hoewel ze geen enkel recht op Frantsjek had, werd ze jaloers.

„Dat je daar zin in hebt. Zo ver weg. Jullie mannen kunt ook nooit je gemak houden.”

Hij wees met zijn hoofd naar Stjepaantje.

„Lidka, hou je van hem?”

Lidka keek hem verbaasd aan.

„Nou en of. Hij is toch van mij?”

„Ja natuurlijk, en juist terwille van die kinderen gaan wij de oorlog in.”

„Hou me niet voor de gek!”

„Dat doe ik niet. Hier houd de gekheid op. Als we nu op ons achterwerk blijven zitten, onze handen in de schoot leggen en rustig in de bioscoop gaan toekijken hoe Franco bommen op Spaanse kinderen gooit dan zullen de bommen morgen op jouw Stjepaantje vallen, daar kun je donder op zeggen.”

Lidka klemde haar handen krampachtig om het handvat van het wagentje. „Geloof je, dat er oorlog komt?” zuchtte ze, „mijn man kwam er onlangs ook mee thuis.”

„Er is toch oorlog,” zei Frantsjek, „verleden jaar in Afrika — die stakkers van Abessiniërs! Met windbussen tegen Junkers! En dit jaar in Europa.”

„Gelukkig ver weg,” kon Lidka zich niet weerhouden op te merken, en Frantsjek werd kwaad.

„Wel verdomme! De wereld is rond. Ik begrijp niet, dat je dat niet snapt! In de Sowjet-Unie begrijpt elke Tartaarse dat en daar zijn wijven bij, die nog moeten leren lezen en schrijven.”

Hij nam de bal uit het wagentje en gooide hem onrustig van zijn ene hand in de andere. „Kijk eens Lidka,” zei hij en hij bleef voor haar staan, „zie je hoe die groene streep van boven naar beneden loopt? Aan elke kant heeft hij een buurman, die een is rood, de ander geel en die heeft weer een blauwe naast zich en zo voort; maar boven en beneden lopen al die kleuren in één punt uit. Alles op die bonte wereldbol hangt met elkaar samen. Hoeveel kleuren er ook zijn, het blijft één bal. En er zal geen rust zijn, voordat de arbeiders over de hele wereld zich verenigen. Let op, niet eerder.”

Stjepaantje richtte zich onder de riem op en stak zijn handjes uit: hij wilde zijn bal hebben. Frantsjek moest hem gauw terug geven.

Zwarte vogels schrokken op en begonnen door de

lucht te vliegen, de bomen gooiden hun gele bladeren af: de sirene van Uly loeide. Hij stiet een schor gefluit uit, verhief zijn jammerende stem tot boven de glazen gebouwen, waar het achter de ruiten zwart van de mensen begon te worden, boven de Kazmar wolkenkrabber, boven de steengroeve van Kazmar, boven de bergen en dalen en verscheurde jankend de lucht. Hij huilde, klaagde, dreigde, jankte, waarschuwde tot diep in de bossen, die vochtig werden in de vroege avond.

„Jou heb ik in lang niet meer gehoord,” zei Frantsjek tegen de sirene van Uly. „Dat is de toverfluit van die ellendeling, waarin Uly iedereen op danst.” En hij dacht aan de prachtige witte stoomboten in de Kaspische Zee, beladen met katoen en Nafta, die in de havens seinen gaven. Stjepaantje greep naar zijn hals.

„Die arme Irene, ze is schor,” en hij begon te huilen. De stakker, hij was zó bang als de sirene ging. Hij begreep nog niet, dat zijn vader blij was, als het werk was afgelopen.

„En is er genoeg werk?”

„Nu wel weer. Je ziet toch, wat er allemaal vandaan komt! Waarom vraag je dat, Frantsjek?”

En Lidka dacht: misschien is hij wel verstandig geworden en wil hij proberen hier iets te krijgen!

„Wel het valt altijd te proberen,” zei Frantsjek, „misschien laten er zich toch een paar voor Spanje ronselen.”

„Mijn man niet!” gilte Lidka, alsof hij haar met een mes had gestoken, „dat kun je van mij aannemen. Stel je voor, onze vader! Wat een idee! Een getrouwd man!”

„Wees maar niet bang, Lidka, ik zal hem je niet afpakken,” zei Frantsjek met een bittere glimlach en nam afscheid.

„Kom nog eens bij ons aan,” riep ze hem achterna, „Hajek in de Zatorjanka, vergeet het niet!”

Maar Frantsjek zwaaide met zijn hand naar de kant waar de zon achter de bergen onderging en de mensen

die van hun werk kwamen scheidden hen. Er kwamen arbeiders met petten op, die onder het lopen een sigaret aanstaken, er kwamen lachende, frisse meisjes — die van toen zijn nu al moeders —, er kwamen de Kazmar-jongens, anderen dan toen en toch bleef het met de liefde alsmaar doorgaan op de wereld. De mensen waren zo talrijk als de golven van de zee en ze droegen Frantsjek met zijn brutale gezicht, verbrand door een hetere zon dan die boven Uly scheen, met zich mee. Hij verdween en liet alleen een opening in de menigte achter, alleen een smal steegje naar de herinneringen van haar meisjesjaren. Die Frantsjek, die Frantsjek! Als hij toen gewild had! Maar Lidka moest oppassen dat ze vader niet mis liep. Wat gaf het allemaal, de wilde jaren waren toch voorbij. Frantsjek had altijd een heet hoofd gehad, wie zou zich iets van zijn griezilverhalen aantrekken!

De vader, de moeder en het kind liepen door de stilte van het park. Bij vele fruitbomen in de Zatorjanka stond een ladder en een mand, de lage takken trilden. Vader hielp Lidka het wagentje tegen de heuvel opduwen, die goeierd! Toch jammer, dat vrouwen nooit de juiste krijgen.

Zodra de zon achter de bergen verdwenen was, begon de zomer met de winter te coquetteren, de pruimen waren er helemaal beslagen van. Het was te hopen, dat Stjepaantje geen kou zou vatten! Lidka's keukentje was zo vlekkeloos als haar geweten. Ze zou direct vuur aanmaken.

„Vader,” zei ze met een zorgelijk gefronst voorhoofd, „morgen moet je de pruimen van de boom halen. Bij de burens hebben ze het al gedaan.”

Er zouden koude dagen komen en dan was het wel lekker om slivovits te branden en lijsterbessen-jenever te stoken. Daar werden ze allebei zo heerlijk warm van op die stille winter-avonden.

XVII

Alina

Alina was een vrouw met vele namen en daarom is het verstandig er geen een te noemen. Ze was kunstenaar, had twaalf ambachten en dertien ongelukken gehad, speelde op een voorstadtoneel, was figurante bij de film, stond model voor schilders en toen ze wat dikker werd ontdekte ze in zichzelf een aanleg voor de beeldende kunst. Ze maakte poppen met lange benen (die Stan niet kon uitstaan), beestjes en andere mascottes. Ze was ondernemend en deed zaken met schoonheidsmiddeltjes, die uit Amerika ingevoerd werden.

Met haar derde man, een ingenieur, was ze naar Amerika gegaan toen ze van haar tweede man, directeur Kunesch, was weggelopen en samen hadden ze daar een spoorlijn door de pampa aangelegd.

Alina had aangepapt met Indianen en daarover amusante reportages in de Tsjechische kranten geschreven om in Praag niet vergeten te worden. Ze was tegenwoordig eigenares van een foto-atelier, waar alle „betere kunstenaars”, zoals ze zelf zei, elkaar de deur in de hand gaven.

En nu blies deze Alina de rook uit, legde haar sigaret weg, steunde haar ronde, verzorgde arm met de moderne armband op het marmer van het café-tafeltje en keek met spottende ogen Stan en de actrice na, die het gezelschap groetten en samen weg gingen.

„Net tortelduifjes,” zei ze en imiteerde het platte

die van hun werk kwamen scheidden hen. Er kwamen arbeiders met petten op, die onder het lopen een sigaret aanstaken, er kwamen lachende, frisse meisjes — die van toen zijn nu al moeders —, er kwamen de Kazmar-jongens, anderen dan toen en toch bleef het met de liefde alsmaar doorgaan op de wereld. De mensen waren zo talrijk als de golven van de zee en ze droegen Frantsjek met zijn brutale gezicht, verbrand door een hetere zon dan die boven Uly scheen, met zich mee. Hij verdween en liet alleen een opening in de menigte achter, alleen een smal steegje naar de herinneringen van haar meisjesjaren. Die Frantsjek, die Frantsjek! Als hij toen gewild had! Maar Lidka moest oppassen dat ze vader niet mis liep. Wat gaf het allemaal, de wilde jaren waren toch voorbij. Frantsjek had altijd een heet hoofd gehad, wie zou zich iets van zijn griezilverhalen aantrekken!

De vader, de moeder en het kind liepen door de stilte van het park. Bij vele fruitbomen in de Zatorjanka stond een ladder en een mand, de lage takken trilden. Vader hielp Lidka het wagentje tegen de heuvel opduwen, die goeierd! Toch jammer, dat vrouwen nooit de juiste krijgen.

Zodra de zon achter de bergen verdwenen was, begon de zomer met de winter te coquetteren, de pruimen waren er helemaal beslagen van. Het was te hopen, dat Stjepaantje geen kou zou vatten! Lidka's keukentje was zo vlekkeloos als haar geweten. Ze zou direct vuur aanmaken.

„Vader,” zei ze met een zorgelijk gefronst voorhoofd, „morgen moet je de pruimen van de boom halen. Bij de burens hebben ze het al gedaan.”

Er zouden koude dagen komen en dan was het wel lekker om slivovits te branden en lijsterbessen-jenever te stoken. Daar werden ze allebei zo heerlijk warm van op die stille winter-avonden.

XVII

Alina

Alina was een vrouw met vele namen en daarom is het verstandig er geen een te noemen. Ze was kunstenaar, had twaalf ambachten en dertien ongelukken gehad, speelde op een voorstadtoneel, was figurante bij de film, stond model voor schilders en toen ze wat dikker werd ontdekte ze in zichzelf een aanleg voor de beeldende kunst. Ze maakte poppen met lange benen (die Stan niet kon uitstaan), beestjes en andere mascottes. Ze was ondernemend en deed zaken met schoonheidsmiddeltjes, die uit Amerika ingevoerd werden.

Met haar derde man, een ingenieur, was ze naar Amerika gegaan toen ze van haar tweede man, directeur Kunesch, was weggelopen en samen hadden ze daar een spoorlijn door de pampa aangelegd.

Alina had aangepapt met Indianen en daarover amusante reportages in de Tsjechische kranten geschreven om in Praag niet vergeten te worden. Ze was tegenwoordig eigenares van een foto-atelier, waar alle „betere kunstenaars”, zoals ze zelf zei, elkaar de deur in de hand gaven.

En nu blies deze Alina de rook uit, legde haar sigaret weg, steunde haar ronde, verzorgde arm met de moderne armband op het marmer van het café-tafeltje en keek met spottende ogen Stan en de actrice na, die het gezelschap groetten en samen weg gingen.

„Net tortelduifjes,” zei ze en imiteerde het platte

volksaccent, „net twee duifjes. Het is natuurlijk niet mogelijk, dat iemand zo'n relatie op den duur volhoudt.”

„Doe eens wat, Alina,” zeiden de anderen om haar op te stoken, „voor jou is het een lolletje. Laat eens zien wat je kunt.”

Alina trok haar neus op.

„Zo'n groentje,” zei ze deskundig en bleef peinzen. Ze tekende de gehele erotiek van de Praagse kunstwereld op: wie op wie een oogje had, wie met wie begonnen was, wie met wie ging, wie van wie genoeg had. Ze had het tot haar roeping gemaakt paartjes uit elkaar te halen en andere paartjes te koppelen. En hoe vaker de laatste tijd haar eigen scharreltjes mislukten, hoe meer succes ze had bij die van anderen. Maar ze deed met haar kunst, net als de grote meesters, erg geheimzinnig. „En dit geval,” verklaarde ze, „interesseert me helemaal niet. Ober, nog een whiskey.”

Toen Stan kort daarop bij Vlasta kwam ontmoette hij daar Alina met een fotograaf. Ze kwam een serie maken voor een geïllustreerd blad over het particuliere leven van de actrice. *Elegant en eenvoudig leeft mevrouw Vlasta Ticha in haar gezellige huis* (rond tafeltje met schemerlamp) *onze grote tragedienne verzorgt toegewijd haar planten* (Vlasta met haar gietertje, met bevallig gebogen hoofd en een eenvoudig, rond kraagje) *ook tragediennes zijn vrolijk* (Vlasta, in profiel, plaagt met een rietje de boze papegaai, ook in profiel). Kortom, wie wel eens geïllustreerde tijdschriften doorbladert, kan het zich levendig voorstellen.

„En, dokter,” zei Alina, „gaat U maar bij mevrouw Ticha zitten, nu U er toch bent, dan zal ik U samen kijken. U hoort er toch ook bij.” „Net als de papegaai en de fuchsia,” dacht Stan.

„Doe toch niet zo bescheiden,” zei Alina om hem over te halen. „dat is helemaal niet aardig tegenover

Vlasta. U mag het ook best weten ik heb U al gekiekt, alleen. U bent geweldig foto-geniek."

„Ga jij maar in mijn plaats naar de film," lachte Vlasta. Het was haar geheime verdriet, dat ze voor de film niet geschikt was — die ongelukkige „huwelijksreis" van toen! Het bezoek irriteerde beiden, maar Alina trok zich daar helemaal niets van aan en presenteerde met de ongedwongenheid die haar eigen was Vlasta's bonbons aan Stanislav („maak je leven maar zoet, liefje") en drong hem Vlasta's likeur op.

„Drink maar, doctor, drink maar want dan krijgt U een goede bui. Bent U altijd zo serieus?"

Alles aan die vrouw stond hem tegen, haar enorme borsten, haar zinnelijke ervaren mond, het feit dat ze „doctor" tegen hem zei en ook dat ze bij Vlasta de huisvrouw speelde. Nauwelijks had ze zich ergens ingedrongen of ze wilde iedereen protegeren ook nog! Wat haalde Vlasta in haar hoofd om, zonder het hem zelfs maar te vragen, te beloven dat ze na de schouwburg in de „Rode Hoed" zouden komen, de hele kliek zou er zijn. Toen ze eindelijk opstond vloog Stanislav naar buiten om haar bontjas te halen en hielp haar met overdreven ijver erin terwijl ze nog in de kamer stond. Alina was ook niet gek.

„Wat hebt U een haast om mij de deur uit te krijgen," grinnikte ze, „Ik zal niet storen, doctor. Ik heb de eer U te groeten en beter Uw leven."

Ze liet een parfum-geur in de kamer achter, die even opdringerig was als het mens zelf. Stan ging naar het raam en deed het open.

„Hou op," zei de actrice achter hem. Ze trok hem aan zijn mouw en lachte als een kwajongen achter zijn rug. „Ze kan je op de kade zien, Stan! Wees verstandig. Je bent verschrikkelijk."

„En ik blijf verschrikkelijk," verklaarde Stan beslist. „Vlasta, in hemelsnaam, hoe kom je aan haar?"

„Iedereen kent haar,” lachte Vlasta, „wat wil je, reclame. Maar jij bent barbaars met haar omgegaan. Dat mag je niet. Alina is machtig.”

„Dat zal wel, die griet.”

„Ze kent iedereen, ze heeft overal de hand in — en die grote bek van haar! Ze zou me met haar geroddel aan flarden scheuren,” zei Vlasta. „Waarom moet je de mensen tot je vijanden maken,” voegde ze er ernstig aan toe.

Die slimme uitvluchten van Vlasta kende Stan al en hij ging er tegen in waar hij kon. Ze joegen hem een vage angst aan.

„Neem me niet kwalijk, dat zou betekenen dat iedere roddel-juffrouw je in haar macht had.”

De actrice was beledigd.

„Goed dan, dat heeft ze. Denk maar van me, wat je wilt. Maar je moest eens een week in de schouwburg werken, dan zou je weten wat voor mallemolen dat is en hoe je aan alle kanten op moet passen, dat ze je er niet afgooien. Je bent een kind. Je hebt nergens begrip van. Ik bemoei me ook niet met je bibliotheek. En als je geen zin hebt om naar de „Rode Hoed” te gaan, dan zeg je het maar, dan ga ik alleen en afgelopen.”

„Ik verveel je zeker al, hè?” zei Stan ongelukkig.

De actrice drukte haar handpalmen tegen haar slapen.

„Dat zeg je niet! Zoiets zeg je toch niet!” zei ze, terwijl ze door de kamer liep en gezichten trok alsof ze lichamelijke pijn leed. „Mijn God, Stan, wat moet ik toch met je beginnen. Je zou zo’n alleraardigste jongen zijn, als je maar niet zo onhandig was. Nee, nee, nu niet, ik moet weg, kijk eens, het is al half, ik heb direct mijn eerste scène. En dan kom je zo opgewonden op het toneel —”

„Allemaal om dat verdomde wijf,” dacht Stan.

In de „Rode Hoed” zat aan Alina’s tafeltje een gezelschap.

schap dat nogal burgerlijk was met uitzondering van twee beeldende kunstenaars, die zich nauwelijks iets van haar aantrokken en meer aandacht besteedden aan het dansen van de daar thuishorende dametjes en redacteur Vlach, Stan's collega van het „Ochtendblad”.

De aanwezigheid van de actrice maakte de vrouwtjes onzeker. Ze vroegen in een opgewonden keurig Tsjechisch, waarin ze het zo benauwd hadden als in te nauwe schoentjes, wat voor moois mevrouw Ticha nu aan het instuderen was en wanneer ze het genoeg zouden hebben haar te zien. Alina greep in.

„Vrouwen apart en mannen apart dat gaat niet,” zei ze opgewonden. „We zitten hier als in een dorpskerk. Maar dat komt van die rare Tsjechische gewoontes. Franta, je bent toch zo'n bewonderaar van mevrouw Ticha?”

Een omvangrijke meneer in zijn beste jaren, een beetje dik, maar taai, in een goed gemaakt costuum en met een zelfbewuste houding ontblootte in een langzame glimlach zijn goedverzorgd gebit en ging naast de actrice zitten. Hij had van die slome ogen onder dikke oogleden, zoals dikke mensen dat vaak hebben; sluwe ogen, die bij sommige grapjes van de actrice opgloeiden als twee sigaren, waaraan getrokken wordt. Hij zat een beetje achter Vlasta en als ze met hem praatte, draaide ze haar fijne hoofdje naar hem om; ze zag eruit als filigraan naast klei.

De naam Kunesch zei Stan niets; hij vroeg zijn collega van het „Ochtendblad” wie hij was.

„Dat is toch Alina's vroegere man. Een spiritusfabrikant. Hij zit ook in de Raad van Beheer van de Grote Schouwburg, wist U dat niet? Die dame in het zwart die Alina vuur geeft is zijn tegenwoordige vrouw.”

„En ze ontmoeten elkaar zo maar?” vroeg Stan kinderlijk.

„Natuurlijk,” antwoordde redacteur Vlach, verbaasd

„Iedereen kent haar,” lachte Vlasta, „wat wil je, reclame. Maar jij bent barbaars met haar omgegaan. Dat mag je niet. Alina is machtig.”

„Dat zal wel, die griet.”

„Ze kent iedereen, ze heeft overal de hand in — en die grote bek van haar! Ze zou me met haar geroddel aan flarden scheuren,” zei Vlasta. „Waarom moet je de mensen tot je vijanden maken,” voegde ze er ernstig aan toe.

Die slimme uitvluchten van Vlasta kende Stan al en hij ging er tegen in waar hij kon. Ze joegen hem een vage angst aan.

„Neem me niet kwalijk, dat zou betekenen dat iedere roddel-juffrouw je in haar macht had.”

De actrice was beledigd.

„Goed dan, dat heeft ze. Denk maar van me, wat je wilt. Maar je moest eens een week in de schouwburg werken, dan zou je weten wat voor mallemolen dat is en hoe je aan alle kanten op moet passen, dat ze je er niet afgooien. Je bent een kind. Je hebt nergens begrip van. Ik bemoei me ook niet met je bibliotheek. En als je geen zin hebt om naar de „Rode Hoed” te gaan, dan zeg je het maar, dan ga ik alleen en afgelopen.”

„Ik verveel je zeker al, hè?” zei Stan ongelukkig.

De actrice drukte haar handpalmen tegen haar slapen.

„Dat zeg je niet! Zoiets zeg je toch niet!” zei ze, terwijl ze door de kamer liep en gezichten trok alsof ze lichamelijke pijn leed. „Mijn God, Stan, wat moet ik toch met je beginnen. Je zou zo’n alleraardigste jongen zijn, als je maar niet zo onhandig was. Nee, nee, nu niet, ik moet weg, kijk eens, het is al half, ik heb direct mijn eerste scène. En dan kom je zo opgewonden op het toneel —”

„Allemaal om dat verdomde wijf,” dacht Stan.

In de „Rode Hoed” zat aan Alina’s tafeltje een gezelschap.

schap dat nogal burgerlijk was met uitzondering van twee beeldende kunstenaars, die zich nauwelijks iets van haar aantrokken en meer aandacht besteedden aan het dansen van de daar thuishorende dametjes en redacteur Vlach, Stan's collega van het „Ochtendblad”.

De aanwezigheid van de actrice maakte de vrouwtjes onzeker. Ze vroegen in een opgewonden keurig Tsjechisch, waarin ze het zo benauwd hadden als in te nauwe schoentjes, wat voor moois mevrouw Ticha nu aan het instuderen was en wanneer ze het genoeg zouden hebben haar te zien. Alina greep in.

„Vrouwen apart en mannen apart dat gaat niet,” zei ze opgewonden. „We zitten hier als in een dorpskerk. Maar dat komt van die rare Tsjechische gewoontes. Franta, je bent toch zo'n bewonderaar van mevrouw Ticha?”

Een omvangrijke meneer in zijn beste jaren, een beetje dik, maar taai, in een goed gemaakt costuum en met een zelfbewuste houding ontblootte in een langzame glimlach zijn goedverzorgd gebit en ging naast de actrice zitten. Hij had van die slome ogen onder dikke oogleden, zoals dikke mensen dat vaak hebben; sluwe ogen, die bij sommige grapjes van de actrice opgloeiden als twee sigaren, waaraan getrokken wordt. Hij zat een beetje achter Vlasta en als ze met hem praatte, draaide ze haar fijne hoofdje naar hem om; ze zag eruit als fili-graan naast klei.

De naam Kunesch zei Stan niets; hij vroeg zijn collega van het „Ochtendblad” wie hij was.

„Dat is toch Alina's vroegere man. Een spiritus-fabrikant. Hij zit ook in de Raad van Beheer van de Grote Schouwburg, wist U dat niet? Die dame in het zwart die Alina vuur geeft is zijn tegenwoordige vrouw.”

„En ze ontmoeten elkaar zo maar?” vroeg Stan kinderlijk.

„Natuurlijk,” antwoordde redacteur Vlach, verbaasd

over de naïeviteit van die vraag, en hij voegde er glimlachend aan toe: „Alina heeft hem allang vergeven, dat ze hem zo ontrouw was.”

„Dat ik hier ook moest komen,” dacht Stan. Deze snobbistische verdraagzaamheid stond hem verschrikkelijk tegen. Als mensen uit elkaar gingen, moest het maar voor het leven zijn; in een openlijke vijandschap zat tenminste iets zuivers, iets schoons. Maar dat moest je natuurlijk niet in een bar zoeken. Aan Alina's bemorste tafel plakte alles, ook de smerige, verwarde relaties. Als je ze uit elkaar wilde pluizen, maakte je er je handen bij vuil. En waarom dwongen ze zichzelf toch allemaal om iets te doen, waar ze geen plezier in hadden! Alsof ze van te voren hadden afgesproken, dat ze vandaag pret wilden hebben. Maar ondanks alle borrels wou en wou het maar niet lukken. Vlasta lachte maar tegen directeur Kunesch: nooit had Stan haar op het toneel zo gemaakt horen lachen.

Mevrouw Kuneschova verklaarde enthousiast, dat ze niet van plan was voor de ochtend weg te gaan. Onderwijl onderdrukte ze een geeuw en bewaakte stiekum haar echtgenoot met de actrice. Weest U maar gerust, mevrouw Kuneschova. Vlasta en deze bloemkool! Alina dronk als een tempelier, misschien wel uit wanhoop. Ze zeiden, dat ze bijzonder mooi was geweest (moeilijk te geloven) voordat ze naar Amerika ging. Ze was als een wrak teruggekomen. Maar wel een brutaal wrak! Wat haalde Vlasta in haar hoofd, om met dat mens broederschap te drinken! Stanislav kon er niet naar kijken, hoe de twee vrouwen elkaar zoenden. Het stond hem lichamelijk tegen. Maar er was niets aan te doen, hij kwam zelf ook aan de beurt. Alina stond al voor hem, stralend, met haar glas in de hand. In één adem stelde ze hem voor, om elkaar maar te tutoyeren en gaf hem een plakzoen, tot grote hilariteit van het gezelschap en tot Stan's pijnlijke verlegenheid. Wie nog nuchter is voelde zich

zo achterstaan bij hen, die de drank al naar het hoofd is gestegen!

„Stan, aardig ventje,” riep Alina, zo hard dat iedereen het kon horen, „je wilt niets van me weten, omdat ik hem om heb! Trek je daar maar niets van aan, dat komt in de beste families voor. Laat hem maar! Hij is zo fatsoenlijk. Hij heeft zo’n goede opvoeding gehad en wij zijn allemaal zo ordinair. Ik weet het wel, je moeder heeft jullie *deftig* opgevoed, in zulke familie’s mag je niet zeggen „ik heb kippenvel,” daar moet je zeggen „ik heb pauwenvel.”

Stan moest lachen of hij wilde of niet.

„Zie je wel hoe leuk je dat staat,” juichte Alina. „Je hebt roofdiertanden.” De actrice lag krom van het lachen. „Stan, lieve jongen, probeer het eens met me, ik zou je best amuseren. Je zult er geen spijt van hebben.”

Misschien was ze in werkelijkheid niet zo ordinair als ze zich voordeed, maar des te afstotender was het.

„Neemt U mij niet kwalijk, mevrouw”, zei Stan, dicht tegen haar aan, want ze was om zijn hals komen hangen, „maar U bevalt me helemaal niet.”

Alina was heel wat gewend. Zelf placht ze een van de eersten te zijn, die grapjes maakte ten koste van haar zelf om de stemming niet te bederven. Maar dit was zelfs haar een beetje te erg. „Wacht maar,” dacht ze, „ik krijg je wel!”

XVIII

Pech

Van Vlach, de kunst-redacteur van het „Ochtendblad” kreeg Stanislav de boodschap of hij even bij hem aan wilde komen als hij zijn recensie naar de redactie bracht. Stanislav moest eigenlijk als los medewerker zijn artikelen op de redactie afgeven. Maar er is op een krant altijd haast met de toneel-recensies. Stan bracht zijn stukjes op het laatste ogenblik, Vlach was nooit op de redactie, dat is zo de gewoonte van kunst-redacteurs en daarom liep Stan altijd meteen door naar de zet-terij, waar een benauwde lood-lucht hing. Midden tussen de matrijzen en tussen het dreunen en trillen van de onzichtbare machines gaf hij zijn artikel aan de opmaker Klusatsjek.

De opmaker Klusatjek in zijn Faust-jasje met de letertang in zijn hand was tegen de hele redactie, de medewerkers niet uitgezonderd, nogal onvriendelijk. Ze schreven allemaal maar wat hen inviel, ze hadden makkelijk praten — maar hoe kon Klusatsjek dat allemaal op één pagina onderbrengen? Toch lukte hem dat wonder iedere keer opnieuw en Vlach las Stan's recensies opgemaakt en al — als hij ze tenminste las. Op de redactie hadden ze allang een volledig vertrouwen in Stan. Maar als ze je bij zich ontbieden is dat gewoonlijk niet om je te zeggen dat je opslag krijgt — hoewel Stan dat, laten we eerlijk zijn, heel graag zou hebben gehad. Hij had de laatste tijd alle mogelijke zorgen en hij kwam

gespannen en oplettend de redactie-kamer binnen, die versierd was met tekeningen van Vlach's boezemvrienden. In de fauteuil naast het bureau zat de niet uitgenodigde jonge bezoeker, die kenmerkend is voor alle redacties. Vlach verzocht haar tamelijk kortaf, of ze niet even in de kamer ernaast wilde wachten (dat betekende op de gang), omdat hij met zijn collega even iets moest bespreken, en de jonge dame gehoorzaamde, hoewel ongaarne. Vlach bood met de vriendelijkheid van de heer des huizes (hij was een heel andere Vlach dan die uit het café) Stanislav een stoel en een sigaret aan, stak er zelf ook een op en inhaleerde diep en weloverwogen. Gamza had uiteraard alle vrijheid van critiek in zijn toneelrubriek, zei hij. Hij dacht er niet aan, zich daarin te mengen. Hij wilde alleen zijn collega in alle vriendschap ergens op wijzen. Hij wilde uitdrukkelijk vaststellen, dat dat, wat hij ging zeggen niet zijn persoonlijke mening was: hij moest alleen de mening van de hoofdredacteur overbrengen.

Dat de „ouwe” ineens tot hoofdredacteur was bevorderd voorspelde niet veel goeds. Stan wachtte met een spanning, gemengd met leedvermaak af, hoe Vlach zich uit zijn inleiding zou draaien en wat er verder uit voort zou komen.

De hoofdredacteur waardeerde doctor Gamza's artikelen uitermate en respecteerde ze ten volle. Hij was echter genoodzaakt hem te verzoeken, rekening te houden met dat, wat vele lezers reeds hadden opgemerkt en wat uit hun brieven aan de redactie bleek: verscheen in de toneel-recensies van het „Ochtendblad” niet opvallend vaak de naam van Vlasta Ticha?

„Dat is werkelijk het toppunt,” zei Stanislav woedend, „moet ik haar soms niet noemen, wanneer ze speelt?”

„Maar als ze niet speelt,” antwoordde Vlach fijntjes, „vraagt de recensent van het „Ochtendblad” nadrukkelijk, waarom ze die of die rol niet heeft gekregen, zelfs

het toneelbeheer is er al over gevallen. Onlangs belde de secretaris me op...."

„Toneelbeheer! Zegt U maar gerust Matsoun," barstte Stan uit, „laten we open kaart spelen. U doelt op de „Vrouw van de Zee", is het niet? Ze hebben die rol aan Kovalska gegeven, omdat Matsoun dat wilde. Goed. Dat gebeurt bij het toneel. Het is treurig, maar we zijn tenslotte geen kleine kinderen. Als Kovalska een actrice was, die iets kon, als het een artistieke winst zou betekenen, zou ik de eerste zijn om dat te erkennen, ongeacht de pijnlijke achtergrond en ook andere — vriendschappelijke bezwaren. Maar ze heeft die rol totaal verknoeid! En dat heeft ze eenstemmig van de hele critiek te horen gekregen. Behalve de „Groene" uiteraard. Hebt U de critieken gelezen? Hebt U haar gezien?"

„Ik ga niet naar dat soort stukken," zei Vlach lachend, „kijk eens, beste vriend, U windt U op voor niets. Niemand wil iets van U, behalve dat U Uw sympathieën, U weet wel tegenover wie, wat tempert...."

Stanislav moest in zichzelf lachen. Had Vlasta hem eergisteren niet verweten, dat ieder die op zijn plaats zat haar zou propageren terwijl hij rustig neerschreef wat hij op haar aan te merken had, alsof ze een vreemde was?

„.... en dat U het decorum een beetje bewaart," zei Vlach, zijn zin afmakend.

„Wat voor decorum?" zei Stan kwaad, „een criticus zegt recht uit wat zijn mening is."

„En soms schiet hij zijn doel voorbij" glimlachte Vlach. „U begrijpt wel, dat we dat in het „Ochtendblad" niet kunnen gebruiken."

„Best," zei Stan, „ik neem onmiddellijk mijn ontslag."

„Niet zo haastig! De pap wordt niet zo heet gegeten als ze wordt opgeschept!" zei Vlach kalmerend. „Overdenkt U dat nog eens rustig. U hebt een maandcontract en U zou schriftelijk ontslag moeten vragen."

„En dat doe ik ook,” zei Stan, „het ga U goed hier.”

Hij stond op en ging weg. Thuis schreef hij zonder na te denken een brief aan de hoofdredacteur van het „Ochtendblad” en bracht hem meteen naar de post. Hij voelde zich zo opgelucht als na een onweer. Het deed er niet toe, dat het gedonderd had. Nu was de lucht tenminste weer zuiver.

Die avond kon hij de moed niet vinden, om Vlasta van het ontslag te vertellen. Een vreemde schaamte bellette het hem. Wat moest hij zeggen: ik ben er terwille van jou uitgegooid? Ze zou het gauw genoeg horen! Hij zweeg ridderlijk; maar iets van het kind is er in ieder mens overgebleven en daarom had Stan er grote behoefte aan dat Vlasta hem zou vertroetelen en verwennen voor iets, waar ze niets van af wist. Maar het was alsof de duivel ermee speelde, want Vlasta had net haar ongenaakbare dag (die had ze de laatste tijd veel vaker, ook als er geen première in het vooruitzicht was). Ze ontving Stan, stralend van een ijskoude, boze vrolijkheid, achter een barricade van bloemen.

„Wat mooi,” zei Stanislav om het gesprek op gang te houden en streelde de bloemen van een schitterende azalea.

„Van Kunesch,” zei Vlasta uitdagend, „ik hoop, dat je er tegen kunt.”

Ze zei dat zo geprikkeld, dat Stan haar verbaasd aankeek.

„Vlasta, als ik me daar wat van aantrok, zou ik gek worden. Je bent toch actrice.”

„Je bent niet jaloers,” zei Vlasta bits, „des te beter, ik ook niet. Maar laat alsjeblieft mijn hand met rust, daar kan ik niet tegen.”

Ze was zo vreemd dat Stan vroeg:

„Is er iets gebeurd?”

Vlasta keek hem met haar uilen-ogen doordringend aan.

„Ik weet het namelijk al,” zei ze.

„Van wie?” zei Stan verbaasd, „heb jij met Vlach gesproken?”

„Met Vlach?” zei Vlasta beledigd, „nee, liefje, ik heb het rechtstreeks van de bron. Alina was bij me. Dus daarom wou je niet hebben, dat ik met haar omging!”

„Wat heeft Alina ermee te maken?” vroeg Stan stom verbaasd.

„En dat vraag je nog?” schreeuwde de actrice buiten zichzelf, „dat je graag de edele, verhevene speelt wist ik allang....”

„Vlasta!”

„Maar ik had toch nooit gedacht, dat je zo'n stiekerd was. En dat je zo'n miserabele smaak hebt nog veel minder. Als het een jong meisje was, zou ik het nog kunnen begrijpen, maar zo'n lelijk oud wijf....”

„Toe maar, toe maar,” spoorde Stanislav, die het een beetje begon te schemeren haar aan, „wat heeft ze je wijs gemaakt?”

„Ze kwam hier vanmiddag heel triomfantelijk aanzetten en zei, dat ze je toch in bed gekregen had, dat waren haar woorden en dat ze hoopte dat ik er tegen kon en ik heb natuurlijk gezegd dat het me totaal niets kon schelen,” zei Vlasta en begon hartstochtelijk te huilen.

Die vrouwen!! Die vrouwen!! Als Stan niet zo kwaad was geweest, had hij erom moeten lachen.

„Ik zal een aanklacht tegen haar indienen,” zei hij.

Vlasta sprong op.

„Ben je gek geworden! Dat is weer echt iets voor jou! Maak je toch in 's hemelsnaam niet belachelijk!”

„Wat wil je dan?” vroeg Stanislav.

Vlasta kon geen directe vragen verdragen en in plaats van een antwoord omhelsde ze hem. Maar op dat moment bedacht ze ongelukkig genoeg: „Wacht eens even, waar had je het ook weer over in verband met Vlach?”

Er zat niets anders op dan haar te vertellen wat er op de redactie was gebeurd. Vlasta was wanhopig over het ontslag van Stanislav.

„Dat had je niet moeten doen! Waarom heb je je zo laten provoceren! Het zou zeker op de een of andere manier in orde zijn gekomen. Dat is toch onzin. Wat gebeurt er nu? Er gaat vast een of andere aanhanger van Kovalska mee strijken,” zei ze verwijtend.

„Wel ja! Ik krijg nog een standje op de koop toe,” zei Stan. „Lieve Vlasta, de dienst aan de Tsaar is een moeilijke dienst.”

„Je neemt ook niets ernstig,” zuchtte de actrice.

„Vind je?” zei Stanislav.

XIX

Mitja gaat op reis

„Ik ga niet uit Gorki weg,” zei Mitja en zijn lippen trilden. „Ik moet de naftojem * bewaken,” en hij keek gespannen naar zijn moeder wat zij er wel van zou zeggen, zoals altijd wanneer hij iets had bedacht. In het kindertehuis zou hij zo niet durven praten! Vaska en Tanjka zouden hem uitlachen!

De elektrische afdeling van het automobiel-bedrijf waar Ton werkte werd gestookt met olie, die door de stoomboten uit Astrakan werd aangevoerd en de nafta-olie werd met een pijpleiding rechtstreeks van de schepen naar het reservoir gebracht. Op het geweldige witte reservoir stond een soldaat van het Rode Leger met een machine-geweer, zwart tegen de zon; onbewegelijk als een standbeeld, men kon hem van heel ver zien. Dat was een beroemde soldaat en Mitja dacht, dat er niets groters op de wereld bestond dan met een wapen in de hand op die hoogte op wacht te staan bij het nafta-reservoir, waar de jongens niet bij mochten komen.

Een andere keer was Mitja de kapitein van de grootste stoomboot op de Wolga en tegelijk de sirene en hij loeide, tot zijn moeder haar oren dicht hield, als ze hem 's avonds uit het kindertehuis kwam halen.

En nu was hij van kapitein machinist geworden. Hij hield de riem, waarmee het raam van de trein vastzat beet, bestuurde de locomotief en reed zijn vader en

*) Olie-tank.

moeder naar Praag. Wat zouden de konijntjes in de kinder-kolchos wel doen zonder Mitja? Er was een zil-vergrijze bij die zijn oortjes spitste zodra hij Mitja zag. Hij kende hem wel, hij wist dat hij hem groene blaadjes gaf en liep hem achterna als een hondje. Als dat grijsje nou tenminste maar met hem mee was gegaan! Mitja had van het kindertehuis een prachtige zeilboot met een vlag als afscheidsgeschenk gekregen. Vaska had hem gesneden, Petja had hem gebeitst, Serjozja had hem geteerd, zodat hij niet kon lekken, Nikoljenka geschilderd, Tanjka had het zeil geknipt naar aanwijzingen van haar vader, die vóórdát hij als arbeider in de automobielfabriek was gekomen als marinier de wereldoorlog had meegemaakt. Ze had de touwtjes door de bijbehorende haakjes gehaald en vastgemaakt: de zeilen konden echt worden opgerold en het schip had een echt stuur. Vader en Mitja hadden het nog de laatste dag geprobeerd en het bootje deed het prachtig. Mitja had het cadeau gekregen van zijn vriendjes met wie hij leeuwen en kamelen van gekleurd rubber had gekneed, levende dieren had verzorgd, boontjes had begoten, met wie hij gestoeid en gezongen en bij de harmonica in de kring had gedanst. Moeder had Mitja's boot voorzichtig naast vader's passerdoos in de koffer gelegd. Die koffer was geplakt met ronde en vierkante plaatjes die je er niet af mocht krabben, zelfs niet als er een hoekje los was, dan kreeg je een tik op je vingers! Ze stapten in een wagon, die zo groot was dat het leek alsof hij voor reuzen was gebouwd en benauwd en donker door de houten ramen en daar gingen ze. Mitja had er een reuze plezier in, dat de banken 's nachts bedden werden. Vader hees zich op naar de eerste verdieping, stak zijn armen uit, moeder gaf hem Mitja aan en Mitja was zo hoog als op de naftoem. Maar een poosje later moest hij naar beneden, naar zijn moeder toe, want anders zou hij eraf kunnen rollen in zijn slaap.

En ze reden en reden door het wijde Russische land, het koren werd al groen, het was voorjaar, de berken waren licht, ze zagen fabrieks-schoorstenen roken en roodarmisten oefenen en bouwvakarbeiders bouwen en kinderen die naar school gingen en jongens in roesbasjka's* die bonte koeien dreven en een komsomolka**, die een tractor bestuurde en soms klepperde langs de weg, die zo recht was als een lijn getrokken langs vader's liniaal, een paard en wagen; het paardje had een man op zijn nek zitten en trok de wagen rechtstreeks naar de hemel. En Mitja was de machinist en bestuurde de locomotief. Ze reden en reden tot ze bij een grote poort kwam waar een hamer en sikkel op stonden en op die poort was geschreven: „Proletariërs aller landen verenigt U.” Mitja kon nog niet lezen, maar hij herkende het opschrift onmiddellijk en het plaatje ook. Ze moesten overstappen in een andere trein; vader zei „Helenka, de grens,” en moeder trok Mitja zijn jasje aan hoewel hij tegenspartelde en zei, dat hij het te warm zou krijgen. Vader zei niets, hij liet moeder eerst overstappen en gaf haar eerst Mitja aan en toen de koffer, die volgeplakt was met plaatjes die je er niet met je vingers af mocht krabben, ook al gingen de hoekjes los en toen nog een koffer. Moeder keek niet, daar was Mitja erg blij om! Hij begon langs de spoorbaan te lopen in het frisse windje. De rode vlag wapperde, het was leuk aan de grens net als buiten op het land, de lichte berken wenkten met hun takken, de blaadjes wilden wegllopen — en op dat ogenblik kreeg vader Mitja te pakken en gaf hem flink op zijn kop. Maar Mitja huilde niet, hij vocht met vader. En vader won.

Toen de nieuwe trein zich in beweging zette stonden de twee jonge mensen naast elkaar aan het raam, ze hielden het kind vast om het te laten kijken en keken

*) Russische hemden.

**) Lid van de communistische jeugdbeweging.

achterom naar het houten huisje bij het bos, naar de rode vlag boven het lichte berkenbos. Ze keken naar hun wittebroodsweken en naar de moed en de opwinding van het allereerste begin, toen ze de nieuwe wereld waren ingetrokken, Ton met zijn passer en Helenka met haar percussie-hamertje. Ze dachten eraan, hoe ze geholpen hadden van de oude stad van kooplieden een socgorod * te bouwen. Het was er goed geweest. En ze gaven elkaar een hand, achter Mitja's rug om, alsof ze elkaar opnieuw iets beloofden. De trein reed langzaam door de poort waar ze met hun tweeën waren binnengekomen. Nu hadden ze een zoon erbij en het grens-stationnetje verdween.

„Mitja,” zei zijn moeder tegen hem, „je moet nooit vergeten waar je geboren bent. In het dapperste land van de wereld. Je zult zelf ook altijd dapper zijn, is het niet?”

Terwijl ze Mitja vasthield bij het raam, ademde ze onder het praten van achteren tegen zijn haar aan en dat kriebelde Mitja een beetje. Hij draaide zich om en keek naar zijn moeder om te zien of ze lachte, want ze lachte graag. Maar ze keek hem met ernstige ogen aan. Dat beviel Mitja wel. Hij zuchtte, diep in gedachten, rekte zich uit van verlegenheid en zei: „Nou en of!”

Door de trein liep een soldaat, het was geen rood-armist, het was een Poolse soldaat en hij graaide in de bagage van de mensen.

Moeder had al van te voren een koffer voor hem open gemaakt — die met de plaatjes, die je er niet af mocht halen. Mitja was verbaasd. De soldaat trok moeder's doktersjas weg, maakte vaders passerdoos open en Mitja schrok: zou hij hem zijn boot afpakken? Maar de soldaat plakte een papiertje op de koffer tussen de ronde en driehoekige plaatjes die je er niet af mocht krabben, salueerde en ging weg. Toen ze weer alleen in de

*) Socialistische stad.

coupé waren liet moeder een stukje zien van een of ander boekje dat in de diepe zak van haar regenjas zat, wees vader erop met haar ogen, stopte het weer weg en lachte. Was dat nu een reden om te lachen?

Grote mensen doen wel eens vreemd.

Vader keek op zijn horloge, draaide aan een schroefje en zette de wijzertjes twee uur achteruit. „Wanneer de fluit van de automobielfabriek in Gorki blaast voor de middagpauze, dan is het bij oma in Praag nog pas tien uur en halen de kinderen hun boterham voor de dag. Maar dat is nog helemaal niets: als het bij ons donker is en Mitja naar bed moet, begint in Australië de dag en gaan de kinderen naar school.” Dat kwam, omdat de aarde draaide rond de zon. Mitja kon er met zijn verstand niet bij.

En de trein reed en reed maar door en Helenka hoorde in het geratel der wielen: prairie, pampa, pusta, steppe, prairie, pampa, pusta, steppe. Troepen vogels vlogen op en kudden paarden liepen uit elkaar, ergens stond een ooievaar na te denken over de eenzaamheid. Hij stond werkelijk op één poot, net als in Mitja's prentenboek. Het leek net, alsof hij een overschoen verloren had. De voorjaars-buien waren al achter de rug, een Poolse rivier was buiten zijn oevers getreden en had de weilanden rondom de spoorlijn overstroomd: de toppen van de elzenbomen en wilgen stonden als struiken boven het watervlak. En moeder vertelde Mitja van de zondvloed en van de beestjes, die in de ark van Noach werden gered. Maar vader vertelde hem, hoe de ingenieurs samen met de arbeiders het grote water temmen, zodat het geen schade meer kan aanrichten en zijn kracht voor goede dingen kan worden gebruikt.

„En vindt het grote water dat niet vervelend?” vroeg Mitja.

„Nee,” zei vader, „dat doet het water plezier.” Hij keek om met een beweging, die Helenka goed van hem

kende, hij vond een kartonnen gebaksdoos en haalde zijn mes te voorschijn. Met dat wondermes, waarmee hij het kleine jongetje al zo veel had geleerd, sneed hij van het sterke papier een turbine met schepraderen en zette die in beweging. Hij stak het ringetje aan zijn vinger en liet Mitja er aan draaien. Ton speelde zo graag. Hij kon zijn handen niet stil houden, altijd moest hij iets maken en laten zien. Het was merkwaardig, dat hij altijd en overal, waar hij ook was, het materiaal vond voor zijn modelletjes. Eens had hij van Helenka's zijden zakdoekje een parachute voor Mitja gemaakt. Ze hadden allebei een pak slaag verdiend!

Je kon ze ook geen ogenblik alleen laten! Helenka schold maar voor de schijn, ze was eigenlijk trots op haar beide jongens en die boeven wisten dat maar al te goed. Ze kon nauwelijks afwachten dat ze thuis zou zijn om Mitja aan haar ouders te laten zien. „Ik verheug me altijd ergens op,” zei ze tegen Ton. Om die heldere ogen, waarmee ze de wereld in keek, hield hij nog meer van haar. „Dat is een geschenk van God,” had hij wel eens tegen haar gezegd. „Welnee, alleen maar een goede stofwisseling,” had ze geantwoord. Ze spotte graag; ondanks moederschap en doktersberoep had ze iets van de schoolmeisjes-mentaliteit overgehouden. Nee, ze gaf niet om gevoelens en ze was zelf verrast, hoe zeer de eerste Tsjechische conducteur die met zijn fluitje en zijn lantaarn door de trein liep en hen in het Tsjechisch naar hun kaartjes vroeg, haar ontroerde.

Achter hen lagen steden en nog eens steden, lag Gorki van witte baksteen, lag Moskou met zijn tulp-vormige gewelven en Lenin in zijn glazen doodkist, achter hen lag de weg die Napoleon gegaan was toen hij vluchtte, achter hen lag Brest Litovsk van het eind van de wereldoorlog, achter hen lagen het gras, de sloten en de overstromingen, achter hen lag het hoofse Warschau. Ze waren 's nachts over twee brede rivieren gekomen, de

sneltrein donderde in het donker over de Weichsel en de Oder, de bruggen dreunden terwijl ze sliepen, in de ochtend werden ze wakker door het licht van de Ostrause hoogovens. Het land was in die nacht kleiner geworden, het landschap beslotener, de horizon beperkter, begroeid met bergen.

De wereld was kleiner geworden, alles lag dichterbij elkaar en nu waren ze in de Tsjechoslowaakse republiek.

Het jongetje keek met zijn neus tegen de ruit gedrukt in de sombere ochtend.

„Waarom staan hier die galgen, waarom?” vroeg hij. Zijn ouders lachten.

„Dat zijn toch geen galgen, dat zijn schacht-torens,” en zijn vader begon hem uit te leggen, hoe de mijnwerkers in de kooi de mijn binnengingen en kolen dolven. Mitja onderbrak hem:

„Loopt dat lammetje in Tsjechoslowakije te grazen?”

Zijn moeder knikte en Mitja was blij want dat lammetje vond hij leuk. Maar direct begon hij zich ergens zorgen over te maken.

„En als dat lammetje nou naar Polen loopt? Doen ze hem in Katovitse geen kwaad?”

Op de een of andere manier was Mitja bang voor die naam en de hele weg had hij zorgen over die grenzen. Hoe kon je zien, dat je in een ander land was, als er geen muren omheen waren en als je geen soldaten en geen vlaggen zag? Overal was het gras groen, de hemel blauw of grijs, de koeien bont. Overal hadden de huisjes daken en de mensen een neus tussen hun ogen en verveelden kleine jongetjes zich in een trein. Mitja begon zich uit te rekken en te draaien, hij liep het gangetje in, keek vreemde coupé's binnen vooral wanneer de mensen daar aten net alsof hij zelf honger had, hij wilde een stukje chocolade hebben, belette zijn ouders met elkaar te praten, deed al zijn best zijn vingers ergens tussen te klemmen — kortom, hij gedroeg zich precies als alle

echte kleine jongetjes in een trein. Zijn moeder probeerde zijn aandacht te trekken aan het raam. „Kijk Mitja een vliegmachine!”

Zijn vader wees hem de Tsjechoslowaakse kleuren op de romp.

„Vliegt hij boven Tsjechoslowakije?”, zei Mitja, die zich alweer bezorgd maakte.

„Ja,” zei zijn moeder vrolijk, „Mitja, toen wij hier de laatste keer langs kwamen zat jij nog in de grote vijver.”

„Verveelden jullie je dan niet?” vroeg Mitja en hij begreep niet, waarom zijn vader en moeder lachten.

Tegen de middag helderde de lucht op. Bohemen bloeide, het was voorjaar. Helenka kon haar ogen niet van het raam afhouden. God, wat was dat allemaal tam en liefelijk! Die riviertjes, je zou er een kiezelsteentje overheen kunnen gooien, dat beboste dalletje — een paar padvinderstenten zouden het vullen. De kleine blauwe bergen aan de horizon drukten niemand terneer, de stations lagen dicht bij elkaar in het licht golvende land — wat een verschil met de reusachtige afmetingen in de Russische vlakten! — de burens van Alesj *) konden elkaar lopende opzoeken van dorp naar dorp. Hoeveel kronkelende wegen en paden verdeelden het zacht glooiende landschap — het was vol mensen en bomen in de dorpen rond de oude kastelen. En Helenka zag, wat ze nooit gezien had toen ze er woonde: een gecultiveerd, prachtig landschap, de oogappel van de Vader des Vaderlands en de vreugde van Mánes *). Rasija **) was het „moederland”, maar Bohemen was een meisje. De kersenbomen stonden gehuld in hun sluiers van miljoenen bloesems, de bijen van de heilige Prokop vlogen er naar toe, de appelbomen van de tuinlieden der Boheemse Broederschap trokken langs de wegen, door heel Bohe-

*) Tsjechische schilders.

**) Rusland.

men trokken bloeiende pruime-boompjes als een processie van bruidsmeisjes en de trein zong alle lente-liederen die ze op school had geleerd. Helenka zwoer bij de internationale, maar wanneer een mens naar huis terug komt, dan treft hem dat in het hart. Comenius, met een rond petje op, keek haar vanaf het eerste lucifersdoosje dat ze in Tsjechoslowakije kochten aan en het leek wel, alsof de betoverde sneltrein door grootmoeders dal*) reed, hoewel we natuurlijk allemaal weten dat daar geen trein door komt.

„Nu! Nu!”, riep Helenka, „Mitja, zie je daar dat rode dak?” Ze wees hem onder het rijden het houten huis in Nechleby, dat tussen de bomen door keek, met een opwinding, die ze niet van zichzelf had verwacht. „Daar heeft moeder gewoond toen ze klein was!”

Voordat Mitja het in de gaten kreeg was Nechleby al lang weer weg.

„In dat kleine, mooie Kreml?” vroeg Mitja met belangstelling. Hij bedoelde het houten kasteeltje op de rots in de tuin van de stationschef, prachtig geschilderd, net of het voor dwergjes was. Hij was zelf klein en alles wat klein was beviel hem. Voordat hij was uitgesproken was ook het kasteeltje foetsji.

Mitja zuchtte in gedachten en vroeg plotseling dapper:

„Vader, als er op de spoorbaan een walvis zou liggen en er zou een locomotief van de andere kant komen, wie zou het dan winnen, denk je, de walvis of de locomotief?”

„Niemand,” antwoordde vader tot grote teleurstelling van Mitja. „De locomotief zou over de walvis heen rijden en zelf ontsporen.”

„Dat zou me ook een domme walvis zijn, die op een spoorbaan kroop,” merkte moeder op en zulke beledi-

*) Toespeling op de beroemde roman „Grootmoeder” van Bojena Njemtsova.

gingen hoorde Mitja niet graag, dat prikkelde hem.

„Wacht even! Laat me!”, zei hij, terwijl hij zijn halsje opzij boog, hoewel zijn moeder hem helemaal niet aanraakte. „Vader, maar als een van beiden, de walvis of de locomotief het zou winnen, wie zou je het dan gunnen?”

Voor Praag waste Helenka Mitja's gezichtje en handjes, hoewel hij zich verzette en zoals alle echte kleine jongens zijn recht op vuil-zijn verdedigde. Ze knoopte hem een schoon boordje om, om hem er aardig uit te laten zien als ze hem voor het eerst aan zijn grootvader vertoonde, ze borstelde zijn scheiding zo, als het hem volgens haar het beste stond, kortom ze deed al de dwaaze dingen waar ze, toen ze nog een jong meisje was, de ijdele moeders om had uitgelachen. Maar de tijden veranderen en de mensen met hen. Mitja zag er werkelijk uit om door een ringetje te halen.

„En denk je, dat je hem zo tot het Wilson-station houdt?”, zei Ton, toen hij naar zijn zoon keek, die blonk als een spiegel. „Dat noem ik optimisme.” „Wacht maar”, zei Helenka slim. En ze begon Mitja te vertellen, hoe Chrudosj * in opstand was gekomen tegen de heerschappij der vrouwen. Dat beviel Mitja buitengewoon. Wonder boven wonder wilde hij niet eens drinken (en dus morsen) of eten (en zijn jasje vuil maken) of door de wagon lopen (en zo zwart worden als een schoorsteenveger).

Hij bleef keurig netjes zitten, luisterde en gaf geen kik. Maar Helenka brandde de grond van de spoorweg-coupee onder de voeten. Dat laatste half uur was niet te verdragen. In gedachten omhelsde ze al haar familieleden, die ze zolang niet had gezien, ze sprak ontroerde woorden tegen hen, die ze in werkelijkheid nooit over haar lippen zou krijgen. Ze werd bevangen door de onzinnige angst dat ze ondertussen van het station zouden weglopen waar ze vergeefs gewacht hadden en waar ze

misschien nooit zouden aankomen, ze was bang dat ze zich zouden oplossen in het niets. Alles werd ineens zo schim-achtig vaag. Haar geest was in Praag en haar lichaam nog ergens in Vyotsjany. Wat deed die trein toch? De sterke Hivoj *) had al lang het wilde zwijn overmand, Horymir * was op zijn schimmel van de Vysjehradse rots gesprongen en de Vltava overgezwommen, maar de trein deed niets, hij stond stil en er kwam geen beweging in. Honderd maal wou ze opstaan, de deur open doen, eruit springen en tegen de locomotief duwen. Maar de trein was behept met het leedvermaak van alle treinen, die natuurlijk altijd vlak voor je neus vertrekken als je een minuut te laat bent, maar meer dan genoeg tijd hebben als je op hete kolen zit. De trein wilde maar niet in beweging komen, hij wilde maar niet gaan rijden en Helenka's verhalen waren bijna uitgeput, net als het geduld van Mitja. Eindelijk! Geweldig! Helenka had zin, om alle klokken te gaan luiden! De trein haalde diep adem, bewoog en begon te rijden. Hij kwam voorbij bouwterreinen, pijpleidingen, steigers, achterbalconnetjes, langs de lelijke achterkant van de stad, langs de brandmuren van de huur-kazernes. En op die muren waren meer dan levensgroot twee kinderen geschilderd, een blauw gestreept jongetje en een roze gestreept meisje die gingen zwemmen, stralend gelukkig in badpakken van Kazmar-kleren-Jafeta.

„O, wat zijn die leuk!” zei Mitja. Hij stak zijn hoofd uit het open raam om beter te kunnen zien en daar vloog een stukje roet in zijn oog. En Mitja aan het huilen.

Er is weinig wat een arts zo naar vindt als het behandelen van de leden van zijn eigen gezin. Mitja schreeuwde hard en riep:

„Wordt ik nou blind?” en wilde niet, dat ze hem aanraakten. Helenka snauwde hem veel ongeduldiger af dan haar kleine Kirgizische patiëntjes in het ziekenhuis

*) Figuren uit de Tsjechische geschiedenis.

van de fabriek. Hij hilde en haar hand beefde een beetje voordat ze zich beheerste. Maar ze draaide met een handige greep het onderste ooglid om en haalde het vuiltje eruit.

Het hoornvlies was niet beschadigd, het was niets, hoogstens een licht onstekingtje. Maar helaas: toen ze uitstapten sleepte ze in plaats van het keurig nette jongetje een verhuild, smoezelig, gezwollen en verfomfaaid kind aan haar hand mee, met een bloed-doorlopen oog. Ton had waarachtig gelijk gekregen! Natuurlijk moest dat kind zijn ouders te schande maken!

Helenka had haar gevoel voor humor gelukkig al weer terug gekregen.

„Als jullie er maar bent!” zei Nella en sloot ze in haar armen met dezelfde innigheid, waarmee vroeger de oude mevrouw Vitova hen begroet had.

De invasie van de Skrijvaneks

De Skrijvaneks kwamen met kind en koffers de oude regelmaat van Streschovitse verstoren. Ze brachten Barbara in de war, bezetten het huis en drukten Stanislav in een hoek. Mensen die uit het buitenland komen zijn zo belangrijk! Ze zijn overal geweest! Ze hebben zoveel ervaringen opgedaan! Ze schudden de nieuwtjes uit hun mouw, een geur van vreemde streken komt met hen mee en de bewoners van het huis schamen zich er eigenlijk een beetje voor, dat bij hen de kachel nog altijd op dezelfde plaats staat. Ze weten alles beter, ze hebben overal een onfeilbaar oordeel over. Hoe kon het ook anders. Het geweldige land, waar die arme Stanislav nog nooit een voet had gezet, gaf hen een groot overwicht en een reusachtig zelfbewustzijn. Alsof dat land van hen was. Ze deden wel alsof. Een bonte pet uit Uzbekistan slingerde op Stanislav's bureau — hoe kwam die daar? Hij wilde in de eetkamer op een stoel gaan zitten en kraakte bijna Mitja's zeilboot. Dat was me een gejammer! „Laat hem maar,” zei mevrouw Gamzova tegen haar dochter die zich verontschuldigde toen ze het speelgoed wegnam en ze streelde haar kleinzoon over zijn haar: „Ik heb nog zo weinig aan hem gehad, hè Mitja?”

De indringers hadden zich jarenlang niets van het huis aangetrokken en daarom juist moest het voor hen ontruimd worden — ze waren zo belangrijk. Barbara maakte het vuur met Russische kranten aan, die net zo

onleesbaar waren als spiegelschrift en Mitja vroeg Nella:

„Oma, kun je lezen?”

Want Ali's grootmoeder kon het niet. Die leerde het pas. Overdag werkte ze bij vader in de fabriek en 's avonds ging ze naar de Tartaarse school in de Kreml. De jongens hielpen haar thuis met haar huiswerk.

„Natuurlijk kan ik lezen, kleine guit,” zei Nella lachend tegen haar kleinzoon.

„Lees me dit dan eens voor,” zei Mitja streng, deed zijn prentenboek met versjes open en gaf het Nella zo in de hand als hij het Ali's broer had zien doen wanneer ze hun grootmoeder overhoorden.

Russische letters, o jee! Het gaf niet, dat mevrouw Gamza haar bril voor de dag haalde. Ze moest de woorden zielig spellen.

„Zie je wel, dat je niet kunt lezen,” zei Mitja triomfantelijk. Hij had een geweldig succes behaald. Molod-jec! * Hij was al beroemd, alleen omdat hij op de wereld was. Gamza nam zijn vrouw het boek af en las de Russische versjes vloeiend voor. Ze vochten om de gunst van hun kleinzoon. Stanislav had nooit gedacht, dat zijn vader zo kinderachtig kon zijn.

„Oom,” vroeg Mitja „ga je naar de *Tir*?”

„Wat is dat, „tir?”

„Het schiet-terrein toch.” Mitja was verbaasd over de domheid van de mensen in Praag.

„Nee, broer. Daar heb ik genoeg van gekregen toen ik in dienst was.”

Bij vader in de auto-fabriek gingen de arbeiders in de middag-pauze naar het tir.

Zijn zuster presenteerde Stanislav caviaar — een cadeau van het ziekenhuis — maar Stan had helemaal geen trek in caviaar. Zijn zwager schonk hem wodka in, maar helaas, Stan dronk niet. Maar een papiroska zou hij toch zeker niet versmaden? De ongewoon droge rook

*) Jongetje.

vulde de kamer en bezorgde Stanislav een hoestbui. Om de waarheid te zeggen, hij was niet dol op sigaretten met mondstuk. Of hij ook wist, waarom dat zo lang was? Voor de vorst. De Russische vorst. Je kon ze zo gemakkelijker vasthouden als je wanten aan had. Ja, die zwager! Die kende de Sowjet-Unie op zijn duimpje! Hij wist alles wat Gamza hem vroeg, die hield van het vijfjaren-plan. Dat zou waarschijnlijk helemaal niet door hebben kunnen gaan zonder het echtpaar Skrijivanek! Wat was Stan, vergeleken bij zulke vooraanstaande mensen! Hij zat maar achter de kachel en hield zich aan Vlasta's rokken vast. Voor zijn zwager hadden ze al bij zijn leven een standbeeld opgericht in een park in Moskou — dat was een oude geschiedenis, Helenka had het allang geschreven. Waarom jubelde moeder daar nu opnieuw over? Stanislav raakte door het luisteren naar die loftuitingen in pijnlijke verlegenheid. Hij zelf had gewoonlijk gezelligheid in de familie-kring nodig als brood, hij was altijd de eerste die er moeite voor deed, maar dit keer kon hij niet blij zijn met de blijden. Hoe hij zichzelf ook probeerde te dwingen, het hielp niet, hij bleef stug. Stanislav, die zo zacht kon zijn tegen zijn overgrootmoeder toen ze iedereen tot last was, was nu hard tegen zijn zuster omdat de Skrijivaneks, alsof de duivel er mee speelde, net gekomen waren in een tijd dat hij pech had. In elk gezin bestaat er een zekere rivaliteit tussen de broers en zusters, hoe goed de verstandhouding overigens ook mag zijn. Misschien is dat een herinnering aan de kinderjaren toen ze tegen elkaar hardliepen en Grieks-Romeinse wedkampen speelden. Bij de Gamza-kinderen placht het geluk afwisselend te zijn. Maar op dit ogenblik leidde Helenka over de gehele linie. Maar dat voelt altijd alleen maar de „overwonnenen”. Het is een van de goede dingen van het leven om dat, wat we beleefd hebben, te vertellen aan belangstellende toehoorders en Helenka genoot daar van ganser

harte van. Wie kunnen er beter luisteren dan moeders naar kinderen en ouderen naar jongeren, wanneer ze uit de wijde wereld naar hun verlaten nest terugkomen? Ze had niet het gevoel, dat ze zat op te scheppen; ze merkte heel goed, dat haar moeder zich met haar vereenzelvigde zoals zij met Mitja en dat haar vader de berichten uit de Sowjet-Unie verslond.

Helenka wist niet, waar ze moest beginnen.

Ze vertelde haar vader, hoe natuurlijk de arbeiders in de Sowjet-Unie waren. Ze kropen niet en ze traptten niet, ze hadden een rustig gevoel van eigenwaarde en waren volmaakt in evenwicht.

(„Gelukkige mensen!” dacht Stan bitter. „En als zijn meisje hem niet wil hebben? Lijdt zijn zelfbewustzijn daar niet onder? Een mens is toch oneindig veel gecompliceerder, dan dat simplistische ding wat Helenka er van maakt.”) Elke arbeider daar, ook al produceerde hij maar het kleinste schroefje, wist, dat dit uiterst belangrijk was en dat hij meehielp geschiedenis maken. Daar zat het hem in. Ja, dat gaf het leven zin! (Helenka, mij krijg je niet met je tractaatjes!) Welja, ze moesten haar het onschuldige plezier in die Kirgiezen-vrouwtjes maar gunnen. Ze vertelde net aan haar moeder, hoe ze die indertijd in de socgorod zo ver hadden opgevoed dat ze zindelijk gingen wonen. Ze hadden een proef genomen. Ze hadden de Kirgiezen-vrouwen een huisje toegewezen. De vrouwen waren er in getrokken, hadden smerig gemaakt wat er maar smerig te maken was, hadden het achtergelaten als een varkens-stal en waren naar Ton, naar de fabriek gegaan om te werken. Toen ze terugkwamen was het huisje weer model schoongemaakt en opgeruimd, alles stond op zijn plaats. De Kirgiezen-vrouwen hadden het meteen weer verslonsd en een rommel gemaakt, dat het hart je in het lijf omdraaide. Maar met opzet zei niemand iets tegen hen, niemand werd kwaad of gaf hun een standje. En van lezingen over hygiëne was

geen sprake. Daar was de tijd nog niet voor gekomen. Ze ruimden de boel telkens weer voor hen op. Dat ging zo een hele tijd, een goede drie weken door. Tot op een dag de Kirgiezen-vrouwen, toen ze uit de fabriek kwamen, thuis net zo'n varkensstal vonden als ze er hadden achtergelaten. Ze stonden er versteld van. Ze gingen eerst te keer, maar daarna gingen ze met elkaar overleggen. En plotseling, dat was prachtig om te zien, stonden ze op en liepen naar de coöperatie om zeep te halen en naar de burens om borstels te lenen.... Van die tijd af....

Mijn God, wat gingen Stan Helenka's Kirgiezen-vrouwen aan! Hem interesseerde maar één vrouw, Vlasta en daar had hij moeilijkheden mee. Hij kon de gedachte niet kwijtraken, dat ze er helemaal geen spijt van had toen hij haar op uitdrukkelijk verzoek van zijn moeder voor die avond afzei, om met de Skrjivanek's te praten. En wat had hij er nu van? Verveling en narigheid.

Ton merkte midden in Helenka's praat-roes hoe stil Stanislav was en gaf het gesprek een andere wending. „Hoe gaat het met het toneel?” vroeg hij. „Ik heb gehoord, dat jij tegenwoordig de beste toneel-criticus bent.”

„Zeker van moeder,” zei Stanislav met een pijnlijke glimlach, „volgens haar zijn we allemaal beroemd. Nee, in ernst, laten we er maar niet meer over praten. Ik ben er mee opgehouden. Het had geen zin.”

„Een fooi!” dacht hij als een kleine jongen en hij vreemde nog meer van zijn familie, die warm was van de wodka.

Hij voelde, hoe ze door hem werden afgekoeld. En hij kon niet opstaan en zeggen: „Excuseer me, ik moet naar de schouwburg.” Hij hoefde niet meer.

Moeder hielp hem, door hem te vragen of hij hoofdpijn had. Ze had er nu waarschijnlijk spijt van, dat ze hem thuis had gehouden. Hij greep het voorwendsel aan, nam een poeder van Helenka, zei ze allemaal goe-

dendag en ging kort na Mitja naar zijn eigen kamer. Helenka volgde hem met de ogen.

„Wat is er met Stan?” vroeg ze, zodra de deur achter hem in het slot was gevallen. „Hebben we hem iets gedaan?”

Gamza maakte een afwerende handbeweging.

„Ach, dat is een hele geschiedenis,” zei haar moeder zachtjes, „praat er maar niet met vader over. Het ergert hem.”

En terwijl Ton Gamza vertelde, wat voor intense belangstelling de arbeiders in de Sowjet-Unie voor machines hadden — „ze zijn veel jonger dan wij, het lijken wel wonderkinderen en binnenkort zullen ze ons overvleugelen” — vertrouwde Nella Helenka toe wat ze over Stan en Ticha had gehoord en wat ze zelf zo vermoedde. Stanislav sprak er nooit over. Hij zou waarschijnlijk erg verbaasd zijn geweest als hij gehoord had wat zijn moeder allemaal wist. „Ze is toch te oud voor hem,” zei ze, aan het eind van haar verhaal.

„We hebben allemaal onze lidtekens,” zei Helenka vrolijk en ze dacht aan die domme geschiedenis met Karel Vykoukal in Uly. „Dat gaat voorbij.” Het had voor haar een bijzondere bekoring, dat haar moeder tegen haar sprak als tegen een gelijke. In haar meisjes-tijd was dat zeker niet zo geweest. Helenka had als dokter waarachtig wel kennis gemaakt met de geheimen van het leven. Maar voor haar moeder gold ze pas als volwassen nadat Mitja geboren was. Nu waren ze net twee zusters, ze hadden allebei kinderen. En waarover zouden ze anders praten dan over hun zoons? Over Stan, over Mitja, over het nieuwe huis. Helenka zou voor het eerst een echt eigen nestje gaan inrichten. Het was een reuze bof, dat het Nella gelukt was een woning ernaast te krijgen. Maar ze had er ook haar best voor gedaan! Het was heel verstandig van de oude dokter ernaast dat hij met pensioen ging, het was een aardige oude heer. Helenka

geen sprake. Daar was de tijd nog niet voor gekomen. Ze ruimden de boel telkens weer voor hen op. Dat ging zo een hele tijd, een goede drie weken door. Tot op een dag de Kirgiezen-vrouwen, toen ze uit de fabriek kwamen, thuis net zo'n varkensstal vonden als ze er hadden achtergelaten. Ze stonden er versteld van. Ze gingen eerst te keer, maar daarna gingen ze met elkaar overleggen. En plotseling, dat was prachtig om te zien, stonden ze op en liepen naar de coöperatie om zeep te halen en naar de burens om borstels te lenen.... Van die tijd af....

Mijn God, wat gingen Stan Helenka's Kirgiezen-vrouwen aan! Hem interesseerde maar één vrouw, Vlasta en daar had hij moeilijkheden mee. Hij kon de gedachte niet kwijtraken, dat ze er helemaal geen spijt van had toen hij haar op uitdrukkelijk verzoek van zijn moeder voor die avond afzei, om met de Skrijivanek's te praten. En wat had hij er nu van? Verveling en narigheid.

Ton merkte midden in Helenka's praat-roes hoe stil Stanislav was en gaf het gesprek een andere wending. „Hoe gaat het met het toneel?” vroeg hij. „Ik heb gehoord, dat jij tegenwoordig de beste toneel-criticus bent.”

„Zeker van moeder,” zei Stanislav met een pijnlijke glimlach, „volgens haar zijn we allemaal beroemd. Nee, in ernst, laten we er maar niet meer over praten. Ik ben er mee opgehouden. Het had geen zin.”

„Een fooi!” dacht hij als een kleine jongen en hij vervreemde nog meer van zijn familie, die warm was van de wodka.

Hij voelde, hoe ze door hem werden afgekoeld. En hij kon niet opstaan en zeggen: „Excuseer me, ik moet naar de schouwburg.” Hij behoefde niet meer.

Moeder hielp hem, door hem te vragen of hij hoofdpijn had. Ze had er nu waarschijnlijk spijt van, dat ze hem thuis had gehouden. Hij greep het voorwendsel aan, nam een poeder van Helenka, zei ze allemaal goe-

dendag en ging kort na Mitja naar zijn eigen kamer. Helenka volgde hem met de ogen.

„Wat is er met Stan?” vroeg ze, zodra de deur achter hem in het slot was gevallen. „Hebben we hem iets gedaan?”

Gamza maakte een afwerende handbeweging.

„Ach, dat is een hele geschiedenis,” zei haar moeder zachtjes, „praat er maar niet met vader over. Het ergert hem.”

En terwijl Ton Gamza vertelde, wat voor intense belangstelling de arbeiders in de Sowjet-Unie voor machines hadden — „ze zijn veel jonger dan wij, het lijken wel wonderkinderen en binnenkort zullen ze ons overvleugelen” — vertrouwde Nella Helenka toe wat ze over Stan en Ticha had gehoord en wat ze zelf zo vermoedde. Stanislav sprak er nooit over. Hij zou waarschijnlijk erg verbaasd zijn geweest als hij gehoord had wat zijn moeder allemaal wist. „Ze is toch te oud voor hem,” zei ze, aan het eind van haar verhaal.

„We hebben allemaal onze lidtekens,” zei Helenka vrolijk en ze dacht aan die domme geschiedenis met Karel Vykoukal in Uly. „Dat gaat voorbij.” Het had voor haar een bijzondere bekoring, dat haar moeder tegen haar sprak als tegen een gelijke. In haar meisjes-tijd was dat zeker niet zo geweest. Helenka had als dokter waarschijnlijk wel kennis gemaakt met de geheimen van het leven. Maar voor haar moeder gold ze pas als volwassen nadat Mitja geboren was. Nu waren ze net twee zusters, ze hadden allebei kinderen. En waarover zouden ze anders praten dan over hun zoons? Over Stan, over Mitja, over het nieuwe huis. Helenka zou voor het eerst een echt eigen nestje gaan inrichten. Het was een reuze bof, dat het Nella gelukt was een woning ernaast te krijgen. Maar ze had er ook haar best voor gedaan! Het was heel verstandig van de oude dokter ernaast dat hij met pensioen ging, het was een aardige oude heer. Helenka

was er enthousiast over, hoe mooi haar moeder het huis had ingericht met meubels en schilderijen, die nog uit Nechleby afkomstig waren. De jager met de vos was er ook, die hing in de wachtkamer, je zag nog altijd de adem, die als rook uit zijn mond kwam en de vos verfde de sneeuw rood. Helenka prees Nella en die straalde van al de complimentjes. Haar dochter was door het moederschap ontdooit. Ze was veel hartelijker dan vroeger. Helenka zou zo gauw mogelijk de praktijk van de oude dokter overnemen; ze zou de kinderen uit de noodkolonie behandelen en de kleine patiëntjes uit de steile straatjes van Brevnov. Ze hield van haar werk en ze voelde zoveel ongebruikte kracht in zich. Ze wilde vooral profylactisch* werken. Ze had in de Sowjet-Unie veel geleerd en ze had al een plan in haar hoofd, dat ze bij Sociale Zaken wilde indienen. En Nella zou op Mitja passen — als ze dat kantoor maar kon laten schieten! Dan zou ze de hele dag bij Mitja kunnen blijven. Want het huis was geen huis meer zonder het kind.

Helenka keek haar plagend aan.

„Moeder! Je zult er nog spijt van krijgen. Mitja is een duvel.”

„Je doet me heel erg aan grootmoeder in Nechleby denken,” zei Nella ineens.

Ze hadden elkaar lange tijd niet gezien en na zo'n lange scheiding vallen de wezenlijke dingen in een mens, die je vroeger niet zag omdat je voortdurend in elkaars nabijheid was en die je weer zult vergeten als je eraan gewend raakt, je op. Het vreemde was dit: als ze Helenka zou analyseren, trek voor trek, de neus, de ogen, de mond, zoals vrouwen dat zo graag doen, dan zou ze geen trek van de oude mevrouw Vitova vinden. Maar het zat hem in de manier van lachen en praten, in de gezichtsuitdrukking en in de gedecideerde stap, in de energieke flinkheid, waarmee ze de reële dingen aanpakte —

*) Voorbehoedend.

kortom in de vonk, die een mens levend maakt. Ze was op en top de oude mevrouw! Barbara zag dat ook: ze had zich al met de indringster verzoend. Hoe ouder Barbara werd, des te hardnekkiger verzette ze zich tegen elke verandering en elk jaar gaf ze Nella strengere orders. Maar ze had een hart van goud. En overgrootmoeder! Helenka moest lachen. Toen ze afscheid van haar had genomen, had ze zich in moeten houden om niet in tranen uit te barsten. Het afscheid voelde ze als een begrafenis. En kijk me nou die overgrootmoeder eens aan! Helenka had voor altijd afscheid van haar genomen en ze leefde nog. Ze had de dood getrotseerd. Dat beviel Helenka wel. En wat zou ze wel zeggen, als ze Mitja bij haar bracht?

Het leven ging door en stuwde hen voort, dat was een goed gevoel. Ze vertelden elkaar de gewone dingen over de familie en kookten en naaiden onder het praten. Gamza noemde dat (met een woord, dat hij had opgevangen en dat hem altijd duister was gebleven) „enteln”. Maar op de inhoud kwam het zo erg niet aan. De gewone gesprekken waren doordrenkt met levende sappen, de lentelucht woei er om heen en de schermbloemen van de woorden bloeiden er uit op. Ze hadden het er bijvoorbeeld over, waar in Streschovitse groente voor Mitja te krijgen zou zijn, maar elk liedje heeft zijn eigen melodie en die gewone praatjes hadden er ook een. En die zong: „Ik ben thuis bij moeder — gelukkig dat jullie er weer bent. Als ik jullie maar allemaal bij elkaar heb.” Gamza noemde dat glimlachend: „Het systeem kloek.”

„En Helenka, heb ik je al verteld wat vader me gelapt heeft met dat proces in Leipzig?” zei Nella, „ik verging van angst.”

„Wel, Dimitrov hebben we in de Sowjet-Unie” zei Helenka. Ze stond op en stapte uit de vrouwen-hoek naar vader en Ton: „Maar het heeft moeite gekost, hè vader?”

De twee mannen waren ernstig in gesprek.

„... dat je die baan in de Aerovka hebt gekregen is immers ook typisch,” hoorde ze haar vader zeggen, „zodra er iets op komst is, houdt de werkeloosheid op. Wat is er, meisje?”

Gamza's stem werd zacht als hij tegen Helenka praatte. Ja zijn dochter, die was wel geslaagd in het leven. En Helenka had haar vader in haar kinderjaren altijd een held gevonden. Hij was woedend als er een boordeknoopje wegrolde of als hij een boek kwijt was, dat was waar. Helenka had dat altijd een beetje belachelijk gevonden, een beetje pijnlijk en ze probeerde het te vergeten. Maar hoe rustig en hooghartig spottend was vader geweest, toen er eens op een avond een agent en een rechercheur waren gekomen, die begonnen waren al zijn laden door te snuffelen tot schrik en verontwaardiging van haar moeder. Die rust had Helenka als kind al erg mooi gevonden. En eens, ze was toen nog op school, moest vader weg, ze zeiden naar Ostrava, hij kon zijn kinderen niet eens meer goeden dag zeggen. Toen ze op school kwam begonnen de kinderen haar uit te vragen: „Je vader zit, hé? Dat zeggen ze bij ons thuis!” Helenka was helemaal buiten zichzelf van woede. „Dat is niet waar! Mijn vader kan geen slechte dingen doen!” en ze was met de meisjes gaan vechten. Helenka vocht goed. Toevallig hadden beide partijen gelijk: ze hadden Gamza veroordeeld wegens opruiing tijdens de staking in Ostrava. En nu moest hij zijn dochter alles precies vertellen van de onschuldige beklagden in het proces van Leipzig. Van der Lubbe interesseerde haar van uit medisch oogpunt. Uit wat ze toen gelezen had over zijn apathie en zijn eenlettergrepige antwoorden en uit zijn foto met dat typische slappe hoofd had ze de indruk gekregen van een lijder aan chronische encefalitis. Mensen met een slepende hersenvlies-ontsteking lopen er meer rond, dan je wel zou denken. En ze hebben vaak misdadige neigingen. Natuurlijk kon ze op die afstand geen

diagnose stellen. Het was slechts een vermoeden. Hij maakte op de foto's zeer beslist een zieke indruk.

„Hij is allang dood,” zei Gamza, „de juridische deskundigen van de Nazi's hebben hem volledig toerekenbaar geacht. — En bij ons zijn de Hitlerianen ook behoorlijk in opkomst. Die Duitse mijnheer Konrad Kip-petje (Henlein) is mooi voor de dag gekomen. En dat komt die Tsjechische varkens-handelaren best in hun kraam te pas. Wat wil je, de strijd tegen het Bolsjewisme!”

De laatste tram was allang de remise van Streschovitse binnengereden met het geluid dat typisch is voor een Praagse tram die afremt, een geluid dat Helenka pas weer begon te herkennen als een geluid van thuis, de klok op het Hradsin sloeg twee door de stille donkerte van de Meinacht toen ouders en kinderen opstonden om elkaar wel te rusten te wensen. Vader en dochter bleven nog even staan; Nella, die een paar kleinnigheden opruimde, zag ze een ogenblik en profil, Gamza met zijn witte kuif en Helenka in de bloei van haar vrouwelijkheid. En nu viel het haar weer op, hoeveel vader en dochter op elkaar leken. Helenka's gezicht was uit dat van haar vader gesneden!

En Nella had het naar haar zin in de mallemolen der liefde, die de levenden niet laat verouderen en de gestorvenen niet laat vergaan. Gamza zei nog eens, wat voor plezier Helenka hem had gedaan met het boekje, dat ze door Polen had gesmokkeld, het Polen van Beck, waar ze zo scherp waren op drukwerk. Het was het „Bruinboek” in zakformaat, in het onschuldige kaftje „Hermann und Dorothea” zoals het tijdens het proces van Leipzig over de grens werd gesmokkeld. Helenka had het van een patiënt gekregen, een Duitse emigrant die erin geslaagd was naar de Sowjet-Unie te vluchten, hij kende Gamza's naam.

„Helenka, je weet wel dat ik blij ben jullie hier te

zien," zei haar vader. „Maar ik vind het jammer, dat jullie daar niet konden blijven. Het ziet er hier niet best uit. Het wordt moeilijk.”

„Denk om moeder,” zei Helenka waarschuwend. „Het is niet nodig, dat we haar ongerust maken.”

XXI

Een deur op slot

Stan had geen goede tijd. Hoe hij zich ook wendde en keerde, overal voelde hij zich het vijfde wiel aan de wagen. Het toneel stijgt iedereen naar het hoofd die ermee in aanraking komt en later ga je er naar terug verlangen. Stan verlangde naar de gewijde sfeer van de premières maar hij zou er voor niets ter wereld heen willen gaan, omdat hij zijn collega's van het eerste balcon niet tegen wilde komen. En ook de onvriendelijke praatjes van de heer Kloesatsjek en de lucht van de loden lettertjes miste hij. Wie eens gedrukt werd en het nu niet meer wordt, voelt zich, alsof hij van de wereld is weggevaagd. Maar het hinderde niets, als hij Vlasta maar had. Waarom had hij het gevoel, dat hij het recht verloren had om naar haar toe te gaan op die verslagen ogenblikken, waarop het gesprek stokte en hij zat te luisteren naar haar nieuwtjes van het toneel met de onderdrukte spijt van de jongen, die achter het hek moet blijven staan? Wat een onzin! Rinkelden de sleutels van Vlasta's flat niet in zijn zak? Het was Vlasta en zij was van hem en hij kon met haar doen wat hij wilde. Hij kon maken, dat ze dat pijnlijk verrukte masker kreeg, hij kon haar pijn doen en haar verteren, waar ze zo verschrikkelijk veel van hield. Ja wel, maar daarna sprong ze weer op met een van haar gewone slimme trucs en dacht weer intens aan haar eigen kleine belangen. Het was Vlasta, hij had haar en zij was van hem. Hij had er alleen maar

vaker behoefte aan zich daarvan te vergewissen dan het haar paste. Ze was moe, ze klaagde wanneer hij bij de achteruitgang van de schouwburg op haar wachtte en stuurde hem naar huis. Ze was zo moe als een hond, zei ze toen op die Zaterdagavond, ze zou in haar bed vallen en slapen als een blok en ze zou de hele Zondagmorgen doorslapen. Geen sprake van een tochtje!

's Middags zou ze zich thuis opsluiten met haar Electra. Als Marietje uitging, heerste er in huis een paradijselijke rust. Wie zou dat beter weten dan Stan? Ze had de Electra dus toch gekregen. Kort na de Antigone! Ze had de laatste tijd niet te klagen over de schouwburg.

Het was een zogenaamd schitterende Zondag en wie twee gezonde benen had ontvluchtte Praag. De stad werd een wijkplaats voor invaliden, oude mensen en vastgelopen levens. Langs de lange, stille Belcredi-sstraat gingen de zelfmoord-plannen uit wandelen. Het was zo'n benauwde Zondagmiddag, waarop meisjes luciferskoppen afkrabben en vergif drinken, omdat hun soldaat met een ander is gaan dansen. Een gegarandeerd prachtige middag en vast en zeker waren er op dat ogenblik in de Vltava een paar stralende leraressen aan het verdrinken, die zich van het gezag niets hadden aange trokken en er verder in waren gegaan dan ze verdragen konden. Stan zou de laatste zijn om ze te redden, de wereld verdroot hem te zeer. Hij was van plan geweest om 's middags thuis te blijven, vlijtig te zijn net als Vlasta en door te gaan met de studie over Pirandello die hij was begonnen. Maar de activiteit van Helenka's aanbeden zoon dreef hem het huis uit naar een café en de benauwde verveling van het café naar de bioscoop. Stan koelde daar in het halfdonker prettig af. Er ging een Amerikaanse thriller van het komkommertijdsoort, maar toch voelde hij zich wat opgelucht, toen hij zich twee uur lang verplaatst had in andere mensen op een ander werelddeel. Nee, Vlasta, er was niets aan te doen,

op het witte doek ging het toch maar anders toe dan op de planken! Mevrouw Ticha oordeelde erg streng over de film, een paar jonge actricetjes van de Grote Schouwburg waren aan het filmen geslagen, dat zag ze niet graag. Vlasta had het met de film aan de stok en Stan had iets tegen Vlasta — waarom? Omdat ze zelfs op Zondag werkte? Dat was niet aardig van Stan, dat zag hij zelf ook wel in.

Toen hij de kleine bioscoop uitkwam voelde hij zich, alsof hij aan het andere eind van de St. Gotthard tunnel in een andere wereld was terechtgekomen. Het vervellende Praag was onder de kunstmatig blauwe hemel van de booglampen een toverland geworden. Van de Vltava en de tuinen dreef de vochtige koelte naar de witte en paarse straten; de laatste stralen van de ondergaande zon vormden samen met het vage licht van de maan, die net op was, een betoverend onwezenlijke verlichting. Je liep niet door Praag, je wandelde over een schilderij. Onder de tropische weelde van de kastanjebomen in de herberg-tuinen, die in het elektrische licht voor de tweede keer bloeiden, zagen de glazen bier eruit als magische stukken barnsteen op roze voetstukken met groene schaduwen.

De stad was prachtig meer dan prachtig in zijn verademing van de avond en Stan besloot dat Vlasta meer dan genoeg had gewerkt. Hij liet zich niet weerhouden door het feit, dat ze de telefoon niet beantwoordde — als ze werkte, nam ze hem van de haak, dat kende hij — en hij ging naar haar toe om haar te vragen met hem buiten te gaan eten. Een hele rij stoffige wagons kwam langs de Ujezd Praag binnen. Toen Stan's tram die voorbijreed, zag hij voor het raam van een van de wagons de sportief geklede Alina. Hij keek vlug de andere kant op. Wedden, dat Vlasta niet thuis was? Alina bracht hem altijd ongeluk.

Laat ik het maar meteen zeggen, Vlasta was wel thuis.

Er scheen licht achter het rolgordijn, hij zag het vanaf de kade, Vlasta was lief. Ze was met niemand een tochtje gaan maken achter Stan's rug. (die gedachte, die hij zichzelf niet wilde bekennen had immers zijn hele Zondag bedorven!) Hij kwam naar de eerste verdieping en belde eerst netjes aan. Net een schoolmeisje, dat een handtekening kwam vragen. Was dat eigenlijk geen onnodige moeite? Vlasta was doodsbang voor kerels, die hun voet tussen de deur zetten als je hem op een kiertje openmaakte. Jawel, ze wist zeker dat ze haar nog eens zouden vermoorden, alleen omdat ze daar zo bang voor was, was ze indertijd met Häusler getrouwd, ze deed geen vreemde open als ze alleen was. Stan dacht, Joost mag weten waarom, aan zijn eerste bezoek en aan het speurende oog van Marietje tegen het kijkgaatje, hij lachte en belde het afgesproken teken. Vertrouwde ze zelfs dat niet?

Het was net, alsof er in het huis iets bewoog en alsof er met ingehouden adem werd geluisterd. Maar er heerste de stilte van het graf. Zo'n gesloten deur zit vol spanning en bedrog, hoe onschuldig hij er ook uitziet. Het zit in de knop van de bel, die is aangeraakt door ontelbare onzichtbare handen, het zit in de brievenbus, die nog ritselt van al de brieven die er zijn ingegoooid. „Niet doen!” waarschuwde een stem in Stan die het goed met hem meende, „niet doen!” Maar Stan stoorde er zich niet aan, hij begon de deur open te maken met zijn eigen sleutel, zoals hij zo vaak had gedaan. Aan de binnenkant van het slot zat iets, dat hem in de weg zat. „Laat het,” waarschuwde de stem, „laat het! Er is nog tijd!” Maar wie heeft er zin in, om onverrichterzake weer weg te gaan? Alles in de mens is er op gericht om af te maken, wat hij begonnen is. Stan drukte nijdig door en tik! daar viel aan de binnenkant de sleutel los en onnozel op de grond van de vestibule. Stan stond binnen en schaamde zich als een kleine jongen. „Neem

de benen en loop wat je kunt," fluisterde de stem hem toe, „dan kan alles nog goed komen."

Op dat ogenblik gleed Vlasta de vestibule in.

„Wie is daar?" vroeg ze, merkwaardig zacht voor een verschrikte vrouw. Alsof ze dat niet wist!

„Ik," zuchtte Stan onnozel — waarom in 's hemelsnaam fluisterde hij ook? Het leek wel besmettelijk! Waarom schaamde hij zich voor Vlasta's negligée, dat onder haar peignoir uitkwam? Alsof hij haar nooit eerder zo had gezien!

„Je hebt gewerkt, sorry," mompelde hij verward, terwijl hij zich bukte om de gevallen sleutel op te rapen. En plotseling richtte hij zich in zijn volle lengte op. „Ga mee op het eiland eten," zei hij opzettelijk luid. En het klonk niet vriendelijk.

„Uitstekend — een pracht-idee", stamelde Vlasta. Hoewel ze voor hem stond in het halfdonker van de vestibule had Stan het gevoel dat ze heen en weer liep. „Uitstekend. Weet je wat, wacht in de kunstenaarskroeg op me. Ik kom over tien minuten."

Stan keek haar aan. Waarom niet hier. Hij keek haar aan en een vonk van dodelijke vijandigheid sprong van hem op de actrice over: „Kleed je maar aan, ik wacht wel," zei hij met een duivelse rust, God mag weten waar hij die vandaan haalde, en deed heel onverschillig een stap in de richting van de kamerdeur.

Vlasta ging ervoor staan.

„Ja kijk eens —" zei ze met een engelachtige stem, terwijl ze hem met haar ogen worgde, „het zou werkelijk verstandiger zijn...." Stan duwde haar met een woedende lach opzij, klopte, jawel, hij klopte netjes aan en stapte de kamer binnen van zijn eerste bezoek, de kamer met de tropheën en de scalpen. Linten, kransen, schrijvers aan de muur, reisherinneringen — ze ademden de geur uit van zijn liefdes-uren, die in de kamer ernaast plachten te eindigen. En in de kamer ernaast,

die van S'TAN was, stond een man voor de spiegel, liet zijn das los en draaide zich om. Nog lange tijd zou voor Stanislav die man voor de spiegel een beeld der verschrikking blijven.

„Ach, oude bekenden, oude bekenden,” zei Kunesj op beschermende toon en liep langzaam naar hem toe, „hoe maakt U het, waarde vriend?”

„En U mijnheer de directeur? Hoe gaat het met Uw vrouw en de kindertjes?”

Die slag zat en Kunesj' toch al rode gezicht bloosde nog meer.

De actrice liep de kamer door om zich ernaast te gaan verkleden voor het etentje met zijn drieën.

Directeur Kunesj stak een solide sigaar op en Stan een kwajongensachtige sigaret. Elk in overeenstemming met zijn waardigheid en leeftijd. Zou hij met deze man zijn as in één asbak gooien? Stan gooide zijn peuk weg, keek Kunesj weer met die woedende glimlach aan en zei, de hoek van het tafeltje beetpakkend, vastbesloten: „Weet U, mijnheer Kunesj, het zou het beste zijn als U nu maar wegging. Ik moet Vlasta nodig onder vier ogen spreken.”

Kunesj trok verbaasd zijn wenkbrauwen op.

„Maar — wat een vreemd idee,” zei hij en nu pas begon hij zijn gladde manieren, die hem tot een tweede natuur waren geworden, af te leggen en tot verontwaardiging te komen: „Met welk recht....”

„Wel,” zei Stan scherp, „wij zijn twee vrije mensen en U bent echtgenoot en vader....”

Die laatste woorden schreeuwde hij op een manier, zoals alleen jonge mensen dat kunnen, Alsof iemand niets bespottelijker kon overkomen dan vader van een gezin te zijn.

„Wat permitteert U zich!” bulderde Kunesj tegen hem met de klassieke woorden van alle ruzie's, „dat is — dat is een kwajongensstreek!”

Vlasta, die zo stil als een muisje met gespitste oren in de kamer ernaast had gezeten, kwam op het juiste moment tussenbeide.

„Je bent smakeloos, Stan,” zei ze, „mijnheer de directeur, ik ben wanhopig....”

Dat was ze niet. Onder de conventionele vrees en onder haar eeuwige angst, dat ze zich iemand tot vijand kon maken schitterde de triomf van het vrouwtjesdier, waar twee mannetjes om vechten.

„Gaaf U weg!” zei Stan en trok Vlasta naar zich toe, „maar vlug anders gebeurt er een ongeluk!”

Vlasta richtte een smekende, bezwerende blik op Kunesj. Die blik zei: „Wij begrijpen elkaar. Laat die gek maar. We zullen het een andere keer wel uitpraten. Laat hem maar, het is beneden Uw waardigheid.” Terwijl ze zo veelzeggend naar hem keek, gaf ze hem zwijgend de hand, hij boog zich naar haar over zoals in de ouderwetse salonstukken, waar de held zegt: „Uw wens is mij een bevel” en verliet de kamer zonder nog een blik op Stan te werpen. Vlasta maakte aanstalten om hem naar de vestibule te volgen, maar Stan dacht er niet aan haar te laten gaan.

„Jij blijft hier!” zei hij en hij trok haar nogal ruw in een fauteuil. Vlasta nestelde er zich zwijgend in, ze had de treurig verbaasde ogen van Mignon, ze was klein en tenger als een Indisch kindvrouwtje, dat in een mandje gedragen kan worden. Ze hoorden allebei hoe de deur achter Kunesj in het slot viel. Stan wachtte op het moment dat de actrice zou beginnen te huilen of hem met verwijten te overladen. Maar Vlasta floot en begon te lachen. Dat lachen was eerst weliswaar een beetje vertroebeld door zenuwachtigheid, maar het werd al spoedig zuiver — het werd een onschuldig, luid geschater.

„Zo, dat hebben we gelukkig weer gehad,” zei ze en verslikte zich haast van de pret: „Stan, dat heb je geni-

aal gedaan. Weet je nog, hoe je toen Alina hebt wegge-
werkt?"

Dit lachen was bedoeld om hem zijn zekerheid te ontnemen, dit lachen zocht contact met hem, dit lachen was bang voor hem. En met het volste recht. Hij lachte niet.

„Vlasta,” vroeg hij op de toon van een rechter tegen een beklaagde, „hebben jullie samen mij ook zo uitgelachen?"

„Je begrijpt ook nooit iets,” viel Vlasta uit, „het is helemaal niet zo als je denkt. Hij staat in een volkomen andere verhouding tot mij. Dat heb je daarnet heel juist gezegd, als een vader.”

„Vlasta, als het niet beneden mijn waardigheid was zou ik je een draai om je oren geven.”

„Jij bent ook zo'n kind. Wat moet ik toch met je beginnen? Je begrijpt helemaal niet....”

„O ja, ik begrijp het best,” antwoorde Stan, „protectie en geld. Maar ik speel niet mee, Vlasta.”

Hij stond op, keek niet naar wat Vlasta deed en ging weg met zijn jong, dodelijk ernstig gezicht.

XXII

Jij domoor

's Morgens kwam er iemand van de Gamza's helemaal ontdaan Helenka halen. Ze moest gauw komen, ze konden Stan niet wakker krijgen. Gelukkig was ze nog niet naar de polikliniek.

Stanislav lag met een bleek, afwijzend gezicht in bed en ademde, hij ademde diep. De deken ging ervan op en neer. Zijn moeder, die haar kinderen altijd wakker maakte met een klein tikje op hun voorhoofd, deed nu vergeefse moeite tot hem door te dringen.

„Stan,” zei ze en ze trok hem met 'n zielige glimlach aan zijn arm, „maak nu geen gekheid Stan, hoor je? Ik ben het.” Maar de arm viel omlaag. Wat ging Stan zijn moeder aan.

Voor Helenka was het, alsof er een schakelaar werd omgedraaid en het licht aanging in een vergeten kamer aan het eind van de gang van de jaren. Ze zag zichzelf, zoals ze toen haar dode grootmoeder in Nechleby had willen wakker maken. Nee, het was niets prettig om leden van je eigen gezin te behandelen.

Ribben-ademhaling, langzame pols, blauw aangelopen voeten.

„Weten jullie of hij gisteren iets heeft ingenomen?”

Gamza was zijn vrouw voor en gaf haar met een gezicht als een onweerswolk een leeg medicijnflesje Somnifeen. Natuurlijk. Helenka had zelf dit middel voor Stan opgeschreven toen hij erover klaagde dat hij niet in slaap

kon komen. Vijftien druppels voor het naar bed gaan. En er dan zo'n misbruik van te maken!

„Jarsolav,” zei mevrouw Gamzova plotseling. Het was de naam van haar broer, die zich om een meisje had doodgeschoten. Nooit eerder had ze het er in het bijzijn van de kinderen over gehad, uit angst, dat ze het hem na zouden doen. Ach, nu kwam het er niet meer op aan. „Ik wist wel, dat er bij ons eens iets dergelijks zou gebeuren,” zuchtte ze wanhopig, „altijd ben ik er bang voor geweest.”

„Dat doet er nu niets toe,” zei Helenka hard, „stroop zijn mouw op.” Ze trok de riempjes dicht rond de bewusteloze arm die aanliep en ze nam de bloeddruk op door in een ballonnetje te knijpen. Haar moeder keek samen met haar gespannen toe — negentig, negentig wat betekende dat? Maar Helenka zei niets maakte Stan los, die het niets kon schelen wat ze met hem deden en ging een spuitje voor coramine uitkoken. „Bel de geneeskundige dienst op,” zei ze tegen haar vader, „hij kan niet thuis blijven. Hij moet naar het ziekenhuis. Hij moet gecathetriseerd worden en hij heeft strychnine nodig, die heb ik hier niet. Ga naar Barbara, Mitja, loop me hier niet voor de voeten! Vervelend, dat Ton al naar de fabriek is!”

De moeder bleef een ogenblik met haar zoon alleen. Hij leefde en ademde, ja, hij ademde langzaam en diep. De deken ging op en neer alsof er een vrouw onder lag te slapen. Wat was hij jong met die meisjesachtige neus en die blote hals! Zijn moeder stopte hem voorzichtig in tot onder zijn kin. Ze nam eerst zijn ene toen zijn andere koude hand in de hare, ze wou er iets van haar warmte in overgieten. Maar het kon haar zoon niets schelen, die was volkomen onverschillig. En zijn moeder bloedde van binnen. „Wat doe je mij toch aan, Stan,” dacht ze terwijl ze hem aankeek, „hoe kon je mij zo verraden.”

Maar Stan lag daar, verheven boven het leed en de verwarring die hij tewegg had gebracht, ongevoelig voor de mensen om hem heen, die verdriet hadden en druk in de weer waren en onder zijn gesloten oogleden was hij meedogenloos-volkomen naar binnen gekeerd.

„Ik weet meer dan jij,” zei zijn jong, hooghartig gezicht. „En ik heb niets en niemand nodig.”

„Vertel eens, waarin heb ik je verwaarloosd? Heb ik je niet op mijn handen gedragen? Heb ik je niet verzorgd en vertroeteld? Ik heb je nooit geslagen. Ik heb bij je bedje gezeten om de boze dromen weg te jagen en dan ben je rustig en tevreden in slaap gevallen. *Maantje mooi — angst.* Mijn God, mijn God.”

„Zie je wel, hoe naakt ik ben,” zei het slapende gezicht, „naakt en overgeleverd aan iedereen. Een egel heeft stekels, een bij een angel, een slang giftanden. Maar er zijn zielen, die zichzelf niet kunnen beschermen. Waarom, moeder, heb je me geen beter geharde ziel gegeven? Stil maar, je bent zelf net zo.”

„Maar één keer ben ik je ontrouw geweest,” verdedigde Nella zich. „Maar dat is al zo lang geleden. En ik ben immers niet van vader weggegaan om dat toevallige meisje. Je hebt toch een goed tehuis gehad, voldoende ruimte en licht — ook wanneer soms — ”

„Liefde,” zei het jonge, dodelijk ernstige gezicht, „Maar ik heb immers niets en niemand meer nodig.”

„Ik had je de laatste tijd met mijn zorgen moeten omgeven. Je kwam veel vroeger thuis en zat alleen op je kamer. Maar hoe kon ik me in je geheimen indringen, als je er zelf niet over begon? En dan, Mitja was zo lief. Ik heb hem zo lang niet gezien! Ja, ik heb vergeten om bang voor jou te zijn.”

„Daar zit het hem niet in”, zei het strenge, jonge, in zichzelf verzonken gezicht verachtelijk. „Waarom denk je aan een schuld, die bijzaak is? De oplossing van het raadsel luidt anders.”

En toen herkende de moeder met een rilling de uitdrukking van zijn gezicht. Hij was Nella's grote zoon, maar eens was hij op de wereld gekomen zoals alle kleine kinderen. Nee, het pas geboren kindje, waar ze zich zo op verheugd hadden was helemaal niet vrolijk. „Waarom hebben jullie mij geroepen?” verweten toen die naar binnen gekeerde oogjes. „Laat me, ach, maak me niet wakker....”

En toen kwamen mannen met een brancard de kamer binnen. Ze verwonderden zich nergens over, het waren zulke levensblijve mannen, er was niets waarvoor ze zich hoefden te schamen. Ze stampten en sloften met hun voeten en zeiden hardop doodgewone woorden. „Pak hem zus en zo,” zeiden ze over Stan, net alsof hij dood was. Ze legden hem handig neer, bonden hem vast en stopten hem in. Barbara deed de beide vleugels van de huisdeur wijd open en ze droegen Stanislav als een dode op de draagbaar naar buiten, door mensen heen die al begonnen heen te drommen om de wagen met het rode kruis en de gordijntjes. De zwarte kroniek. Een zelfmoordpoging. Schande. Gamza haatte als een echte man dit soort opzien als de pest. Hij had de jongen wel in stukken kunnen scheuren — als hij niet was vergaan van angst om hem.

Helenka, zag toen ze in de vestibule achter de brancard langs hem heen kwam, voor het eerst dat hij een oude man was. Zo vernederd, zo verraden. Ze had met hem misschien nog meer te doen dan met haar moeder.

„Doe die deur weer dicht,” zei hij tegen Barbara en ging naar de achterkamer.

Ze duwden Stan als een voorwerp de wagen in, zijn moeder en zuster gingen achter hem zitten, deden de deur dicht en ze vertrokken. En hoewel het wreed leek, greep toch de dagelijkse regelmaat der dingen van buitenaf in en kalmeerde de pijn van het hart. Ze hadden alles gedaan, wat ze konden. Gamza pakte zijn ver-

sleten actetas en ging naar de rechtbank als altijd.

„U ziet er slecht uit,” zei een collega tegen hem, „is er iets met U?”

„Ik voel me best,” zei Gamza kwaad.

Zijn hele leven lang had hij voor heel veel mensen moeten zorgen, voor zijn eigen kinderen was er nooit tijd overgebleven. Een poging tot zelfmoord is een verwijt aan de mensen in de omgeving, hij dwingt hen tot inkeer en noodzaakt hen hun geweten scherp te analyseren. Met de hand op het hart, Gamza — heb je niet een beetje te veel tijd aan vriendinnen verspild? „Als jullie uit elkaar gaan, schiet ik me dood!” weet je nog, Gamza? Die ongelukkige Stan! Toen was hij nog een kind. Maar dat hij die kinderachtige gevoeligheid had bewaard toen hij een man was geworden — je zo toe te takelen terwille van een vrouw! De jongen zag er doodgriezelig uit toen Gamza hem 's middags in het ziekenhuis kwam opzoeken. Het was avond en het was nog steeds niet gelukt hem tot bewustzijn te brengen.

„Maar zijn hart is goed,” verzekerde Helenka, „het gaat niet zo vlug als we wel zouden wensen. Je moet geduld hebben.”

Zij had makkelijk praten! Zij zat niet over Stan's bed gebogen als een treurwilg over een graf, zij liep niet voor zijn kamerdeur vier passen heen en vier passen terug als een oude leeuw die opgesloten zit in zijn eigen melancholie. Zij kon haar broer werkelijk helpen en haar ouders benijdden haar daarom. Ze zorgde voor de zuurstof en de strychnine-injecties; ze keek op haar horloge terwijl ze de doses telde; ze praatte deskundig met haar collega's in witte jassen. In die atmosfeer, doordrenkt met de lucht van ontsmettingsmiddelen, die allen afschrikt die er niet aan gewend zijn omdat voor hen die lucht de gedachte opwekt aan pijn, voelde Helenka zich thuis als een vis in het water. En Nella en haar man waren zo overbodig. Stan, de kleine Stan, die zoveel

behoefte had aan harmonie en gezelligheid, die indertijd twee onwijze, ruzie-makende grote mensen aan hun vingers naar elkaar toe had getrokken, wilde niets met hen te maken hebben nu ze eensgezind boven zijn bed stonden. Hij sliep en sliep.

Zijn moeder en zuster zouden die nacht bij hem blijven. Zijn vader ging tenslotte weg, hij voelde zich de meest nutteloze mens van de wereld.

Maar voor het ziekenhuis wachtte Ton hem op, hij bracht Gamza naar zijn huis, vroeg hem binnen en zorgde op zijn onopdringerige manier voor hem. Met Ton was het nooit moeilijk; hij voelde, wanneer hij moest spreken, wanneer hij op moest houden en waarover hij moest zwijgen. Hij had zijn ouders verloren toen hij nog klein was en zoals de meeste mensen die zonder ouders zijn opgegroeid gaf hij veel om familie-banden en was hij erg aan de Gamza's gehecht geraakt. Vooral van Nella hield hij al sinds Gorky. Hij vond haar zo zacht, zo gevoelig, zo attent, precies het tegendeel van de schoonmoeders uit de moppen. En die oude leeuw van een Gamza waardeerde hij zeer en hij had nu erg met hem te doen, zonder hem dat te laten merken.

Ton veranderde elke kamer waar hij kwam wonen onmiddellijk in een werkplaats. Hier was dat ook zo: oppervlakkig zag je alleen het bureau van een ambtenaar, geërfd van de oude mevrouw in Nechleby en slechts een modelletje van een vliegtuig verried de ingenieur (de potloden sloot Ton weg voor zijn zoon.) Maar toen hij een la opentrok om er een zelfgemaakte blikopener uit te halen, omdat hij Gamza iets wou aanbieden, ging de middelste la van het bureau waar de oude dame haar groen en zwart gestreepte kasboeken in placht de bewaren merkwaardig moeilijk open. Hij kraakte en bleek vol te zitten met schroefjes, vijlen, Franse sleutels en Joost mag weten wat voor gereedschap dat de advocaat niet thuis kon brengen. Ton

had niet genoeg aan de beschrijvende meetkunde op de fabriek, thuis maakte hij allerlei speelgoed. Dan rustte hij uit, zoals een ander bij een amusant boek. Hij had de laatste dagen geslagen monogrammen onder handen. Helenka had er al een gekregen, Nella ook, aan het derde voor Barbara was hij bezig.

„Ze mag je graag omdat je alles voor haar repareert.”

„Ik mag haar ook. Het is een prachtwijf. Ik stel het buitengewoon op prijs dat ze mij heeft aangenomen als lid van het gezin. Ik weet, dat dat bij haar geen kleinigheid is.”

Ze praatten om maar wat te zeggen en onderwijl dachten ze allebei alleen maar aan dat ene. Helenka had beloofd, dat ze op zou bellen als er voor middernacht iets veranderde, hetzij ten goede, hetzij ten kwade. Het toestel stond in haar praktijk-kamer, ze moesten het wel horen.

„Hoe is het met Mitja,” vroeg Gamza, die zich iets herinnerde.

„Slaapt als een os. Barbara is bij hem gaan slapen in plaats van Helenka.”

„We hebben de boel bij jullie mooi in de war gestuurd,” zei Gamza bitter.

Dat hinderde niet. Ton deed het grote licht uit en stak een kleine lamp aan. Hij legde er een witte lap voor neer en dadelijk was het lichter in de kamer. Hij maakte een blikje open, haalde beschuitjes voor de dag en zette sterke koffie. Natuurlijk was het onzin, maar zo kreeg je toch de ilussie van een tehuis. Wat zou het spoken in Gamza's lege huis ernaast! Ton had zijn hele jeugd tussen vreemde mensen doorgebracht en juist mensen zonder een tehuis zijn er bijzonder op gesteld. Waar hij ook kwam — en hij had al een aardig stuk van de wereld afgewerkt — improviseerde hij op zijn huurkamer een werkplaats en een tehuis, al was het alleen maar door een paar dierbare prentbriefkaarten die hij

met punaises aan de kast of aan de beddeplank vastmaakte en door allerhand gereedschap van eigen maaksel. Hij timmerde en speelde voor slotenmaker, hij beunhaasde in het werk van een electriciën, hij kon stoken, bedden opmaken, koken, wassen — alles, zoals studenten dat doen in kampen en schilders op hun ateliers.

„Vertel me eens,” zei Gamza uit de schaduw, „heb jij wel eens zelfmoord-gedachten gehad?”

„Ik?” zei Ton verbaasd. Hij zag er ineens uit als een verlegen schooljongen met zijn kaalgeschoren kop en zijn gezonde gezicht. „Nee, dat kan ik me niet herinneren. Op de een of andere manier had ik er geen tijd voor. En ik ben er ook niet filosofisch genoeg voor aangelegd,” voegde hij eraan toe, alsof hij zich wilde verontschuldigen.

„Wat filosofie, — gebrek aan discipline!” zei Gamza opgewonden en hij begon rusteloos door de kamer te lopen. „Als een vrouw vergif neemt — nou ja. Daar is het een stom wijf voor. Maar een man!”

„Waarom denkt U altijd, dat hij het opzettelijk gedaan heeft?” bracht Ton er tegen in (hoewel hij er zelf van overtuigd was). „Misschien was het een ongeluk.”

„Ach,” zei Gamza verachtelijk en hij maakte een afwerende handbeweging. Hij bleef voor het vliegtuig-model staan.

„Er wordt bewapend, hé?”

„Er wordt bewapend,” bevestigde Ton. „De aandelen van Skoda stijgen. Kazmar wordt overgeschakeld op gasmaskers en parachute-zijde, hebt U dat gehoord? Wat vindt U ervan? Wat denkt U, komt er oorlog?”

„Wanneer Frankrijk en Engeland zo hoffelijk blijven tegen die gangsters....” zei Gamza schouderophalend. „Een ongelukkige methode die terugtrek-politiek! De verstandige geeft toe en de brutale pikt alles in. En de Volkenbond, dat lijkt, verroert geen vin. Allicht, de as is een bescherming tegen het bolsjewisme en onder die

leuze kunnen ze zich alles permitteren. We hebben al Abessinië, het Rijnland, Spanje...."

„De regeringstroepen vechten geweldig," merkte Ton op.

„Dat doen ze. Ze sneuvelen daar voor een idee", zei Gamza bitter en viel terug in de vicieuze cirkel van zijn gedachten, „en hier doet een gezond jong mens helemaal voor niets...."

De telefoon ratelde, Gamza liep er vlug naar toe. Hij luisterde en zijn somber gezicht werd lichter en jonger. Ook als hij geen mond had open gedaan, had Ton het gunstige nieuws daarvan toch wel kunnen aflezen. De ademhaling ging vlugger en was niet meer zo diep. Dat was goed. Die keerde terug naar het normale rytme. Gamza had nooit kunnen denken dat het vreugdevolle bericht, dat zijn volwassen zoon gaapte en hoestte hem zo zou opwinden. Hij had ook al iets gemompeld. Het was nog niet te verstaan, maar Helenka verwachtte nu ieder ogenblik, dat hij volledig bij bewustzijn zou komen. Gelukkig! Ze vergaten door die vreugde op dat moment zelfs de dreigende oorlog. „Ga maar lekker slapen, Ton, dank je wel. Wel te rusten."

Hoe zo'n blaadje uit de zwarte kroniek losraakt en door de stad gaat fladderen mag Joost weten. Niemand van de Skrijivanek's noch van de Gamza's had een woord losgelaten over Stan — het was waarachtig niet iets om mee op te scheppen. En Barbara, die haar leven lang met het gezin gemene zaak had gemaakt, verzekerde de nieuwsgierige vrouwen in de winkels hetzelfde, wat ze tegen Mitja zeiden en wat Gamza ook naar de bibliotheek had geschreven: dat Stan longontsteking had gekregen. De doktoren waren gebonden door hun beroepsgeheim en de zusters van het Rode Kruis mochten ook niet praten. Maar Alina had een wijd vertakte inlichtingen-dienst. Meteen de volgende dag kwam ze helemaal behuïld naar het ziekenhuis gestormd met een

bos rozen en wilde met alle geweld bij de zieke worden toegelaten. Ze beweerde, dat ze elkaar goed kenden.

Maar Helenka ging voor de deur staan en het was mooi om te zien hoe ze Alina wegjoeg, met rozen en al! De patiënt zou de geur niet kunnen verdragen en spreken vermoeide hem, mevrouw moest hem excuseren.

Zie zo. Stan sprak nog langzaam en stotterend als een dronken man en dan zou zij hem aan vrouwen laten zien! En bovendien was het helemaal niet goed dat ze hem met bloemen kwamen viëren als een held voor de onzin, die hij had uitgehaald. Als je hem zijn ziekte ging verzoeten kreeg hij nog zin in een herhaling.

Haar moeder bekeek de zaak anders, heel anders. Haar hart deed pijn als ze Stan daar zo onverschillig zag liggen terwijl hij met vage ogen naar het raam keek. Dank aan de wetenschap voor haar strychnine, die had Stan gered. Maar een mens, die beter wordt leeft niet alleen van injecties. Die hielden trouwens op, de zieke werd zienderogen beter, Helenka ging terug naar haar patiënten en kwam alleen zo nu en dan eens even bij haar broer aanlopen.

Terwijl hij in het ziekenhuis lag kwamen er thuis op zijn naam rekeningen en aanmaningen. Het leek wel, alsof de leverancierster van fijn dames-ondergoed, de bloemist, de parfumerie-winkel en de byouterie-zaak er detectives op na hielden en dat ze bang waren dat hun debiteur dood zou gaan voor hij hen betaald had. Het waren geen overweldigend grote bedragen uit „Der Deernen Praal en Val”, nee hoor! Bij ons in Praag gaat dat allemaal een beetje tammer. Maar het groeide een ambtenaar van de bibliotheek in ieder geval boven het hoofd en wie weet of dat ook niet Stan's weerstand gebroken had, voordat hij helemaal in elkaar stortte. Zo dacht Nella en ze berekende moeizaam, hoe ze alles kon betalen, voordat hij thuis kwam in een nieuw leven. Ze sprak er uiteraard met geen woord over tegen hem.

Ze had belangrijker nieuws. Ze had lang geaarzeld maar toen had ze het ogenblik gekozen waarop Stanislav lag te rusten in de vroege avond en in goede conditie scheen.

„Stan, toen je nog niet goed was,” zei ze als terloops en keek naar haar haakwerk om hem niet in de ogen te hoeven kijken, „heeft mevrouw Ticha herhaaldelijk het ziekenhuis opgebeld.”

Stanislav had tot nu toe niets gezegd, maar nu werd hij helemaal zo stom als een vis.

„Wat een moeite,” zei hij tenslotte met een onaangenaam geforceerde stem, „ik ben immers geen toneel-re-censent meer.”

„Ze maakte zich erg bezorgd over je,” zei Nella schuchter. „Ze was helemaal van streek.”

„Daar is bij haar niet veel voor nodig,” zei Stan met gemaakte kalmte. „Dat hoort zo bij haar werk. Breek daar je hoofd maar niet over, moeder.”

„Ze heeft gevraagd, of ze je mocht komen opzoeken.”

Het leek Nella, alsof ze kon horen hoe het hart van haar zoon in zijn magere borst klopte.

„Nee, dank je wel,” zei hij een beetje ademloos, „ik houd niet van dramatische scènes.”

„Als ze weer belt moet ik haar dan een boodschap geven?”

„Niets,” zei Stan ijskoud. „Praat niet met haar. Hang de hoorn op en afgelopen.”

Hij keerde zijn moeder de rug toe en deed zijn ogen dicht.

„Nu gaat het nog wel, nu heb ik hem in het ziekenhuis,” dacht zijn moeder angstig, „maar wat straks?”

Ze wilde dat hij ziekteverlof zou nemen en wilde met hem naar buiten. Stanislav verzette zich merkwaardig genoeg niet.

Hij was door zijn ziekte erg veranderd. Het was, alsof er een roze lichtje in hem was uitgeblust, hij was somberder en harder geworden. Al het meisjesachtige was uit

zijn manieren verdwenen, hij was een rustige jonge man geworden met een peinzende rimpel tussen zijn ogen.

Voordat hij wegging ging hij van Helenka afscheid nemen. Hij bedankte haar en bood zijn verontschuldigen aan voor de opwinding en het werk, dat hij haar gegeven had.

„Daar ben je bij mij niet mee aan het goeie adres,” antwoordde Helenka koeltjes. „Om mij gaat het niet. Maar weet je wel, jij dwaas, wat je vader en moeder zou hebben aangedaan? Kijk ze eens aan! In die paar dagen zijn het oude mensen geworden.”

Stanislav was door haar uitval in de war. Hij had verwacht dat ze zou zeggen: „Niet de moeite waard, ik deed het graag, gelukkig dat het goed is afgelopen,” of zoiets.

Maar zijn zuster pakte hem stevig aan, ze deed hem denken aan zijn grootmoeder in Nechleby.

„Op zo'n moment,” zei hij vermoeid, „denk je aan niemand. Dan is alles je onverschillig.”

„Je moest maar eens kinderen krijgen,” zei Helenka kwaad en Stan moest ondanks zichzelf lachen. Ze lachte met hem mee, maar ze gaf niet toe. „Dan zou je eens zien wat voor een werk het is om een nieuw mens op de wereld te brengen. En wat een zorg een moeder heeft voor het kind groot is. Niks hoor, geloof maar niet dat ik je zo laat gaan. Ik moet je op je kop geven in moeder's plaats, want zij zou het je nooit zeggen. Haar leven lang heeft ze je met zijden handschoentjes aangepakt en dat heeft ze er nu van. Je verdient een pak rammel, zo oud als je bent, dat zeg ik je. Want voor dit soort grapjes ben je werkelijk te oud. Maar dat is een luxe, die kinderen uit goed-geïtueerde gezinnen er op nahouden, ze grijpen meteen naar hun leven,” zei ze met een boze glans in haar ogen.

Stan trok een gezicht, alsof hij een valse muziektoon hoorde.

„Alsjeblieft — je kunt alles zeggen. Maar span een privé-zaak in Godsnaam niet op de socialistische leest. Wees niet zo frikkerig, dat verdraag ik niet.”

„Eergisteren”, vertelde Helenka, „werd ik bij iemand in Brevnov geroepen. Een kellner, hij had zich opgehangen. Weet je waarom? Hij had carcinoom, darmkanker. Dat geeft verschrikkelijke pijnen. En bovendien, buikziektes.... het is een langdurige, gemene ziekte en we kunnen het nog niet genezen. Zulke slepende, hopeloze gevallen stuurt het ziekenhuis naar huis terug, ze wilden hem zelfs in het Diaconessenhuis niet houden. En hij kwijnde een half jaar weg in een kamer met een vrouw en vijf kinderen. Hij verpestte het huis. Want dat is verschrikkelijk met darmkanker. Daarom heeft hij een briefje achtergelaten: „Het ga je goed, ik maak ruimte voor de kinderen” en toen ze naar school waren en zijn vrouw boodschappen aan het doen was, heeft hij zich aan de waslijn opgehangen. Dat is uiteraard een beetje anders dan bij jou. Stan, wat heb ik mij geschaamd toen ik daar aan jou moest denken!”

Stanislav zweeg koppig. Ze zaten bij het raam, dat op de tuin uitkeek, een wolk van geuren steeg naar hen op. Ver weg uit de kwekerijen van Strnad kwamen de geuren van theerozen en roze anjers, gouden regen, acacia's en violen. Toneel en liefde — de geur van bloemen-cadeau's die de bloemist met een lichte douche opfrist, liefdesgeuren stroomden de kamer binnen, verdreven de kuise lucht van de practijk en maakten de herstellende zieke week.

Helenka zag er in de schemering zo stug uit in haar gesteven witte doktersjas. Ze leek op een standbeeld van de rechtvaardigheid. Waar was het tengere, soepele meisje toch gebleven?

„Luister eens,” zei haar broer tegen haar, „jij hebt toch ook niet altijd zo — boven de dingen gestaan. Je hebt ook wel eens je moeilijkheden gehad — laten we zeggen

met de liefde. Ik had tenminste de indruk toen die keer, toen je naar de Tatra moest."

"Mijn God," lachte ze bij de herinnering, rustig en guitig, „maar ik heb nooit zin gehad om dood te gaan, dat nooit! Ik heb me met handen en voeten aan het leven vastgeklampt. Stan, waarom zouden we zo'n haast hebben! We komen er toch wel!"

"Jij wordt honderd jaar, net als overgrootmoeder," zei haar broer plagend.

"Ik zou best willen. Maar zo'n schande als met dat somnifeen, die doe je me niet meer aan hé?" zei ze, terwijl ze hem in de ogen keek. „Een gezond mens is mooi gemaakt," zei ze bijna smekend, „het is zonde om die kapot te maken! Je weet dat ik niet Katholiek ben," voegde ze er stiller aan toe, „maar er zit iets in, dat ze hun zelfmoordenaars niet in gewijde aarde willen begraven!"

„Zelfs die met die kanker niet?"

„Die had het recht om het te doen."

„Wel, laten we hopen dat we allebei in gewijde aarde begraven zullen worden," zei Stan, het gesprek beëindigend en nam afscheid van haar. En hij bleef nog even staan. „Dus je denkt, dat ik me niet hoeft te schamen dat ik niet ben dood gegaan? Ik voel me alsmaar zo geblameerd."

„Jij domoor."

XXIII

Stan's Praag

En zij was toch altijd maar voor de helft bij me. Op het toneel, daar gaf ze zich helemaal en wat ik kreeg was niet meer dan een schaduw. Ze veranderde onder mijn handen en ze loog, loog.... mijn God wat kon ze liegen! Daarom kon ik nooit genoeg krijgen van het spel, het ging juist om dat, wat me ontglipte. En kom nou niet aan met het leeftijdsverschil, dat was een geheimzinnige verlokking te meer, zeg nou niet dat ze oud was, het was liefde — hoe kun je dat ooit uitleggen aan een café vol roddelaars!

Stanislav meed al de kennissen, waar hij vroeger mee uitging als de pest, toen hij na zijn verlof in Praag terugkwam. Thuis maakte niemand ook maar de geringste toespeling op zijn uitstapje naar de eeuwigheid. Hij had Vlasta uit het boek van zijn leven geschrapt, hij ging naar de bibliotheek en was gezond.

Als er in het Clementinum maar niet zo veel nissen en hoekjes waren, waar zich de spookbeelden van de herinnering in konden verschuilen. Elk ogenblik sprong er een van een boekenplank op hem af, ze speelden verstoppertje met hem. Ze liepen met hem mee door de stilte van de leeszaal, ze begeleidden hem als hij door de gang liep langs de zalen achter glas, waar jonge mensen met netjes gekamde haren achter hun lessenaars zaten, alsof het liefdesspel hun hoofden nog nooit in de war had gebracht. Hier liep hij altijd langs als mijnheer

Hatsjek hem kwam halen omdat Vlasta belde. Maar nu was Stanislav doof voor de rinkelende roepstem van het leven: hij verwikte of verwoog niet en zei alleen: „Zeg maar, dat ik er niet ben.” En de brieven met het grote steile handschrift van een actrice, die gewend is foto's schuin te ondertekenen stuurde hij ongeopend terug. In sommige opzichten had hij toch wel iets van zijn vader, de koppigheid die hij hierin aan de dag legde was tenminste echt in Gamza's stijl. Hij ging niet naar de schouwburg, hij las geen kranten, hij trok zijn blik weg van alle straathoecken, waar haar naam hem met brandende letters toeschreeuwde en hij vluchtte voor zichzelf. Wat liep hij niet allemaal af in die bittere, zonnige tijd! De vroege herfst is de wandelaars goed gezind en Stan ging elke middag naar een ander eind van Praag, uit angst zijn eigen verlangen tegen te komen in de straten, waar hij de dag daarvoor was geweest. En zoals een lijder aan jicht door drie deuren heen de tocht voelt in zijn pijnlijke gewricht, zo voelde hij onmiddellijk de pijn zelfs al wilden de herinneringen niet komen. „Hier voor deze winkel met kraaltjes moeten we toch eens samen hebben stilgestaan, waarom zou het anders zo'n pijn doen? En daar die rij huizen in Nusle, die uitspringen uit het front van de straat, die steken me als vergiftigde dorens — maar wanneer, wanneer is dat ook weer geweest? Waarschijnlijk heb ik ze uit de auto gezien, toen we een van die zeldzame week-end-tochtjes maakten.” Als een gek tramde hij kris-kras door Praag van de eindhaltes af, van Kobylisy naar Hrdloryezy en van Streschovitse naar Vysotsjany en van Hloebotsjepy naar Hloubjetjin. Hij had behoefte aan verandering van omgeving zoals een ander aan drank. En dat alles om een slecht zwart vrouwtje, wier borst in zijn handpalm paste! Mijn God, kon hij maar uit zijn overgevoelige huid kruipen en de oude man worden, die op de Maniny in het afval stond te wroeten in kleren, die

stijf stonden van het vuil. Of kon hij maar een van die jongens zijn, die op de dijk achter de Karlov aan het stoeien en gillen waren en hun Indianen-gevechten even ernstig namen als hun moeders hun burenruzies. Dat was het vreemde aan de mensen: ze namen werkelijk alles wat ze zeiden en deden ernstig, alsof Vlasta Ticha nooit bestaan had. Dat was een grote opluchting voor Stanislav en toen hij een klein beetje van zijn liefdesverdriet begon te bekomen, luisterde hij naar de kleine, gewone mensen van Praag. Hij ging bijvoorbeeld in Branjik bij de watertoren op een bankje zitten, de mensen kwamen uit de bus, brokstukken van gesprekken fladderden naar hem toe, om hem heen liepen vrouwen en mannen van alle leeftijden de trappen op.

„....en we zijn er een uur blijven steken,” lachten de schooljongens. „Jonge, wat hebben we een lol gehad...”

„....heb je hem niet gezien? Zo’n zwarte met een rooie das,” vertrouwde het ene naaistertje het andere dodelijk ernstig toe.

„....hij speelt nu voor Branjik. Linksbuiten. Ze hebben hem verplaatst,” vertelde een jonge man met een diepe basstem aan een jonge man in een leren jekkertje.

Anderen namen twee treden tegelijk en hadden het over loten.

„....misschien valt er wat op.”

„....jazeke, op je hoofd.”

Toen kwamen er twee arbeiders uit de ijsfabriek of uit de brouwerij, die ergens ruzie over hadden.

„....jij had die vracht ook kunnen nemen, dan was het tenminste gebeurd” verweet de een, „Ik heb er niks mee op om verhoord te worden,” antwoordde de ander.

„Bent U soms een intellectueel zei ik,” vertelde de tramconducteur aan de agent, „een viool, een bril en dan maar rijden zonder te betalen....”

„Wij waren thuis met zijn negenen....”

„Wij met zijn elfen — maar daar hoeft je tegenwoor-

dig niet meer om te komen," meende een vrouw die naast een moeder met een kind liep, „Kvjetoeskja, laat eens zien, wat doet de klok? Wat een knap meisje ben jij...."

Tenslotte strompelden een oud mannetje en een oude vrouw de trapjes op. Ze droegen een koffertje.

„Daar heeft ze het immers beter," zei het vrouwtje en zette de koffer neer. „Wat heeft ze hier niet voor zorgen gehad...."

„Maar met de begrafenis was het keurig in orde," prees het mannetje, „daar was niets op aan te merken. Bent U iets kwijt, mevrouw?"

„Ach, ik heb de schub van een karper in mijn portemonnaie, dat houdt het geld bij elkaar, maar het helpt niet...." lachte de vrouw in de katoenen trui, terwijl ze haar hoofd met de verwarde haren van de grond op-hief.

Nee, ze waren niet mooi, hun neuzen waren lang niet altijd geslaagd en hun interesses bleven over het algemeen nog al laag bij de grond. Maar ze wisten absoluut niets van Vlasta Ticha af, en daarom hield Stan van ze.

Elke Praagse buurt heeft haar eigen karakteristieke mengsel van geuren, haar eigen gevoelswaarde, haar eigen sfeer. In Branjik ruik je de vlotten uit het Boheemse Woud die uit de zagerij aan de rivier komen, de Vltava-steen, de teer van de vissers en de kool en selderie van de groenten-vrouwtjes. Ze staan 's morgens om vier uur op, laden met paarse handen de baksteenrode wortels, de bruine uien, de rode kolen, de witte kool met zijn gekrulde bladeren, blauw als de zee door de ochtendrijp, op de wagens en gaan dan in hun tien lagen dikke rokken, hemden, polsmofjes en sjaals strijdbaar en vol ondernemingslust groot Praag wakker maken en de groentemarkt veroveren. De mannen die hier wonen zijn gehard door het ijshakken en het hengelen naar vis-otters, verwaaid en luidruchtig schreeuwen ze van pont naar

pont en van vlot naar vlot. De noodwoningen — half woonwagen, half woonschuit met stenen op het dak omdat ze anders omwaaien — zien er op het zand van Brevnov uit als de belichaamde haat, in Michle onder de gasfabriek berusten ze en hier bij de Vltava hebben ze nog hoop. Ieder heeft hier zijn tuintje, zo groot als een handpalm en daarin staan zonnebloemen die zich naar het licht keren. Dat doet de zon boven de rivier allemaal — het geurt er naar ozon.

Maar nauwelijks is de trein onder de tunnel van Vysjehrad doorgereden of je kunt de ultra-violette stralen vaarwel zeggen.

De hoogtezoon wordt een bureau-lamp. De geleerden en de schrijvers van de binnenstad lopen dicht op elkaar gepakt met hun brillen en hun opgetrokken schouders en buigen zich in gedachten over het papier, de acten en de cijfer-kolommen.

De damp in de ketel van het dal heeft niet de kracht om op te stijgen, de mist drukt hem neer, het regent roet op de Praagse acacia's. En overal, boom van de heuvels, trekt Praag zich aan je op met haar handen, die smerig zijn geworden van het werk. Zij klimt naar boven op de rotsen van de Vysjehrad en op de hellingen van de Letna, zij klautert naar Bohdalets en naar Zizkov en naar de heuvels van Zlichov — maar als we zo door gaan, raken we de tel kwijt. In Praag zijn er evenveel straatjes en trappetjes als in Venetië lagunes. Praag is van de heuvels gevloeid en kan zich zelf aan twee kanten bewonderen als ze zich spiegelt in de rivier.

Stanislav voelde de betoverende sfeer van deze stad, met de rivier als ruggegraat, met het plein van de Oude Stad als hart, met het kasteel als hoofd. Hij voelde hoe ze keek met de twee koperen groene ogen van het Hradsin, die een beetje wazig keken door het opium van de barokke papavervormige kopjes, waarmee ze haar smarten in slaap hadden gesusd.

Met haar vingers van torens, torentjes en schoorstenen wees ze naar de grauwe hemel, haar smalle, Gothische borstkas van de binnenstad ademde heftig, het bloed joeg door de aderen van de straten en door de bloedvaten van de stegen tot aan de gespierde uiteinden. In de voorsteden heeft ze haar Middeleeuwse kleding op de mestvaalt gegooid, ze heeft inplaats van de scepter de bijl ter hand genomen en loopt, in een oude rok en gehuld in stofwolken rondom de begraafplaatsen, ze drijft het vuil voor zich uit, ze gaat over de voetbalvelden en de hellingen, waar men de liefde der armen kan zien, tot de weilanden. Ze heeft bosjes en dorpen opgeslokt en Joost mag weten waar ze stil zal staan.

De conducteur van de tram roept: „Pschstroska, Palmovka, Folimanka,” hij weet zelf allang niet meer wat hij daar allemaal zegt. Maar geurende wijngaarden, dromende lust-tuinen, pleisterplaatsen van lang gestorven postillons hebben hun stempel gedrukt op de glimmende naambordjes van de straten. De stad speelt verstoppertje. Het land ploegt, egt en zaait, spit en maait en haalt God's oogsten voor Uw ogen binnen. Jaar na jaar herhalen zich daar de vier bedrijven van het grote drama van de arbeid. Maar de stad is geheimzinnig. De schoenmaker, die voor zijn werkplaats met heldere klopslag zijn spijkers sloeg in de zool, de leerlooier, die in het straatje waar zijn gilde gevestigd was het leer bewerkte, de wagenmaker, die nu bijna gestikt is door een reuzeslang van rubberbanden, zijn achter de fabrieksmuren verhuisd en jij, leegloper die langs de hekken slentert vangt van de productie hoogstens het afval op, wat chemische stank en rook. Alleen de blauw-zwarte, asgrauwe en bruin-paarse struisveer-wolken kun je door de schoorsteen zien krullen en wegvliegen als militaire tekens waarvan je de code niet kent. De stad is geheimzinnig.

Toen Stan zo liep kwam hij helemaal beneden in de

vervallen straten in het hofje van de pastorie van St. Appollinaris. Zo te zien is het een idyllisch stadje. De bewoners slenteren rond met halve liter glazen, sleutels en boeken in hun handen en blijven als goede burens op de hoek met elkaar staan praten. Maar als de registers van de verstopte pastorie stem zouden krijgen, dan zou er geen eind komen aan de romans en het geklaag van de ongehuwde moeders en het gekrijt van de kleine Praagse vondelingetjes zou opstijgen naar de heuvels en neerdalen naar de Albertov en daar de ernstige stilte van de wetenschappelijke faculteiten onaangenaam verstoren. Stan liep langs het rode huis uit de Praagse liedjes (hij verbaasde zich er over dat het zo lelijk was, het had iets van een stationsgebouw en van een namaak Engels kasteel) en ging langs het Katharina-gesticht, onder de hoge muur door waarmee de tuin van hen, wier geest verbijsterd is, is omgeven. Van de kraaminrichting via het krankzinnigengesticht naar de Pathologie is maar één stap, maar één stap van de wieg naar de snijkamer („Bijna was ik daar terecht gekomen,” dacht Stan). Het was maar een klein eilandje midden in Praag, maar hoeveel drama's waren daar al doorleden. En wat merkte je ervan? Niets. De stad is geheimzinnig achter de poorten van de inrichtingen. Het kelderraam was besmeerd met blauwe kalk, daardoor kon je onmogelijk in de „koude keuken” kijken, zoals Helenka de snijkamer altijd noemde.

Er hing alleen nauwelijks merkbaar een zwak geurtje van desinfecterende middelen in de lucht, die mild was van de zon en het zachte windje en op de keien tjlpten de Praagse mussen: „Schrijf, schrijf, schrijf!”

Uit het zijdeurtje van het instituut voor ontleedkunde kwam een slordig geklede en goed gevoede man naar buiten met een glas in zijn hand en een gewichtig, onsympathiek gezicht. Hij had een beetje van mijnheer Hatsjek uit het Clementinum.

„Zoekt U iemand?” vroeg hij Stan met het volle overwicht van zijn huisheerlijke rechten en rinkelde met het kleingeld in zijn zak. „Wat doet U hier?”

„Niets,” zei Stan als een schooljongen en ging er van door. Hij had geen zin meer in doodgaan. Wel nee! Hij had andere zorgen.

Praag was hem naar het hoofd gestegen, ze joeg hem van plaats naar plaats en liet hem niet met rust.

Praag suisde in zijn oren met al haar stuwdammen, haar klokken en de woedende hommels van haar motoren, met haar stappen en haar stemmen, met het ver verwijderde geluid, dat je in een schelp kunt horen als de echo van de zee (en zo nu en dan spat er een lach op, een hoge, glanzende meisjes-lach). De stad, aangedreven door haar verlangen naar goederen en spelen, schakelde hem over op de hoogste versnelling en was zo ongeduldig alsof ze op een afspraakje met hem wachtte. Alle Praagse klokken, van het carillon van Loreto tot de Vysjehrad en de Ludmilla sloegen in zijn oren en verklonken in het gekraai van de haan op de astronomische klok van het stadhuis in de Oude Stad. Het driekleurige orgel van de kathedraal speelde voor hem, de Praagse fabrieken reden met hem mee, Praag speelde de muziek bij de St. Vitusdans der machines, Praag donderde op de bouw-terreinen, kookte het asfalt, bluste de kalk, waste het zand in de Vltava, Praag zong met een hoge stralende sopraan boven het lied van de rivier uit, Praag trok aan het kinderachtige belletje van de rode tram, Praag klonk door in de doordringende stemmen van de jongens op de hoogvlakte van Zizkov. „Schrijf!” riepen de elf kleine jongens, die achter een ronde bal aanliepen die maar niet wou stoppen tegen Stan,

„Mens, schrijf!”

„Ik ben bang, dat ik het verknoei,” protesteerde Stan.

„Dat hindert niet,” stampten de paarden in Karlin met de zwaarte van hun beslagen hoeven, „dat hindert

niet, pak het maar aan." En het waren paarden van meer dan levensgrote afmetingen. Mogelijk was er een weg-gelopen van het dak van het Nationaal Theater, mogelijk was de tweede afkomstig van het standbeeld van de Heilige Wenceslaus. Stan verstond het geklik van hun hoeven. „Ruik je die heerlijke brouwerij-lucht niet van mout, haksel en ammoniak?" zeiden ze. „Zo rook vroeger heel Praag. Vraag het je overgrootmoeder in Kretsje maar eens, die herinnert zich onze glorie-tijd nog wel. En je moeder mijn beste jongen, heeft nog als klein meisje in de paardentram gereden en ze heeft gehuild toen de paardjes, die met linten waren versierd en voor een tram met groen en bloemen waren gespannen, voor het laatst door de stad liepen. Dat was me nog eens een tijd, onder onze Heer Keizer! De betere standen reden in fiakers met rubber wielen, de heren hadden hoge hoeden op en de dames hoeden met grote veren. Toen was er nog gas, toen was mijnheer Krizik er nog niet met zijn booglampen, die je pijn doen aan je ogen. Gas was veel gezonder, geloof ons maar jongen."

„Paarden, breng me naar de haven van Karlin."

De trekpaarden knikten met hun koppen en stampten toegewijd met hun hoeven maar je kon ze niet meer verstaan. Een vrachtauto, een Buick, die een geluid maakte als een aardbeving overstemde hen en ze bleven voor de smidse aan de kade staan. Die gloeide op, in de schemering als de werkplaats van Vulcanus. Twee vuren als gloeiende hanekammen vlamden achter in het hol, de vlammen stegen puntig omhoog en zakten in elkaar, er klonk het geluid van metaal op metaal. De voerman, klein als een kabouter spande de meer dan levensgrote paarden uit, het ene had misschien de heilige Wenceslaus gedragen en het was mogelijk dat het andere de gezanten van Liboesja naar Staditse *) had gebracht.

Stan keek verbaasd rond op deze plaats, waar de oude

*) Tsjechische sage.

tijden zich hadden teruggetrokken. Waar was de rivier? Die hadden de mensen drooggelegd. Waar waren de schepen? Die waren weggedreven door de tijd. Waar was de haven? Overgegaan in het station aan de andere kant van de brug. De bedding van de oorspronkelijke rivier lag vol met oud roest, kisten en voorwerpen, de stations-opslagplaats aan de ene en de huizen aan de andere kant keerden de koude kuil, waar de rook van de treinen zich vermengde met de stank van het moeras, de rug toe. Het was een van God verlaten oord. Stan ging op de lucht af en ontdekte toch water.

Vies water, diep onder de kale oevers, bedekt met kikkerdril en kopergroen verkleurd.

„Ik ben geen luxe rivier, mooi om naar te kijken, zoals die daar ginds,” fluisterde het water en werd groen van nijd. „Ik speel niet op elke stuwdam Smetana. Maar ik ben ook de Vltava, het onechte kind. Ze hebben me verstoten. Ze noemen me de dode arm. Maar toch leef ik, ik leef met de myriaden van mijn bacteriën en die stuur ik de stad in die mij wil dempen. Praat me niet van Rusalka's * en meerminnen! Bij mij wonen typhus en kinderverlamming — kijk, daarom heeft het crematorium van Praag hier zijn domicilie gekozen. En zie je dan niet dat er een moord gaat gebeuren?”

Stan keek rond in de verlaten buurt. Geen enkel jong meisje liep er langs, er speelden hier vreemd genoeg geen straatjongens hoewel het na schooltijd was, de straat leek gestraft met kinderloosheid. De pakkers van het transportbedrijf deden de goederen in kisten, naaiden die in jute en brachten ze naar de opslagplaats van het station aan de andere kant van de rivier-bedding. Als het zes uur geslagen heeft en zij de naald in het zak-linnen gestopt hebben, hamer en spijkers hebben weggelegd en het werk hebben verlaten, als de smid de vuurhaard gedooft heeft en het donker wordt op de kade

*) Watergeesten.

zal de moordenaar zijn slachtoffer van achteren op zijn hoofd slaan en hem in het water gooien; hij zal door één van de huizen van de verlaten kade naar de drukke Koningsstraat lopen en in de stad verdwijnen. En wanneer ze de poorten naar de kade afsluiten loopt hij al over de brug en onder het viaduct door naar de Manina en verdwijnt tussen de hopen afval, waarachter oude prostituees hun verloren levens verstoppen.

De buurten, waar hij des daags door was gekomen, verschenen Stanislav weer als hij in slaap viel, alleen waren ze dan gebaad in een geheimzinniger licht. Het donker was spookachtiger, het mooie was betoverender, het was net als in een toverlantaarn.

Figuren maakten zich los van de muren als de duiven en de katten van de Praagse daken, elke buurt doste haar *genius loci* *) uit en stuurde die naar Stan. Hij zag ze achter zijn gesloten oogleden, de Pragenaars die aan het voeteneinde van zijn bed kwamen staan en Vlasta beletten om 's nachts onder vier ogen met hem te spreken. Hij rook aan hun geur wie ze waren en waar ze vandaan kwamen.

Hij rook de notenlucht, benauwd in de zon, een herfstgeur die ook in het voorjaar in de Kralovska Obora hangt en zie, door de kastanjelaan, bespikkeld met licht komen langzaam twee dames. Een grote en een kleine, allebei grijsblond als nevel, waar de zon door speelt, twee dames die veel aandacht aan zichzelf besteden, twee echte dames met voiles met nopjes en garen handschoenen. De zoom van hun rok komt tot aan hun rijgschoentjes, die zorgvuldig zijn gepoetst. De verdorde bladeren ritselen onder hun voeten. Hoe oud zouden ze zijn? Pas op, een dame heeft geen leeftijd. In de tijd van de equipages wandelden de twee dames in de Kralovska Obora, rondom de lichtende fontein, de een onder een roze parasol, de ander onder een lavendel-blauwe. Nu

*) Plaatselijke beschermengel.

hebben ze allebei hun parasol tegen een paraplu verwisseld hoewel de zon schijnt, en ze lopen langs het hortensiabed naar de zilveren vijver die omgeven is door treurwilgen.

Zwanen met halzen die als vraagtekens gebogen zijn en bronsgroene en blauwe eenden glijden over het waternvlak, achter hen lopen twee rimpelingen uit in de vorm van een waaier.

„Het is laat,” zegt de grootste dame en ze haalt uit haar boezem een koel horloge van Tula-zilver aan een zwart bandje. De kleinste doet haar stevig handtasje van geitenleer met het ouderwetse slot open en zoekt tevergeefs naar het zakje met kruimeltjes voor de eenden.

„Ik heb helemaal niet aan ze gedacht,” zucht ze. Verlegenheid maakt zich van haar meester. Maar ze neemt ijverig een besluit.

„Leontina,” zegt ze schuchter tegen haar oudere zuster, „zou ik geen krakeling voor ze kunnen kopen?”

„Jij wilt altijd maar geld uitgeven!”

De eenden slaan met hun vleugels op het water en lopen naar de kant, naar het gestreepte hek van berkenhout, naar het hekje om het standbeeld.

„Jullie moeten geduld hebben tot morgen,” zegt de kleinste kalmerend tegen hen alsof het kinderen zijn.

„Morgen!” snauwt de oudste verachtelijk en Stanislav ziet, dat ook dames onder een sluier lelijk kunnen kijken. „Wat een idee! Wil je morgen hier naar toe gaan? Morgen is het toch Zondag, dan gaat iedere kruidenier naar de Stromovka.” *

De rauwe lucht van selderie verdringt de tedere geur van de notebomen en een elleboog in een katoenen trui en een paarse hand met vierkante nagels, vol ingevreten vuil van de aarde, stoten de dame in haar boa weg.

„Kijk dat es, wat een kale kak. Zo mager als een lat,

*) Park van Praag.

niks te eten, maar poeieren moeten ze zich," zegt de groentevrouw, die breder is dan lang in haar rokkenlagen, met een zware stem en zet haar handen in de zij, terwijl de twee gezichten verdwijnen in de laan met de geel geworden waaiers van de kastanjabomen, bespikkeld met licht. Het marktwijf houdt hun plaats stevig bezet. Ze gaat achter een mand onder het zonnescherm zitten en pakt een mes.

„Zal ik je eens wat vertellen, jonge man?" zegt ze geheimzinnig, „jou zal ik het zeggen, omdat je een lieve jongen bent, maar anders is mijn tong zo stom als die van St. Jan. Ik heb twee huizen in Nusle moet je weten, drie hoog nog wel en mijn dochter is met een dokter getrouwd."

Plotseling staat daar de man van de ontleedkunde met het glas in zijn hand en schudt verachtelijk zijn hoofd.

„Dat U met zulke wijven klets! Had U geen jonger bloempje kunnen uitzoeken? U bent nu, geloof ik, bang voor de vrouwen hé? U bent gek, dat U het U zo aantrekt. Als U haar ook had bedrogen was U er beter aan toe geweest, dan waren jullie quitte. We moeten er toch allemaal naar toe, dus waarom zouden we ons generen? Geniet zoveel je kunt, we zijn maar één maal op de wereld. Een mens mag niet kieskeurig zijn. Ik bijvoorbeeld voorzie de koude keuken van ijs en van azijn — van alles en toch smaakt me mijn bier en mijn broodje pekervlees. Ik heb een vrouw, kinderen, kippen, konijnen — we leven heel plezierig er vlak naast. Dat is maar een kwestie van gewoonte."

„Zet mij in die roman van je, schooier, je zult er geen spijt van hebben," knipoogt de spoorman uit de Edenvijk van Vrschovitse met de hoed schuin op zijn kop tegen Stan. „Bij ons wemelt het van de kroegen. Kom maar eens aan, dan gaan we een klaverjasje leggen. Een spoorman doet nooit iemand verdriet, wij houden van

de mensen, wij weten hoe we vrienden moeten maken. Kom maar eens een dansje maken op de Marjanka, dan laat ik alle leuke meiden van de Waldeska * voor je draaien. Ja jongetje, je moet ons niet uitvlakken, we krijgen pensioen!! Staatskolen en korting. Als onze ouwe thuis kankert, gaan wij lekker de bloemetjes eens buiten zetten."

„Mijn God," zegt Stan, helemaal in de war, „zo'n koninklijke stad en zoveel Schwejks. Maar Praag, dat zijn toch niet alleen maar de huisnummers en het aantal inwoners? Wat is dat, Praag?"

„Dat staat in de sterren," bromt een vreemde man met een onderkin die langs Stan komt, hij loopt een beetje voorover door de kanten kraag om zijn hals en achter hem komt een jonge vent en die sjouwt met een soort plumpe ring op een standaardje. Onder een diep blauwe hemel, zoals je die vaak 's avonds hebt, staat midden in een roze tuin een gebouw met drie gewelfde bogen dat er uitziet als een moskee. Daar willen ze met dat onhandige ding naar toe. De man met de onderkin heft zijn hoofd op, midden in zijn gezicht blinkt een gouden neus en Stan begrijpt direct: „Dat is Tycho de Brahe, hij gaat met zijn sextant naar de Stefanik-sterrewacht om naar de sterren te kijken." Hij verbaast er zich niet eens over, zo sterk is de tovermacht van de Juni-avond. De rozen geuren in het vochtige, pas gesneden gras, aan de indigo-blauwe hemel staat een ster. Twee gelieven, zo dicht tegen elkaar aan dat het Stan de adem beneemt, lopen met de rug naar hem toe naar beneden, naar het panorama. Hij ziet het gezicht van de vrouw niet, hij voelt echter aan de pijn, dat het Vlasta moet zijn en hij wil haar achterna. Op dat ogenblik draait de koepel van de sterrewacht boven hem om en door een opening als een schietgat steekt de lens van de verrekijker, die in de rots van het Petrjin

*) Waldes-fabriek.

zit en mikt als de mond van een kanon op Praag. De man met de gouden neus klimt de ladder op, Stan gaat achter hem aan en legt zijn oog tegen de lens: een straal maanlicht slaat rinkelend tegen de naald van de Tynkerk en het hart van Jirij van Podjebrad, die onder het hoofd-altaar begraven ligt, begint te slaan, Stanislav kan dat zo op een afstand prachtig zien.

Het kasteel en de kathedraal zijn zwart, de maan loopt langs de hemel, een kind in een lila bootje glimlacht en strekt zijn handjes uit naar een sinaasappel. Langs de hemel loopt de maan, een ranke athleet werpt een discus in het stadion van Strahov, alle Praagse jongens kijken in verrukking naar hem, ze zijn in massa's gekomen. Plotseling dringt een mannetje met luchtballons door hen heen en wijst met zijn vinger naar boven, een van zijn ballons is weggevlogen. De banketbakkersvrouw met haar vlindermutsje weegt bloem af, het geelkoperen schaaltje glijdt uit haar handen en Praag schokt op in haar slaap. De ronde maan verstopt zich achter een wolk, de huisbaas gaat rechtop in zijn bed zitten, een zwarte hand steelt het horloge van zijn nachtkastje. Een licht wolkje trekt over de maan, een jong meisje steekt voor de spiegel een myrte-krans vast, lichtgroen als water, over de blauwe Vltava glijdt een Paas-ijsschots, de hostie in de kerk van St. Joris ontvlamt en er gaat een glans van uit, een glans — „vooral die glans,” zegt Tycho de Brahe met Stan's stem en Stan wordt met een vreemd geluksgevoel wakker.

Na die nacht begon hij zijn Praagse verhalen te schrijven en hoewel hij net deed, alsof hij er belang in stelde wat ze thuis en op de bibliotheek tegen hem zeiden, dacht hij alleen maar aan zijn boek, hij stortte er zich in met dezelfde vervoering en dezelfde geheimzinnigheid als destijds in zijn liefde voor Vlasta.

Er hielp niets aan, Stan zou zijn hele leven wel een beetje getikt blijven.

XXIV

Kevertje

Juffrouw Kazmarova wilde de ratelende wekker met de gewone beweging stopzetten, maar tot haar verbazing merkte ze, dat ze haar hoofd niet naar links kon draaien. Het deed geen erge pijn, het was alleen maar ongemakkelijk. Het hinderde haar, toen ze haar haar kamde en ze was vooral bang dat de meisjes haar belachelijk zouden vinden als ze met haar scheve hoofd de klas binnen zou komen. De gedwongen hoofdhouding maakte, dat ze de plankenkoorts weer voelde opkomen uit de begintijd, toen ze nog niet de geliefde klaslerares was, die bosjes sneeuwkllokjes cadeau kreeg, maar de onbeholpen nieuweling, voor wie het podium veranderde in een nachtmerrie van angst om uitgeflooten te worden. Er zaten zoveel leerlingen in de banken en de lerares aan de schandpaal was maar alleen! Uitgeleverd aan een meute van jonge, spottende ogen. Je kapsel, je huid waar natuurlijk net een puistje op was gekomen, het lintje onder je kin dat een beetje nonchalant was gestrikt — niets ontging hen. Jongens zijn minder oplettend in die dingen. Toen juffrouw Kazmarova les gaf op de H.B.S. in Kostelets hoefde ze niet zo op te passen als op het meisjes-gymnasium in Praag. Maar ze moest daarentegen voortdurend op de jongens letten! Ze was doodsbang, dat ze elkaar kwaad zouden doen. De nachtmerrie van juffrouw Kazmarova was het vrije kwartier. Altijd wanneer zij toezicht had op de

speelplaats begonnen de derde klassers te vechten. Fatsjek met Medulan, dat waren zulke vechtersbazen! Ze hoorden het helemaal niet, als ze hen probeerde te scheiden, zo gingen ze in elkaar op. De kleine juffrouw Kazmarova schreeuwde en dreigde en begon bijna te huilen: ze droomde er nog van. Jongens hebben een man nodig. Meisjes kun je toch beter aan.

Goddank was ze nu op het Njemcova*-gymnasium.

En bovendien, Praag was Praag, een grote stad waar je zo prettig in kon verdwijnen. Juffrouw Kazmarova, de dochter van de koning van Uly, had geen talent voor kroonprinses, waar iedereen als vanzelfsprekendheid van verlangde dat ze opviel door haar figuur, door haar verzorgde kleding en zelfverzekerde manieren. Nee, zij verstopte zich achter een bril, ontvluchtte Uly waar iedere steen haar herinnerde aan haar ongelukkige liefde voor Rosenstamm, ze liet de bruidegoms achter, die haar alleen om haar vader's ellendige geld wilden trouwen — ze had niets van hem nodig! Ze zorgde voor zichzelf, ze was een kleine, ernstige lerares met een regenjas en een alpino-petje, die plichtsgetrouw naar school stapte. Voor elk mens gelden in dit leven andere maatstaven en het gaat erom de juiste te vinden. Het meedogenloze tempo, waarin haar vader in Uly de mensen opjoeg en eruit smeedt, zou haar dood zijn geweest. Hier was ze op haar plaats, in de rustige regemaat van het lesrooster, bij een boek, in de wereld der letteren, omgeven door jeugd.

Juffrouw Kazmarova was een mens van goeden wille en leefde in vrede met de mensen. Maar met één ding moesten ze niet bij haar aankomen. Ze moesten haar niet vragen: „Bent U misschien familie van de Kazmar uit Uly?” Ze voelde altijd al van te voren in elke zenuw: „nu komt het,” ze kon woedend worden om deze vraag.

*) Tsjechisch schrijfster.

Ze wilde zelf wat zijn, ze wilde niets te danken hebben aan haar reus van een vader, die haar haar hele leven lang in een hoek had gedrukt.

De kleine juffrouw Kazmarova met haar bril en haar doorzichtige regenjas werd door de meisjes „kevertje” genoemd. Ze hielden van haar. Ook al om haar onschadelijke vak: Tsjechisch. En bovendien, jonge mensen voelen feilloos aan wie van de leraren naar willekeur zijn macht doet gelden en wie het goed met hen meent. Kevertje duimde voor haar vierde klas. Altijd als een van de leerlingen moeilijkheden had met het college van leraren probeerde de klasse-lerares Kazmarova het in der minne te schikken.

Zoals die geschiedenis met Bartosjova. Bartosjova had een helder hoofd; ze was intelligent maar onrustig. Ze begreep alles vlugger dan de andere meisjes, maakte zich de leerstof spelenderwijs eigen, leverde als eerste haar proefwerk in en daarna was ze lastig. Er ging geen dag voorbij zonder dat ze een berisping kreeg. In het klasse-boek stond over haar: „ze lachte zonder aanleiding. Maakte onder de les ongepaste opmerkingen. Stuurde aan Ausobska de vertaling van de Latijnse tekst. Stuurde z.g. „varkentjes” door de klas. Heeft, naar zij zelf bekende, het poesje van de conciërge in de lessenaar opgesloten.”

De aanstichtster van die geschiedenis met de twee-en-dertig meikevers, die door de vierde klas in de tekenzaal werden losgelaten zodat er een in de Oostindische inkt viel en de tekening van Miloslava Novakova en het jasje van de lerares, die die tekening net stond te corrigeren bespatte, de aanstichter van die smakeloze grap was ook Bartosjova. Daarvoor had ze een berisping van de rector gekregen. De collega's van juffrouw Kazmarova klaagden, dat Bartosjova het moreel van de klas ondermijnde. Toen had kevertje haar apart genomen: „Bartosjova, hou nu eindelijk eens op met die

streken. Heeft een begaafd meisje niet iets beters te doen dan dat? Pas maar op, anders loopt het nog eens verkeerd met je af! Ik geef je een goede raad!"

De tekenlerares kon Bartosjova om die domme geschiedenis niet zetten en bedierf door haar „drie" haar onderscheiding. Hoe minder belangrijk een vak is, des te belangrijker voelt de leraar zich en des te ijveriger wil hij zich laten gelden, dat is een oud verhaal. En net precies die tekenlerares moest een communis-tisch pamflet bij Bartosjova vinden. Ze ging er rechtstreeks mee naar de rector en eiste, dat er een speciale leraars-vergadering zou worden belegd, waar haar voorstel tot uitsluiting van deze leerlinge, die de goede naam van de school in opspraak bracht en waarvoor zij geen verantwoording kon en wilde dragen zou worden behandeld. Op die bijzondere vergadering voerde ze opnieuw haar redenen daarvoor aan.

Toen had kevertje de zaak aangepakt. De kleine jufvrouw Kazmarova vroeg haar collega geduld te hebben tot het einde van de cursus. Het volgende jaar zou ze geen verantwoording voor Bartosjova meer hoeven te dragen: in de vijfde was tekenen vrijwillig gesteld en zou ze zeker niet meer deelnemen aan de tekenlessen, ze had er immers toch geen aanleg voor. Zij zelf, Kazmarova, de klasse-lerares, wilde de verantwoording voor het meisje best dragen. Ze wilde haar beste leerlinge niet graag missen, en haar collega's voor Latijn en wiskunde zeker evenmin. Kazmarova was van oordeel dat het niet verstandig zou zijn om juist de meest begaafden, die, zoals elke paedagoog wist, meestal in de puberteitsjaren nogal moeilijk waren, van school te sturen. Bartosjova was een persoonlijkheid. Wat ze deed, deed ze uit jeugdige onbezonnenheid. Het zou voldoende zijn, er haar nadrukkelijk op te wijzen, dat het volgens het reglement van de school verboden was om politiek drukwerk mee te nemen.

De kleine juffrouw Kazmarova had er zich voor ingezet en het pleit gewonnen. Ze was voor de vergadering bij verschillende leraren geweest en had zo lang aangedrongen, tot ze beloofd hadden tegen het voorstel tot uitsluiting te zullen stemmen. Het was een overwinning en de vroeger zo treurige prinses had zin om te zingen. Ze was zo blij als in de tijd dat ze op de middelbare school ging en haar vader placht te zeggen, wanneer ze thuiskwam met haar prachtige rapporten: „Propje, jammer dat je geen jongen bent.”

Toen ze de volgende dag de vierde klas binnen kwam werd ze met applaus begroet. Ze schrok. Lieve hemel, van wie zouden ze iets gehoord hebben? Dat mocht niet! Zij had geen woord gezegd. Zij zou zelfs Bartosjova niet verteld hebben, welk gevaar er voor haar dreigde en wie het had afgewend. Maar op een school is het net als op het toneel: iedereen weet altijd alles. Hoe, dat mag Joost weten, maar ze weten het. „Ga zitten,” zei juffrouw Kazmarova, uiterlijk onbewogen. Maar ze straalde ondanks zichzelf. Haar wangen waren rood en ze begon te spreken met een vaart, alsof ze hard gelopen had om een goed bericht over te brengen. De sfeer van sympathie die om haar heen hing hief haar boven zichzelf uit.

Vanaf die tijd had de klas die merkwaardige houding tegenover Kazmarova ingenomen, die alleen maar op meisjes-scholen mogelijk is. De meisjes begonnen haar „achterna te lopen.” Ze zochten uit waar ze woonde en met wie ze omging, van welke kleur ze hield, ze maakten er ruzie over wie de opstel-schriften voor haar naar huis mocht dragen, ze zochten in elk woord dat ze buiten de strikte onderwijsstof zei een of andere geheimzinnige bijbetekenis.

„Als ze geen bril hoefde te dragen zou ze knap zijn,” verzekerde ze elkaar op de manier, zoals alleen meisjes dat onder elkaar kunnen. Sommigen beweerden zelfs

dat die bril haar goed stond. Juffrouw Kazmarova vond in de Slowaakse kruik op haar lessenaar takken katjes, sneeuwkllokjes en voorjaars-sleutelbloemen. Die bloemetjes, die met manden vol werden verkocht, kreeg ze echt voor zichzelf en niet als de kroonprinses van Uly, die er ook nog „bij hoorde”. Ze nam ze met dankbaarheid in haar hart mee naar huis en verzorgde ze vast beter dan Vlasta Ticha haar première-bouquetten

Welk mens heeft geen behoefte aan liefde? De kleine juffrouw Kazmarova bloeide op in de liefdevolle sfeer, waarmee de vierde klas haar omgaf.

Maar die dag, toen ze met die lastige spierpijn naar school kwam en haar hoofd naar het bord draaide om voorbeelden van woorden van het vrouwelijk geslacht op te schrijven, begon de klas achter haar rug vervelend te zoemen. „Ik heb toch hoop ik geen afgetrapte hakken,” dacht juffrouw Kazmarova, onder invloed van de scherpe pijn. Ze kon slechts met moeite haar hoofd naar links draaien en natuurlijk waren ze op de banken bij het raam al bezig lawaai te maken. Zolang ze in goede conditie was, was de klas op haar afgestemd dat het een lust was. Maar nauwelijks voelden ze haar verminderde weerstand — en dat voelden ze altijd onmiddellijk — of ze begonnen te rebelleren. In dat opzicht is een collectief meedogenloos. Eva wist dat al. Opwindend en geschreeuw hielp allemaal niets, integendeel, daardoor werd de klas nog meer geprikkeld. Ze had er in haar praktijk van vele jaren iets anders op gevonden. Het was beter om net te doen alsof je een goede bui had, zich daar volkomen in te leven en de klas iets voor te zetten dat hen boeide. En juffrouw Kazmarova ging van het grammaticale voorbeeld uit de „Babitsjka” * over op de legende van het lijden van Bozena Njemcova.

Velen lijden nood door gebrek en ziekte en hebben

*) „Grootmoeder”.

ellende en verdriet. Maar de dichteres had met haar smalle pen een vlam ontstoken, ze had zichzelf uit haar donkere Praagse huis weggetoverd naar grootmoeders lichtende dal. Wie van de meisjes was er ooit geweest? Drie — dat was niet veel, ze moesten er eens samen naar toe gaan....

„Ja, ja,” riepen de meisjes.

„— en Kalousjova, heb je dat prachtige beeld gezien, waarop Baroesjka afgebeeld staat die met haar wetende ogen voor de andere kinderen uitgaat? De twee honden zijn er ook. Hoe heten ze? Sultan en Tyrl, juist Novotna. De mensen om haar heen waren slecht voor Bozena Njemcova, de Oostenrijkse regering stelde een vervolging in tegen haar man, de dames van de koffie-kransjes verachtten haar, vrienden verlieten haar. Maar zij heeft grootmoeder's dal bevolkt met wezens, die haar allemaal goed gezind waren.”

En die zwarte soldaat van Victoria? De meisjes luisterden ingespannen: ze zaten er ongeduldig op te wachten dat kevertje over de minnaars van Bozena zou beginnen. Dat interesseerde hen het meest van allemaal. Maar dat past niet op een school en heeft niets met de legende te maken. Eva vertelde hen liever van de heldhaftige vrouw, die een doornenkrans legde op Havlitjek's * doodkist en van de lichtende gestalte die er gehuld in stofwolken op een ladderwagen op uittrok om Slowaakse sprookjes te vinden. De dichteres uit de tijd van de omnibus had het prachtige land anders en grondiger leren kennen dan de moderne Pragenaars, die er met de sneltrein doorreisden als ze met vakantie naar de Tatra gingen. Het tempo, dat krankzinnige moderne tempo, is niet beslissend. Beslissend is alleen de liefdevolle concentratie.

De kleine juffrouw Kazmarova kreeg het warm, zo werd ze door haar eigen verhaal meegesleept, ze sprak

*) Revolutionnair journalist en schrijver.

met verheffing van stem en rechte haar pijnlijke nek in de warmte-stralen die uitgingen van Bozena Njemcova. Ze keek niet graag in de spiegel, maar ze luisterde graag naar zichzelf, zo was ze. Ze was een beetje ontroerd van dat, wat ze vertelde en van het geluid van haar eigen stem. Ze overwon zichzelf en ze overwon haar vierde klas! Ze luisterden ademloos.

De bel ging, ze liep de klas uit, de meisjes stormden dadelijk achter haar aan de gang op terwijl ze zoals gewoonlijk stampten als veulens. Ze ging terug naar de leraarskamer en plotseling hoorde ze achter zich een harde meisjesstem, Eva kende die stem wel:

„Dat is een pracht mop! Kazmarka heeft lekker het hele uur verkletst!”

Juffrouw Kazmarova wilde niet omkijken maar ze deed het ondanks zichzelf toch en bij die vlugge beweging deed haar stijve nek haar heel erg pijn.

Natuurlijk was het Bartosjova. Jawel, dezelfde Bartosjova die Eva door die pamflet-geschiedenis had heen geholpen en voor uitsluiting had behoed. En nu vertelde ze aan een of ander vreemd meisje uit een klas, waar Eva geen les gaf, dat *Kazmarka lekker het hele uur had verkletst*. Haar adem en haar benen weigerden haar een seconde lang de dienst. Alsof er in de gang tussen de leraarskamer en de vierde klas, die ze dagelijks in de onschuld haars harten liep, plotseling een gat gaapte en zij bijna in het niets was gestapt — in die eeuwenoude kloof tussen leraar en leerling. Ze schrok ook van Bartosjova, ze haastte zich weg, zo klein tussen de luidruchtige, opgeschoten meisjes. Als Bartosjova maar niet in de gaten kreeg, dat ze haar gehoord had! Ze kon er toch geen protocol van opmaken! Moest ze misschien in het klasse-boek schrijven, dat ze een oude gek was? *Dat ik lekker een uur heb volgekletst*. Maar wij waren toch ook jong, wij hadden ook plezier als een leraar ging vertellen en ons

geen huiswerk opgaf. Waren wij soms beter? Welke leraar zou dit niet kunnen overkomen? Maar dat Bartosjova juist haar dit aan kon doen! Ieder ander meisje elke andere lerares — maar haar! Wanneer een algemeen verschijnsel nu net ons raakt — en dat die ellendige nek zo'n pijn moest doen.

En alles wat Eva niet gehad had, haar ongelukkige liefde en dat ze niet meer zou trouwen en geen kinderen krijgen en dat ze een onaanzienlijke, ouder wordende juffrouw was, die door haar vader haar hele leven lang in een hoek gedrukt werd — dat alles keerde zich op dit bittere ogenblik tegen haar. Ze voelde zich alleen op de wereld. Wel nee, Bartosjova had het niet kwaad bedoeld, ze was alleen maar onnadenkend geweest — maar de eenzame juffrouw Kazmarova had haar meisjes immers veel meer nodig dan zij haar — daar zat het hem in.

Het is toch voor de Republiek

Kazmar, de Baas van Uly, kwam in zijn Junkers, zijn beroemde „Libelle” van een expeditie in Afrika terug. Hij had naar vele speeches op het vliegveld geluisterd en nu reed hij naast de stralende vrouwe door de versierde stad. Achter hem reden de heren van zijn staf en zijn beide biografen: Kaspar, die al sinds jaren met succes de propaganda-afdeling leidde als opvolger van Koloesjek, onzaliger nagedachtenis, en de parade-camera-man Antojs met alpino-petje en fleurig gestreepte sjaal. De piloot Amort was, zo moe als hij was, nog op het vliegveld achtergebleven en zijn jonge vrouw was bij hem. Hij wilde wachten tot de machine was onderzocht. Die „Libelle” was een ernstige concurrente van mevrouw Amortova. Telkens lokte zij hem van haar weg, zelfs thuis bleef de „Libelle” in zijn gedachten. Maar nu hadden ze allebei waarachtig de hangar wel verdiend, Amort en de „Libelle”. Ze hadden samen lang genoeg over de wereld gezworven.

De aankomst was oorspronkelijk vastgesteld op de eerste Mei. De beide plechtigheden, het feest van de arbeid en de terugkeer van de Baas hadden prachtig gecombineerd kunnen worden. Maar ze hadden pech. Boven Benghasi was de krukstang gebroken en had de motor kapotgeslagen. Amort was in glij-vlucht omlaag gegaan en ze moesten een noodlanding maken. Als hij niet zoveel tegenwoordigheid van geest had gehad, zou-

den de inwoners van Uly hun textiel-koning waarschijnlijk niet begroet kunnen hebben! Kazmar was woedend over het oponthoud. Het duurde wat, voor ze een reserve-motor te pakken konden krijgen! En zo gebeurde het, dat de nauwgezette Baas bijna drie weken werd opgehouden en zijn geliefde Uly pas weer zag toen het al straalde in de volle pracht van de Mei.

Directeur Vykoukal had de arbeiders die dag vrijaf gegeven, zij waren de straat op gelopen met hun speldjes in de vorm van een spoel, een scheepje, een weversbloem een fingerhoed en een schaar, de hele stad was op de been. En toen de Baas bij het plein kwam, verhief zich een golf van gejuich en moest hij recht op gaan staan in zijn open auto, zodat ze hem ook in de achterste rijen konden zien. Rechtop en blootshoofds reed hij door de zee van vlaggen en de sneeuwstorm van bloemen, zoveel eer bewezen ze hem. Grootmoeders tilden hun kleinkinderen op en wezen hen de koning van Uly.

„Vrienden,” zei hij, toen hij de tribune beklommen had, „ik ben de wijde wereld in geweest en heb opnieuw kunnen vaststellen, hoeveel miljoenen mensen er nog ongekleed rond lopen. De naakten te kleden is een van de zeven werken van barmhartigheid. Grote taken wachten ons. Ik reken op U. De arme Abessiniërs liepen verwaarloosd rond, zolang ze een zwarte koning hadden, die zich niets van hen aantrok. Mussolini — alle respect voor deze verlichte geest — heeft het licht der beschaving in Abessinië ontstoken. Hij bouwt spoorwegen en straten voor hen, hij laat ze inenten tegen epidemieën — en wij in Uly, vrienden, wij zullen hen kleden. De kleren maken de man en de Abessiniërs zijn mensen, net als wij. Het zou treurig zijn,” schreeuwde hij, „als ze niet hetzelfde recht hadden om Jafeta-kleren te dragen.”

De spreker zweeg indrukwekkend en in die stilte zei een ernstig kinderstemmetje:

„Opa, hebben de Abessiniërs ook knietjes?”

„Jij wijsneusje! Je moet nu stil zijn” fluisterde de oude Horynek, stak zijn hand uit het invaliden-wagentje en aaide zijn kleinzoon over de wang. Daarna legde hij zijn hand weer tegen zijn oorschelp en richtte zijn ogen opmerkzaam op Kazmar.

Na de tijd dat er op nummer 13 brand was geweest en Horynek brandwonden had opgelopen, was zijn open enkel nooit meer helemaal genezen. De oude man kon niet lopen, maar Lidka moest hem naar het plein rijden waar de ontvangst plaats vond. Natuurlijk! Hij was immers een levende kroniek! Hij kon niet gemist worden. Hij herinnerde zich Uly nog uit de tijd, dat denachtwaker met zijn hoorn rondliep en ieder kwartier blies — toen was er nog geen sirene. Hij herinnerde zich Kazmar's grootvader nog, die met een stuk goed op zijn rug een halve dagreis ver naar de Jood in Drachov liep en Kazmar's grootmoeder, die zelf aan het spinnewiel zat. Ja, en hij had met zijn eigen ogen gezien, hoe de Baas op zijn fiets sprong en achter de Weense sneltrein aanging toen de mobilisatie werd afgekondigd en de wereld-oorlog begon. Horynek herinnerde zich nog het begin van Kazmar en liet zich geen enkele plechtigheid ontgaan. Zijn zoon Stjepka, de leider van het filiaal in Caïro, had immers ook zijn deel aan de roem!

„Een massa textiel-goederen,” vervolgde de Baas, „gaat verloren in de oorlog in het verre Oosten en in de Spaanse burgeroorlog. Op de landen, die niet in een oorlog betrokken zijn rust natuurlijk de plicht, deze economische waarden te vernieuwen. Ook hier, vrienden, moeten we de handen uit de mouwen steken en al onze krachten inspannen.”

„Hoe zou het met Frantsjek gaan?” droomde Lidka, die tegen het wagentje van haar vader leunde en haar zoon-tje aan de hand hield. „Zou hij nog leven?”

„De wereld heeft laken nodig, wij zullen het weven.”

riep de Baas, „overhemden, wij zullen ze naaien, sokken, wij zullen ze breien, verbandgaas, wij zullen ook dat leveren....”

„Aan Franco? Aan de fascistten?” riep een eigenwijze stem en het hoofd van buurman Palek dook onder in de menigte. Want die vraag zou de man die hem stelde zijn baantje kunnen kosten. Kazmar kaatste onmiddellijk terug:

„Wie bestelt die krijgt,” lachte hij en zijn ogen werden scherpe streepjes. „De klant is koning. Wij hier in Uly hebben geen tijd ons met politiek bezig te houden. Bij ons wordt niet gepraat, bij ons wordt gewerkt en daarmee doen we belist meer voor ons vredelievend land dan de heren provocateurs, die onze naam in het buitenland onnodig schaden! Leve onze geliefde Tsjechoslowaakse republiek! Leve de vrede! Door export naar welvaart en hoezee voor het werk! Hoezee!”

Een vuurwerk van gejuich steeg op naar de blauwe hemel, Stjepanek zwaaide met een drie-kleurig vlaggetje. Lidka dacht: „Toch zou ik niet graag overhemden willen maken voor de vijanden van Frantsjek Antenne.” De harde, boerse trek kwam weer om haar mond.

Toen de mensen uit elkaar begonnen te gaan pakte ze het invalidenwagentje van haar vader beet om weg te rijden, maar plotseling bleef ze vuurood en stokstijf staan. Kazmar kwam als een beeld uit zijn lijst van de tribune af naar beneden en stapte rechtstreeks naar Horynek's wagentje toe. „De hartelijke groeten van Uw zoon,” zei hij, terwijl hij zich naar de oude man overboog en hem de hand schudde. „Ik heb hem in Caïro gesproken. Hij maakt het goed. Het filiaal loopt. Hij doet U en ons eer aan. Van dit soort moesten we er meer hebben, van die pioniers van de export. Is dat Uw kleinzoon?”

„Wat een lief jongetje,” zei de koningin van Uly en aaide het kind.

„Hij lijkt op zijn moeder,” merkte Kaspar, de biograaf van de baas en leider van de propaganda-afdeling glimlachend op. „Hij lacht als Koloesjek zaliger,” dacht Lidka. „Welke grappenmaker heeft daar achteraan roepen, weet U dat ook?” vroeg hij terloops.

De harde boerse trek om Lidka's mond verscherpte zich.

„Ik weet het niet. Ik ken ze nu niet meer,” zei ze. (Je denkt zeker, dat ik je zal vertellen dat het buurman Palek was) „Ik ga niet meer naar de fabriek.”

„Gelijk hebt U,” zei Kazmar pijnlijk, „als de man verdient, moet de vrouw zich maar aan haar moederplichten wijden.”

Het koninklijke paar spendeerde nog een glimlach aan het gezin en ging weg, hier en daar bekende arbeiders en bazen aansprekend.

Na de plechtigheid at de Baas in zijn villa met de deelnemers aan de expeditie en de heren van de staf. Directeur Vykoukal, Kazmar's rechterhand, was er ook. De jaren waren ongemerkt aan hem voorbij gegaan, hij was nog altijd even energiek met zijn baksteen-rode gezicht en zijn kaal geschoren knikker, waar nu inplaats van blonde, grijze pluïjes op kwamen. Zijn zoon Karel, de dik-wordende don Juan was er ook. De oude was er in geslaagd hem tot rede te brengen. Hij had een rijk meisje getrouwd en was in Uly komen wonen als chef van de reclame-afdeling. En dokter Rosenstamm was er, oud geworden sinds die dag in Maart toen hij zijn radio op Wenen had afgestemd om naar een symphonie van Mahler te luisteren en in plaats daarvan het Horst Wessellied te horen kreeg. Zijn gevoelig, drie-hoekig gezicht, zijn tengere figuur en onrustige beweeglijkheid staken scherp af tegen het grove zelfbewustzijn van zijn disgenoten en tegen Kazmar's evenwichtigheid. De vrouw des huizes was de enige dame aan tafel, passief en lief als steeds, iets levendiger dan anders

door de vreugde over het weerzien met haar man. Ze had zich zo ongerust over hem gemaakt sinds die gebeurtenis in Benghasi! Maar Nezmar *) lachte alleen maar met zijn twee scherpe strepen van ogen: onkruid vergaat niet! En wat was er met Eva, kwam zij haar vader niet begroeten? Haar stiefmoeder zei, dat ze les moest geven en met haar plichtsgevoel — arme Eva, die schoolvos! Ze had haar nooit kunnen begrijpen. Met alles had de Baas geluk, behalve met zijn kinderen. Piloot Amort was natuurlijk ook te eten gevraagd, maar die had zich verontschuldigd. „Ik wil rust hebben van die ouwe kerel,” zei hij tegen zijn jonge vrouw, „dat is geen mens, dat is een dynamo.”

Kazmar was onder het eten in een rooskleurige stemming. Hij had in Italië door de clearing heel voordelig kunst-katoen kunnen kopen en dat is zoveel goedkoper dan het echte. En bovendien had hij twee voordelige contracten voor militaire leveranties gesloten met de commandant van Abessinië en de gouverneur van Lybië. De Baas kwam verbrand, doorgewaaid en verjongd terug, vol initiatief en vol geestdrift over de manier, waarop de Italianen hun nieuwe keizerrijk aan het opbouwen waren. De Duce had in alle gymnastiek-lokalen kaarten van het oude Romeinse keizerrijk neer laten hangen, zodat de jongens van de Ballila **) het grote doel voor ogen zouden houden.

„Net als de Hitlerjugend,” zei Karel Vykoukal, „toen ik onlangs in Dresden was....”

„Hou maar op!” blafte Kazmar, de vroegere man uit het volk. De Baas hield niet van Vykoukal en nog veel minder van de Hitlerjugend. „Die kerels met hun witte kousen kan ik niet uitstaan,” zei hij driftig, „maar die daar ginds zijn prachtig, dat is de antieke beschaving.”

*) Woordspeling. Spotnaam. Betekent onverwoestbare kerel.

**) Fascistische jeugdorganisatie.

„Iedere dictatuur is een vloek,” merkte Rosenstamm vermoeid op.

„Een vloek? Een zegen, als de goede man het maar in handen heeft. Hadden wij in onze geciviliseerde uithoek maar van die prachtige straten, zoals zij ze gemaakt hebben door de woestijn langs de zee tot de Egyptische grens”. De Baas benijdde hen om die auto-strada's. En hij volgde met de grootste belangstelling de Italiaanse bevoeiings-werken in Lybië en de drooglegging van de Pontijnse moerassen in het moederland. Vol bewondering had hij in Rome op het forum Mussolini gestaan, de prachtigste tribune der wereld. Dat was hun hongermuur van Cararisch marmer. Dat was nog eens een oplossing van de crisis, vond de Baas.

„Ik ben bang,” zei de eigenwijze Rosenstamm, „dat ze die met de Italiaanse oorlogs-industrie veel radicaler hebben opgelost.”

„U houdt niet van de Italianen en U ziet er zelf uit als een Italiaan,” zei de gastvrouw plagend, trachtend het gesprek op ongevaarlijk terrein te brengen. „Wilt U nog ijs?”

„Wanneer een man zijn leven lang beschadigde mensen oplapt,” zei de chirurg, zonder haar glimlach te beantwoorden, „dan ziet hij de Italiaanse vliegtuigen aan de Spaanse hemel niet graag, dat geef ik toe.”

„Russische zijn er ook,” zei de Baas hard, „daar spreekt U niet over.”

„Bij ons wordt voor de internationale brigade geronseld, bij ons wordt voor Rood Spanje gecollecteerd en de socialistische blaadjes stoken tegen Franco — ik begrijp niet, dat de regering dat duldt,” zei directeur Vykoukal kwaad. „Wij zullen nog eens zwaar moeten boeten voor dat geflirt met de Sovjet-Unie. Dat geschreeuw van die arbeider vanmorgen was ook typisch. Wie zit er hier toch te stoken?”

De directeur richtte zijn boze blauwe ogen op de dok-